

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
ANABİLİM DALI
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
BİLİM DALI

AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF VE RESİM KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA EFENDİOĞLU

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
ANABİLİM DALI
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ
BİLİM DALI

AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF VE RESİM KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA EFENDİOĞLU

Danışman: PROF. DR. MEHMET ZEKİ AYDIN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ Anabilim Dalı İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Şeyma EFENDİOĞLU'nun AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF VE RESİM KULLANIMI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 25.07.2019 tarih ve 2019-23/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 20 / 08 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET ZEKİ AYDIN	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi BİLAL YORULMAZ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. HAMİT ER	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Şeyma Efendioğlu

Anabilim Dalı: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

Bilim Dalı: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans-2019

ÖZET

AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF VE RESİM KULLANIMI

Ahlak öğretiminde kullanılan görsel materyallerden biri de fotoğraftır. Bu çalışma, hem ahlaki konuların öğretimini gerçekleştirmeye yönelik kullanılan fotoğrafların öğrenme ve öğretme sürecine etkilerini ortaya çıkarmak hem de ahlak öğretiminde araç gereç ve materyal çeşitliliğini arttırmada örnek teşkil edebilmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın kavramsal çerçevesinde, fotoğrafın hedeflenen kazanımların gerçekleşmesindeki rolü araştırılmış ve bununla ilgili birtakım önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca, fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde nasıl kullanılabileceği ve fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanması sürecinde dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde de durulmuştur. Bu çalışmayla, ahlak öğretiminde fotoğraf yorumlama tekniğini kullanmanın öğretmen ve öğrenci üzerinde bırakacağı olumlu etkilerin daha iyi anlaşılmasının sağlanacağı düşünülmektedir.

Ders akışında kullanılabilecek birçok yöntem ve teknik bulunmaktadır. Ancak ahlaki konular daha çok soyut kavramlardan oluştuğundan ahlak öğretiminde kullanılacak yöntem veya teknikler, bu durum dikkate alınarak konunun içeriğine göre seçilmelidir. Yapılan bu araştırmaya göre, ahlak öğretiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilip öğrenci tarafından iyice içselleştirilebilmesi için duygu, düşünce ve davranış boyutlarını kapsayan yöntem ve tekniklerden yararlanılması gerekmektedir.

Öğretim yöntem ve tekniklerinin seçiminde bu durum göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin ahlaki tutum düzeylerinin de olumlu yönde etkilendiği söylenebilmektedir.

Bu çalışmada görsel bir ders materyali olarak kullanılan fotoğrafların öğrencilerin ahlaki bilinç, duygu ve davranış düzeyini olumlu yönde etkileyen materyallerden biri olduğu belirtilmiş; fotoğraf yorumlama tekniğinin öğrenme ve öğretme sürecini zevkli bir hâle getirerek öğrencilerin derse ilgilerini ve etkin katılımlarını arttırmada, soyut konuların somutlaştırılarak anlaşılmasını kolaylaştırmada, böylece öğrenmenin kalıcı ve anlamlı olmasını sağlamada önemli rolünün olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca konu ile ilgili elde edilen bütün kuramsal bilgiler ışığında fotoğraf yorumlama tekniğinin üstün ve eksik yönleri ile sınırlılıkları belirlenerek bu tekniğin daha etkili nasıl kullanılabileceğine dair örnekler de sunulmuştur.

Bu çalışmada, araştırma probleminin çözümüne yönelik olarak veri toplama amacıyla literatür taraması yapılmış ve çalışma boyunca birçok farklı kaynak taranmıştır. Fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde kullanımının incelendiği bu araştırma giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte toplam altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde ahlak, ahlaki davranış, ahlak gelişimi ve ahlak eğitimi konuları araştırılarak kavramsal çerçeve çizilmiş, ahlakın ve ahlak öğretiminin önemine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde teknoloji ve materyal kavramlarına değinilerek öğretimin teknoloji ve materyallerle desteklenmesi, görsel materyallerin önemi ve bunların ahlak öğretiminde kullanımı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniği incelenerek ahlak öğretiminde görsel bir ders materyali olarak fotoğrafın kullanımı açıklanmış; ayrıca fotoğraf yorumlama tekniğinin öğrenme ve öğretme süreçlerindeki etkililiği ele alınmıştır. Beşinci bölümde, fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde kullanımına dair 50 adet fotoğraf ve bu fotoğrafları yorumlamaya yönelik sorulara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Ahlak Öğretimi, Değerler Öğretimi, Ahlaki Gelişim, Fotoğraf, Eğitimde Fotoğraf Kullanımı, Fotoğraf Yorumlama Tekniği, Öğretim Teknolojisi ve Materyal Geliştirme

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Şeyma Efendioğlu

Field: Teacher Training for Religious and Ethics Courses in Primary Schools

Programme: Teacher Training for Religious and Ethics Courses in Primary Schools

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın

Degree Awardedd and Date: Master-2019

ABSTRACT

THE USE OF PHOTOGRAPH AND PAINTING IN MORAL TEACHING

One of the visual materials used in moral education is photograph. This study was conducted to reveal the effects of photographs used in teaching moral issues on learning and teaching process and to be an example in increasing the diversity of materials in moral teaching. In the conceptual framework of the research, the role of photography in achieving the targeted gains has been investigated and suggestions have been made. In addition, how the photography and photo interpretation technique can be used in moral education and the issues that need to be considered in the process of applying photo interpretation technique are also emphasized. It is thought that this study will provide a better understanding of the importance that the use of photo interpretation technique in moral teaching has on teacher and student.

There are many methods and techniques that can be used in the course flow. However, since moral issues are mostly abstract concepts, the method or technique to be used in moral education should be selected according to the content of the subject. According to this research, it is necessary to use methods and techniques covering emotion, thought and behavior dimensions in order to be able to effectively conduct moral teaching and internalize it thoroughly by the student. Considering this situation in the selection of teaching methods and techniques, it can be said that the moral attitude levels of students are positively affected.

In this study, it is stated that the photographs used as a visual course material are one of the materials that positively affect the students' moral consciousness, emotion and behavior level; it is emphasized that photography interpretation technique has an important role in making learning and teaching process enjoyable, increasing students' interest and active participation in the lesson, facilitating the understanding of abstract subjects by making them concrete and thus making learning permanent and meaningful. In addition, in the light of all the theoretical information obtained on the subject, the superior and missing aspects and limitations of the photographic interpretation technique are determined and examples of how this technique can be used more effectively are presented.

In this study, literature review was conducted for data collection in order to solve the research problem and many different sources were searched throughout the study. This research, which examines the use of photography and photo interpretation techniques in moral education, consists of total six sections with introduction and conclusion sections. In the second part, the conceptual framework is drawn by investigating the subjects of morality, moral behavior, moral development and moral teaching and information about the importance of morality and moral teaching is given. In the third chapter, the concepts of technology and materials are mentioned, supporting the teaching with technology and materials, the importance of visual materials and their use in moral teaching are emphasized. In the fourth chapter, the use of photography as a visual course material in moral teaching is explained by examining the technique of photo and photo interpretation, and the effectiveness of photographic interpretation techniques in learning and teaching processes is discussed. In the fifth chapter, 50 photographs about the use of photo interpretation technique in moral education and questions about interpretation of these photographs are given.

Keywords: Morality, Moral Teaching, Values Teaching, Moral Development, Photography, Use of Photography in Education, Photo Interpretation Technique, Instructional Technology and Material Development

ÖNSÖZ

Öğretim sürecinde farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmasının öğrenci başarısını arttırdığı bilinmektedir. Aynı şekilde ahlak öğretiminde de farklı yöntem ve tekniklerin kullanımı öğrenmenin anlamlı olmasını sağlamakta ve kalıcılığını olumlu yönde etkilemektedir. Bu yöntem ve tekniklerin uygulanma aşamasında kullanılan birtakım araç gereç ve materyaller bulunmaktadır. Bu açıdan bakılacak olunursa, hayatın içinden gerçekleri yansıtan fotoğraflar da ahlak öğretiminde kullanılan görsel araç gereçlerden biridir.

Fotoğraf, ders akışını eğlenceli hâle getirerek öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve öğretim sürecine olumlu yönde birçok katkı sağlamaktadır. Ancak öğrenme ve öğretme sürecine sağladığı katkılara rağmen bir öğretim materyali olarak fotoğrafın kullanımına öğretimde yeterince yer verilmediği görülmektedir. Fotoğraf yorumlama tekniği ile öğretim yapıldığı takdirde, bu eğlenceli uygulamayla öğrencilerin öğrenme sürecine aktif ve istekli katılımlarının sağlanacağı; daha çok soyut kavramlara dayanan ahlak öğretimindeki kavranılması zor olan konuların somutlaştırılarak öğrenciler tarafından öğreniminin pratikleşeceği; ayrıca fotoğraflar üzerinden yorum yapmalarının düşünme becerilerini geliştirerek zihinsel gelişimlerine de olumlu katkılarda bulunacağı düşünülmektedir.

Ahlak öğretimi, fotoğraf yorumlamanın çok iyi bir şekilde kullanılabileceği konuları içermektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak “Ahlak Öğretiminde Fotoğraf ve Resim Kullanımı” konulu bu çalışmaya başlanmıştır. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı’nda yüksek lisans programı çerçevesinde hazırlanan bu çalışmada, görsel ders materyallerden biri olan fotoğrafın ahlaki konuların öğrenim ve öğretim sürecinde kullanımı üzerinde durulmuş, fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde kullanılması farklı açılardan incelenmiştir. Ayrıca bu tekniğin ahlak öğretiminde uygulanabilirliği ve ne derece etkili olduğu açıklanmıştır.

Bu çalışmada geleneksel öğretim yöntem ve tekniklerinin yerine neden fotoğraf yorumlama tekniğinin tercih edilmesi gerektiği ortaya koyulmaya çalışılmış ve bu alanda

bilgi ve dokümana ihtiyacı olan öğretmenlerimize birtakım örnekler sunularak onlara bu konuda yardımcı olunması amaçlanmıştır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için görsel materyallerin, özellikle de fotoğrafların, ahlak öğretiminde kullanımına yönelik birçok literatür taranmış ve ulaşılan bilgilerle teorik kısım oluşturulmuştur. Ayrıca çalışmanın bir bölümü de örnek fotoğraflar ile bu fotoğraflara yönelik soruların sunumuna ayrılmış ve bu bölümde 50 adet fotoğraf ile bu fotoğrafları yorumlamaya yönelik sorulara yer verilmiştir.

Yüksek lisans eğitimim ve tez çalışmamda kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim, bilgi, tecrübe ve yapıcı katkıları ile eksikliklerimi tamamlayan, desteğini esirgemeyerek çalışmama rehberlik eden ve beni cesaretlendiren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın'a içten teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Ayrıca değerli yönlendirme, tavsiye ve olumlu eleştirileriyle gerekli düzeltmeleri yapmamda emeği geçen jüri üyesi saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Hamit Er ve Dr. Öğr. Üyesi Bilal Yorulmaz'a çok teşekkür ederim.

Manevi destek ve özverileriyle her zaman yanımda olan canım aileme ve çalışmam boyunca fikir alışverişinde bulunduğum sevgili eşime teşekkür ederim.

Şeyma EFENDİOĞLU

Kocaeli, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ	xi
TABLO LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. PROBLEM.....	1
1.2. AMAÇ VE ÖNEM	7
1.3. SINIRLILIKLAR	8
1.4. YÖNTEM	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	9
AHLAK VE EĞİTİMİ	9
2.1. AHLAKIN TANIMI, KONUSU, AMACI VE GEREKLİLİĞİ	9
2.1.1. Tanımı.....	9
2.1.2. Ahlakın Konusu.....	10
2.1.3. Ahlakın Amacı ve Gerekliliği	11
2.2. AHLAKİ DAVRANIŞ.....	13
2.3. AHLAK EĞİTİMİ	16
2.3.1. Ahlak Eğitiminin Amacı ve Gerekliliği	19
2.3.2. Ahlak Eğitiminde Toplum ve Aile	21
2.3.3. Okulda Ahlak Eğitimi, Gerekliliği ve Diğer Derslerden Farkı.....	25
2.4. AHLAK GELİŞİMİ	29
2.4.1. Ahlak Gelişimi İle İlgili Bazı Kuramlar	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ VE MATERYAL GELİŞTİRME	43
3.1. GENEL OLARAK ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ VE MATERYAL GELİŞTİRME	43
3.2. ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ	45

3.2.1. Öğretim Teknolojisi İletişim ve Öğrenme Arasındaki İlişkiler.....	47
3.3. ÖĞRETİM MATERYALİ	50
3.4. ÖĞRETİMİN TEKNOLOJİ VE MATERYALLERLE DESTEKLENMESİ	51
3.5. ÖĞRETİMDE TEKNOLOJİ VE MATERYAL KULLANIMININ FAYDALARI	55
3.6. ÖĞRETİMDE GÖRSEL MATERYALLER.....	60
3.6.1. Din ve Ahlak Öğretiminde Görsel Materyal ve Teknoloji Kullanımı	65
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	75
FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ VE AHLAK ÖĞRETİMİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ.....	75
4.1. KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK FOTOĞRAF.....	75
4.1.1. Fotoğraf Nedir?	76
4.1.2. Fotoğraf Türleri	78
4.2. ÖĞRETİM SÜRECİNDE FOTOĞRAFIN YERİ VE ÖNEMİ.....	79
4.3. NİÇİN FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ?	81
4.4. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ NEDİR?.....	83
4.5. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN ÖĞRETİM SÜRECİNDE UYGULANIŞI	85
4.6. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN YARARLARI, ÜSTÜN YÖNLERİ, AVANTAJLARI	94
4.7. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN SINIRLILIKLARI, EKSİK YÖNLERİ.....	96
4.8. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN KULLANIMI İLE İLGİLİ DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR	100
4.9. AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN KULLANIMI	105
BEŞİNCİ BÖLÜM	116
FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN AHLAK ÖĞRETİMİNDE KULLANIMINA ÖRNEKLER....	116
1. DAYANIŞMA.....	117
2. SABIR	118
3. SEVGİ	119
4. HOŞGÖRÜ	120
5. ÇEVREYİ KİRLETMEMEK.....	121
6. SAYGI	122
7. KİBİR	123
8. TEKNOLOJİNİN ZARARLARI	124
9. ÖZGÜRLÜK.....	125
10. AZİM	126
11. ÇALIŞKANLIK	127
12. YARDIMSEVERLİK	128

13. MERHAMET	129
14. PAYLAŞMAK.....	130
15. DEDİKODU	131
16. TASARRUF ETMEK	132
17. HEDİYELEŞMEK	133
18. KUL HAKKI (ÖZEL HAYATA SAYGISIZLIK)	134
19. TEMİZLİK.....	135
20. AFFEDİCİ OLMAK	136
21. DOĞAYI KORUMAK.....	137
22. ÇALIŞKANLIK	138
23. SORUMLULUK BİLİNCİ	139
24. EMEK İSRAFI	140
25. TEDBİRLİ OLMAK	141
26. KURALLARA UYMAK	142
27. ŞÜKRETMEK.....	143
28. YARDIMSEVERLİK	144
29. BİRLİK / BERABERLİK.....	145
30. SELAMLAŞMAK	146
31. KUL HAKKI (HIRSIZLIK)	147
32. FEDAKÂRLIK.....	148
33. EMANETİ KORUMAK	149
34. OLUMSUZ ÖRNEK OLMAK.....	150
35. KANAATKÂRLIK.....	151
36. ADİL OLMAK (AYRIMCILIK YAPMAMAK)	152
37. KARDEŞLİK BAĞI	153
38. AZİM	154
39. ÖZDENETİM.....	155
40. HASTA ZİYARETİ.....	156
41. ÇEVRE TEMİZLİĞİ	157
42. ÇALIŞKANLIK	158
43. SORUMLULUK BİLİNCİ	159
44. YAŞLILARA SAYGI GÖSTERMEK.....	160
45. ANNE SEVGİSİ	161
46. KİMSESİZLERİ KORUMAK.....	162

47. TEKNOLOJİNİN ZARARLARI	163
48. KÜÇÜMSEMEK / DIŞLAMAK	164
49. HIRSIZLIK.....	165
50. MİSAFİRPERVERLİK.....	166
ALTINCI BÖLÜM	167
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	167
6.1. SONUÇLAR.....	167
6.2. ÖNERİLER	170
KAYNAKÇA	173

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : *Din ve Ahlak Öğretiminde Kullanılabilecek Bazı Araç ve Materyaller* 68

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 : *Yaşantı Konisi* 62

KISALTMALAR

AÖF	Açık Öğretim Fakültesi
BİT	Bilişim Teknolojileri
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CÜİF	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Çev.	Çeviren
DEM	Değerler Eğitimi Merkezi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
EBE	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ed.	Editör
GSE	Güzel Sanatlar Enstitüsü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEGEP	Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi
MÜİFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı

T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problemi, alt problemleri, amacı ve önemi, yöntemi, sınırlılıkları ve kısaltmalar yer almaktadır.

1.1. PROBLEM

Tarih boyunca yapılan değişik tanımlamalarda, diğer varlıkların arasından ayırt edilirken insan için; “gülen, konuşan, alet yapan, düşünen vb.” ifadeler kullanılmıştır. Bu tanımlamalara ilaveten diğer bir tanım da “eğitim alan ve eğitim veren” şeklindedir. Fıtratı gereği insan, başkalarından etkilenmeye, bu etki sonucunda da yeni davranışlar kazanmaya ve böylece önceki davranışlarını bilinçli bir biçimde değiştirmeye meyillidir. Ayrıca insan, etrafındakilerden nasıl etkilenebiliyorsa, yine fıtratı gereği kendisi de etrafındakileri etkileyerek onları değiştirebilme ve geliştirebilme yeteneğine sahiptir. Bu şekilde insanlar birbirlerine farklı davranışlar öğreterek var olan davranışları yönlendirebilmekte ve bu yönlendirme sonucu birbirlerine yeni davranışlar kazandırabilmektedirler.¹

Dünyaya gözlerini açtığında tamamen doğal ve bilinçsiz davranışlar sergileyen ve bu birtakım davranışların haricinde de bir şey bilmeyen insanın öğrenme süreci doğumuyla başlamakta ve bu süreç yaşamı boyu sürüp gitmektedir. İnsanın eğitilmesinde oldukça önemli bir faktör olan çevreyle bağı, anne kucağında başlar ve zamanla çeşitlenerek artar. İnsan, çevresiyle olan ilişkilerindeki bu değişiklikler neticesinde sosyalleşir ve içinde bulunduğu çevreye göre de kendi kültürel kimliği ve şahsiyeti belirgin duruma gelir. Kısaca, hayat boyu insanın kurduğu bütün iletişim ve etkileşimler o insan için birer eğitimidir. İletişim ve etkileşimleri sürdüğü müddetçe de eğitilmesi kesintiye uğramaz. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında yaşamın tümü eğitimden ibarettir.² Toplumu ayakta tutan, geleceğini belirleyen, milleti millet yapan değerleri koruyan ve devam ettiren eğitimidir. Bireylerin mutluluğu ve toplumun barışı ancak eğitimle sağlanır.

¹ Beyza Bilgin ve Muallâ Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara: Akid Yayıncılık, 1991, s.25.

² Suat Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri”, Şaban Karaköse (Ed.), **Etkili Din Öğretimi**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu Yayınları, 2010, s.305.

Eğitim sistemli olmayı gerektirir. Onun başarısını belirleyen de bu sistemin iyi işlemesidir.³

Eğitimin temeli “öğrenme”dir. Ayrıca eğitim, eğitilen kişinin direkt kendi yaşantısını baz almaktadır. Kişinin öğrenmelerine rehberlik yapılarak onun bu öğrenmelerini yönlendirme ise öğretimdir. Öğrenenin yaşantısı olmadan herhangi bir öğrenme sağlanamayacaktır. Öğrenme, duylar aracılığıyla kişinin duylu, düşünce ve davranışlarında meydana getirdiği değışikliklerdir. Yani kısaca, duyların aracı olduğu etkilere verilen tepki eylemidir. Ancak bu durum, duylarla algılanan her şeyin öğrenilmiş olduğu anlamına gelmemektedir. Öğrenmenin oluşabilmesi için verilen tepkilerin süreklilik göstermesi, başka deyişle iz bırakan bir davranış değışikliği oluşturması gerekmektedir.⁴

Öğrenilmiş davranışlara sahip olması için öğrencinin çevre ile etkileşim yoluyla bir takım yaşantılardan geçmesi gerekmektedir. Bu yaşantılar öğrenme ve öğretme etkinliklerini oluşturmaktadır. Öğrenme ve öğretme durumunda bilginin mantıksal ve psikolojik yönden düzenlenmesi, süreçlerdeki bütünlüğün görülebilmesi, eğitim ihtiyaçlarının önceden tespit edilebilmesi, zamanın iyi değerlendirilebilmesi, verimin artırılması, öğrenme ve öğretme etkinliklerinin belirlenebilmesi gibi nedenlerle etkinliklerin planlanması gerekmektedir. Öğrenmenin kılavuzlanması ve gerçekleştirilmesi anlamında öğretme, belirlenmiş özel hedeflere erişebilmek için gerekli bir seri öğrenme görevinin planlanmasını, organizasyonunu, uygulanmasını ve sonucun değerlendirilmesini içermektedir. Diğer bir anlatımla öğretme işi, öğrencinin öğrenmesi için öğrenci dışındaki tüm faktörleri içeren bir çevre düzenlemesi ve istenen öğrenci davranışlarının oluşturulması için uygun durumların yaratılmasıdır.⁵

Bu gerçeklerden hareketle, eğitim-öğretim ortamlarının yaşam ile bütünlük olması inkâr edilemez bir gerçektir. Çünkü öğrencilerin başarı düzeylerini olumlu yönde etkileyen faktörlerin başında, eğitim-öğretim ortamlarının gerçek yaşam ile uyuşması, yani somutlaştırılması ve anlamlı bir hâle getirilmesi yer almaktadır. İşte bu açıdan

³ Muhammet Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, 2. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2014, s.18.

⁴ Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri”, **Etkili Din Öğretimi**, s.305-306.

⁵ Cevat Alkan, **Özel Öğretim İlke ve Yöntemleri “Özel Öğretim Teknolojileri”**, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991, s.29.

öğretmenlerin, eğitim-öğretim ortamlarını gerçek hayata ve öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde düzenleyip hazır hâle getirerek onların hizmetine sunma gibi oldukça önemli bir vazifesi bulunmaktadır. Bu sebeple öğretmenlerin öncelikli olarak bu durumun bilinciyle hareket etmeleri ve bu vazifeyi hakkıyla gerçekleştirebilmek için de öğrenme ortamlarını gerekli tüm şartlara göre düzenleyebilme becerisine sahip olmaları gerekmektedir.⁶

Teknolojinin günümüzde insanın irtibat hâlinde olduğu alanların tümüne girmesiyle, eğitimdeki kullanımı da hızla artmış ve teknoloji, eğitim sürecinin vazgeçilemez bir parçası hâline gelmiştir. Eğitim sistemimizin kendisinden beklenenleri gerçekleştirerek başarılı olabilmesi, öğrenme ve öğretme yollarını bilen, yaratıcı düşünebilen, öğrenmeye istekli, aktif ve üretken bireyler yetiştirmeyi gerçekleştirebilmesine bağlıdır. İşte bireylerin, bilginin etkin bir şekilde kullanımını sağlayacak ve kolaylaştıracak olan teknolojiden faydalanabilen kişiler hâline gelmeleri, içerisinde bulunduğumuz bu teknoloji çağı açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle öğrenme ortamlarında teknolojik donanımın bulunması artık mecburi hâle gelmektedir.⁷ Dünyada yaşanan tüm hızlı gelişim ve değişimler, ülkemizde de her alanda kendini göstermektedir. Özellikle eğitim ve öğretim alanında yapılan çalışmaları bu durum derinden etkilemekte ve bilim insanları eğitimin kalitesini her geçen gün daha çok arttırabilmek için farklı çözüm arayışlarına girmektedirler. İşte ülkemizde son yıllarda tüm bu gelişmelerden hareketle yapılandırmacı eğitim anlayışına yer verilmeye başlanmıştır.⁸

Öğrencilerin ilgi, yetenek ve becerileri birbirinden farklıdır. İlgi ve yetenekleri birbirinden farklı öğrencilerin tümünü derse katabilmek, farklı yöntem ve teknikler uygulamaya bağlıdır. Her öğrenciye hitap eden bir öğretim yöntemi mutlaka vardır. Bu sebeple dersin işlenişinde öğretmen, yöntem ve teknikleri ne kadar çeşitlendirirse o kadar fazla öğrenciye ulaşmaktadır.⁹ Öğretim sürecinde öğretme yollarının en geniş kapsamlı

⁶ Tuğba Yanpar Şahin ve Soner Yıldırım, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Ankara: Anı Yayıncılık, 1999, s.3.

⁷ Adem Güneş, “DKAB Dersinde Teknolojik Materyal Kullanımı ve DKAB Öğretmenlerinin Teknolojik Materyal Kullanma Eğilimleri (Gaziantep İli Örneği)”, **CÜİF Dergisi**, C.XVI, sy.1, (2012), s.481.

⁸ Mesut Gün, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, Elazığ: Asos Yayınları, 2017, s.11.

⁹ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.197.

anlatımı yaklaşımlardır; onun içinde yöntemler, yöntemlerin içinde de teknikler vardır. Tekniklerin bir araya gelmesiyle yöntem, yöntemlerin bir araya gelmesiyle de yaklaşım oluşmaktadır.¹⁰

Ülkemizde sınıf ortamlarında derslerde genellikle yüz yüze iletişim tercih edilmektedir. Bu derslerde çoğunlukla sunuş yoluyla eğitim yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemin eleştirilen yönlerinden biri, tekdüzelikten kaynaklanan öğrenci dikkatini çekememe sorunudur. Öğretmenlerin böylesi bir sorun yaşamaması için başvurabilecekleri yollardan birisinin, derslerinde araç gereç tercihlerini doğru yapmaları, doğru yöntem ve tekniklerle derslerini en verimli şekilde işlemeleri olduğu ifade edilebilir.¹¹

Ders araç gereçleri öğretim faaliyetlerinin önemli bir unsurudur. Etkili öğretmenler ders araç gereçlerini hem kendileri iyi kullanır hem de öğrencilerin etkin kullanmalarını sağlar. Ders aracı şeklinde ifade edilen kavram aslında “öğrenme aracı” ve “öğrenme materyali” ifadelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Öğrenme aracı; “bir iletişim kanalıyla öğretene ile öğrenenler arasındaki bilgi paylaşımına imkân sağlayan ortam” şeklinde tanımlanır. Öğrenme materyali ise; “farklı araçlarla sunulan bilgiler, mesajlar ve malzemeler” anlamındadır. Yazı tahtası, akıllı tahtalar, ders kitapları, defter, kalem, cetvel, yansıtma cihazları vb. öğrenme araçlarını; sunular, kavram haritaları, şekil ve grafikler, resim ve fotoğraflar, çalışma kâğıtları, videolar, filmler vb. ise ders materyallerini oluşturur.¹²

Öğretim sürecinde materyal kullanımını gerekli kılan nedenlerden biri materyalin kalıcı öğrenmeye olan katkısıdır. Materyal kullanımı ile öğrencilerin tahminde bulunma, karşılaştırma yapma, sezgisel ve yaratıcı düşünme becerileri gelişmektedir. Bunun yanı sıra materyal kullanımı, derse canlılık katma, kavramları somutlaştırma ve basitleştirme, öğrenmeyi kolaylaştırma, bilginin kalıcılığını ve geniş kitlelere kolayca

¹⁰ Mehmet Zeki Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, 5. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, s.33.

¹¹ Gün, **Öğretim Teknolojiler ve Materyal Tasarımı**, s.28.

¹² Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.70-71.

ulaşmasını sağlama bakımından önemli katkılar sunmaktadır.¹³ Bu çerçevede materyal kullanımının ahlak öğretiminde de ne derece önemli olduğu ortadadır.

Ahlak öğretiminde kullanılabilecek materyaller arasında öğretimi somutlaştırarak soyut öğrenmeleri basitleştirmek ve öğrenmeleri daha anlamlı hâle getirerek kalıcılığı sağlamak amacıyla kullanılabilecek alternatif materyallerden birisi fotoğraflardır. Duygu, düşünce, bilgi ve becerilerin başkalarına aktarılmasına yarayan iletişim araçlarından olan fotoğrafın, görsel mesaj kaynağı olarak etkili bir imaj oluşturmada önemi büyüktür. Bu amaçla fotoğraf, görsel anlatım gücüyle geniş kitlelere mesaj ulaştırmada gazete, dergi, billboardlar, televizyon, internet ve sokak reklamları vb. gibi birçok alanda etkili bir şekilde kullanılmaktadır.¹⁴ Görsel kodlamanın son derece etkili bir öğrenme yolu olduğu da artık üzerinde fazla tartışılmaz olan bir konudur; resimler kelimelerden daha iyi hatırlanır. Resimler için bellek, genellikle dikkat çekici derecede iyidir. Fotoğraflar basılmış bir kelimedenden çok daha ayrıntılıdır ve nesneler ise resimlerden de iyi hatırlanmaktadır.¹⁵

Bu özelliklerinin yanı sıra fotoğraf; gazete, dergi ve kitap gibi yayınlardan, bilhassa internet kaynaklarından kolayca temin edilebilecek bir malzemedir. Ayrıca, ulaşılması bu kadar kolay olan fotoğrafların bir öğretim materyali olarak düzenlenip hazırlanması da çok vakit almamaktadır. Öğrencilerin motivasyonlarının artması ve derse karşı daha ilgili hâle gelmesi, öğretmenin derste sunduğu etkili ve dikkat çekici bir fotoğrafla rahatça sağlanabilmektedir. Aynı zamanda fotoğraflar, öğrencilere farklı ve çok yönlü düşünme becerilerini (yaratıcı, empatik, eleştirel, yansıtıcı, analitik gibi) de öğretmektedirler. Öğretim sürecinde kullanılan tekniklerden biri olan fotoğraf yorumlama tekniğinde, yaşamın içinden gerçek ya da gerçeğe yakın durumları yansıtan fotoğrafların öğrenciler tarafından incelenmesi ve çözümlenmeye çalışılması hem kolay hem de oldukça zevklidir. Öğrencilerin duyguları, düşünceleri ve önceden edindikleri tecrübeleriyle eğitim-öğretim sürecinin merkezinde yer almaları, bu tekniği geleneksel öğrenme yöntemlerinden farklı kılmaktadır. Öğrenciyi derste aktif hâle getiren bu

¹³ Mehmet Gültekin (Ed.), **Hayat Bilgisi Öğretimi**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, s.147.

¹⁴ Ömür Yazıcı, “Kurumsal İmaj ve Fotoğrafın Önemi: Türkiye İş Bankası Reklamlarının Fotoğraf Analizi”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi GSE, 2018), s.1.

¹⁵ Selçuk Şimşek (Ed.), **Sınıf Öğretmenleri ve Adayları İçin Hayat Bilgisi Öğretimi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2014, s.120.

teknikle, öğrencinin hem kendini rahatça ifade edebilmesi hem de diğer arkadaşlarının da konuyla ilgili görüşlerini öğrenip onlara saygı duyması sağlanmaktadır.¹⁶

Günümüzde ahlak öğretiminde birçok farklı yöntem ve teknik kullanılmaktadır. Ancak bu teknik ve yöntemlerin hedeflenen kazanımları gerçekleştirebilmesi için, öncelikle kullanılacak yöntem ve tekniğin seçiminin doğru yapılması oldukça önemlidir. Fotoğrafların da öğrenme ve öğretme süreçlerini olumlu yönde etkileyerek, bu süreçlere her yönden katkı sağlayacağı oldukça açıktır. Bundan dolayı fotoğraf, ahlak öğretimi sürecinde mutlaka yer alması gereken bir materyaldir. Hem fotoğrafın hem de fotoğraf yorumlama tekniğinin eğitim ve öğretimdeki etkililiği unutulmamalıdır. İşte bu bilgilerden yola çıkıldığında araştırmanın problem cümlesini, “Ahlak öğretiminde; fotoğraf, bir ders materyali olarak ve fotoğraf yorumlama tekniği de bir öğretim tekniği olarak nasıl kullanılabilir?” sorusu oluşturmaktadır.

Alt Problemler: Yukarıda verilen problem cümlesine bağlı olarak oluşturulabilecek alt problemler ise şu şekildedir:

- Fotoğraf yorumlama tekniği nedir?
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin genel özellikleri nelerdir?
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanmasında karşılaşılabilecek sorunlar nelerdir?
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanması öğrencinin derse yönelik ilgi ve tutumunu nasıl etkilemektedir?
- Ahlak öğretiminde fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniğinin kullanımının önemi nedir?

¹⁶ Faruk Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, İstanbul: Kampanya Kitapları, 2012, s.242-243.

- Ahlak öğretiminde hedeflenen kazanımları gerçekleştirmeye yönelik ne tür fotoğraflar kullanılabilir?
- Ahlaki bilgi ve değerlerin öğretimi için seçilen fotoğraflar bu süreçte nasıl kullanılabilir?

1.2. AMAÇ VE ÖNEM

Fotoğraf yorumlama tekniği ahlaki bilgi ve değerlerin öğretimi için kullanılabilecek en ideal tekniklerdendir. Çünkü görsel materyallerin öğretimi kolaylaştırmadaki etkisi bilinen bir gerçektir. Ancak ahlaki konuların fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniği kullanılarak nasıl öğretilbileceği hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ayrıca bu tekniğin ahlak öğretiminde kullanımı konusu da müstakil bir çalışma olarak ele alınmamıştır. Yapılan bu araştırma boyunca ulaşılan bilgilerle, görsel bir ders materyali olarak fotoğrafın öğrenme ve öğretme sürecinde kullanımının önemi ve öğrenciler üzerinde ne gibi olumlu etkiler bıraktığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada fotoğraf yorumlama tekniğinin, kazandırılması hedeflenen ahlaki değerlerin içselleştirilmesindeki rolü ve ahlaki davranış düzeyine etkisi üzerinde durulmuştur. Bu teknik ile ahlaki değerlerin yalnızca bilinç düzeyinde değil, duygu ve davranış düzeyinde de benimsenip sergilenmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmayla görsel bir ders materyali olarak fotoğrafın ve öğretim yollarından biri olarak da fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretimindeki rolünü ve öğrenme-öğretme sürecine etkilerini araştırmak, böylece ahlak öğretimindeki verimliliği arttırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca fotoğraf yorumlama tekniğinin planlanması, hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında, öğretmenlerin bu çalışmadan faydalanabilmeleri de hedeflenen amaçlar arasındadır. Bunun yanında ahlak öğretiminde fotoğraf kullanımına yönelik örneklerin verilmesi de amaçlanmıştır.

Bu çalışma, ahlak öğretimi sürecinde fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniğinin kullanımı hakkında yol gösterici niteliktedir. Ayrıca fotoğrafların bir ders materyali olarak kullanımıyla ilgili bir örnek teşkil etmesi açısından da önem taşımaktadır.

1.3. SINIRLILIKLAR

Bu araştırma, öğretim tekniklerinden biri olan fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretimi sürecinde uygulanışını ele almaktadır. Konu bakımından araştırma, ahlak öğretiminde kullanılabilen görsel araç gereç ve ders materyallerinden biri olan fotoğraf ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca bu çalışmada fotoğraf ve fotoğraf yorumlama tekniğinin kuramsal temeli, ilgili kaynaklardaki bilgilerle sınırlıdır. Bu teknikte kullanılması amacıyla beşinci bölümde verilen örnek fotoğrafların konu ve kazanımları, MEB İlköğretim ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Peygamberimizin Hayatı ve Temel Dini Bilgiler Derslerinin Öğretim Programlarında yer alan ahlaki bilgi ve değerlerden seçilmiştir ve bunlarla sınırlıdır.

1.4. YÖNTEM

Araştırma, ahlak öğretiminde fotoğrafın ve fotoğraf yorumlama tekniğinin nasıl kullanılabileceğini inceleyen betimsel bir çalışmadır. Araştırma sürecinde birçok farklı kaynaktan yararlanılmıştır, ancak konuyla doğrudan ilgili yapılan çalışmaların sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Araştırma probleminin çözümüne yönelik olarak veri toplama amacıyla literatür taraması yapılmış ve çalışma boyunca birçok farklı kaynak taranmıştır. Bu çalışma, literatür araştırması sonucu oluşturulan kuramsal bir çalışmadır. Bu sebeple araştırma süresince taranan literatürden elde edilen verilerle konu ile ilgili kuramsal temel ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada Ahlak, Değerler Eğitimi, Eğitim Bilimleri, Eğitim Psikolojisi, Eğitimde Program Geliştirme, Sınıf Yönetimi, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Din Eğitimi Bilimi ve Din Öğretimi Özel Yöntemleri, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme alanlarındaki kitap, dergi, ansiklopedi, makale, tebliğ ve tezler gözden geçirilmiş; bu kaynaklardan toplanan veriler ile kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. İnternet ortamında taramalar yapılarak bu şekilde çeşitli internet kaynaklarından da yararlanılmıştır. Ayrıca ahlak öğretiminde fotoğraf kullanımına örnek teşkil edebilmesi için ahlaki konuları içeren birtakım fotoğraflar belirlenmiş ve bu fotoğrafların analizi için hazırlanan sorular da fotoğraflarla beraber sunulmuştur. Araştırmanın tüm aşamalarında başvuru kaynaklar, yeri geldikçe dipnotlarda ve toplu olarak da kaynakçada gösterilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK VE EĞİTİMİ

2.1. AHLAKIN TANIMI, KONUSU, AMACI VE GEREKLİLİĞİ

2.1.1. Tanımı

Kelime anlamıyla ahlak; “*din, tabiat, huy, karakter, âdet, hâl ve hareket tarzı*” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ Terim olarak ise ahlak sözlükte; “*Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸ Ahlak kavramını farklı bakış açılarından ele almak ve bu farklı değerlendirmelere göre tanımlamak mümkündür; ancak genel olarak belirtmek gerekirse ahlak, “*insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü*”dür.¹⁹ Ahlak, insanın sergilediği davranışlarını ve bu davranışları ortaya koyan karakterinin yapısını; birtakım fiilleri ve insanın bu fiillere yönelik tutumunu yönlendiren toplumsal kuralları; insanın iradi olarak gerçekleştirdiği eylemleriyle ilgilenerek hem teorik hem de pratik alanı birlikte ifade eden bir kavramdır.²⁰

Ahlak, genel olarak dışarıdan kavratılması ve benimsetilmesi sağlanan bir şey değildir. İnsanın içinde oluşan zekâ, dil gelişimi vb. gibi zekâyla aynı yönde gelişmekte olan bir yapıya sahiptir. Ahlak, değerlerin özümsemesi ve bu değerlere yönelik tutulan tavırdan daha farklı ve fazla bilinçli bilişsel süreçleri kapsayan muhakeme etme yeteneğidir.²¹

Ahlak kelimesi, insan nefsinde yerleşik olan iyi ve kötü mizacın ve yatkınlıkların tümünü içermektedir. Buna göre kendisini iyi yönde geliştirmiş olana “iyi ahlaklı”, kötü

¹⁷ Mehmet Zeki Aydın, **Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**, 4. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, s.19.

¹⁸ <http://sozluk.gov.tr/> (04 Eylül 2018)

¹⁹ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s.1.

²⁰ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, **Ahlak Değerler ve Eğitimi**, İstanbul: DEM Yayınları, 2014, s.19.

²¹ Nermin Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.1, sy.1, (Ocak 2003), s.71.

yönde geliştirmiş olana da “kötü ahlaklı” adı verilir. Ayrıca iyi huylu ve iyi davranışlı insana “ahlaklı”, böyle olmayana “ahlaksız” ifadeleri halk arasında söylenegelmiştir.²²

2.1.2. Ahlakın Konusu

İnsanın hareket ve davranış yeteneği, kendisinde mevcut olan yeteneklerin en önemlisidir. İnsanın sahip olduğu beden, davranışları maddi olarak belirler ve gerçekleştirmeye uygun hâle getirir; akıl, bu davranışları yönlendirecek bilgileri edinerek birtakım düşünceler oluşturur; ahlak ise onlardan uygun olup olmayanları eleyip seçerek son kararı verir. Bu sebeple insandaki beden, akıl ve ahlak yeteneğinin üçünün bir arada eğitilmesi gerekmektedir.²³

Her toplum kendi bünyesinde asırlar boyu oluşturduğu birtakım davranış biçimlerine sahiptir. Bunların bir bölümü bilinçsizce veya alışkanlık hâline geldiği için yapılmakta, bir bölümü de bilinçli olarak ortaya konan davranışlardan oluşmaktadır. Toplumlar daima huzur, mutluluk ve barış ortamını sağlayacak olan davranış biçimlerinin yaşamasını ve yaşatılmasını, sonraki nesillere aktararak sürüp gitmesini isterler. Toplumlarda geçmişten beri var olan bu davranış biçimleri ile alışkanlıklar, insanın kendini veya toplumun insanı denetlemesi amacına yöneliktir. Yani kısaca insan, toplumun teşvik ettiği davranışlara erişebilmek için kendini denetlerken, toplum da diğer yandan insanı denetlemektedir.²⁴

İnsan hem düşünen hem de düşüncelerini davranışlarıyla sergileyebilen bir varlıktır. Bu anlamda insan davranışları ahlakın konusunu oluşturmaktadır. Ancak burada kastedilen, insanın davranışlarının tümü değildir. Ahlakın konusunu oluşturan insan davranışları, insanın özgür iradesiyle ve bilinçli olarak ortaya koyduğu, iyi-kötü şeklinde vasıflandırılacak ve toplumsal kurallara uygun olanlardır. İnsan, kendi duygu, düşünce ve davranışlarını değerlendirerek, bunlar hakkında iyi-kötü şeklinde değer hükümleri veren dünyadaki tek varlıktır. Bundan dolayı ahlak bilimi, ahlaki davranışı bizzat gerçekleştiren kişi olarak insanı ve onun birtakım ahlaki duygu ve yetenekleri ile

²² Mehmet Akkale, *İlköğretim 4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar için DKAB Kavramlar Kaynak Kitabı*, İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2009, s.11.

²³ Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.94.

²⁴ Muhammed Yılmaz, *Değerler Eğitimi ve Okul Etkinlikleri*, İstanbul: DEM Yayınları, 2013, s.11.

bunlara bağılı olarak ortaya çıkan fazilet ve reziletleri ayrıntılı bir biçimde inceleyerek öğrenmeye çalışır. Ayrıca ahlaki yaşam için, insanın sahip olduğı bu yetenek ve duygulardan faydalı olanları daha çok geliştirmenin, zararlı olanları da değıştirmenin ya da iyileştirmenin ne şekilde yapılabileceğı konusunda araştırmalar yapar ve ulaştığı sonuçları açıklar. Bunu yaparken de özellikle psikoloji biliminden faydalanır.²⁵

Kısaca ahlak, bireysel ve toplumsal yaşamda uyulması gereken ahlaki kuralların insanlar tarafından öğrenilip uygulanarak yaşantıya aktarılması sürecini irdeler ve araştırır. Yani insanların özgür ve iradi olarak ortaya koydukları, iyi veya kötü olarak nitelendirilebilecek tüm fiiller ahlakın konusunu oluşturmaktadır.

2.1.3. Ahlakın Amacı ve Gerekliliğı

Ahlakın bazı özellikleri şöyle sıralanabilir:²⁶

- Bireyin kendini aşarak ideal iyiye ulaşma çabası göstermesidir.
- Âlemin gizemlerini çözmeye, varlığı ayrıntılarıyla anlamaya ve açıklamaya çalışır.
- İnsanın gereksinim duyduğı ve sürekli bulmaya çalıştığı gerçeğı bulup ortaya çıkarmaya çalışır.
- İnsanın hangi durumda nasıl davranması gerektiğini ve kendisine uygun yaşam biçiminin hangisi olduğunu görmesini sağlar.

İnsan, yaratılışı gereğı birtakım doğal ihtiyaçlarını karşılamak üzere programlanmıştır. Ayrıca bu programlanmayla birlikte sadece kendisine mahsus olan manevi, kültürel ve toplumsal bazı niteliklere de sahiptir. Düşünme yetisi ve iradesi, insanın sahip olduğı en temel özelliklerdendir. İnsanın düşünce ve kararlarında belirleyici ve etkili olan iradedir. İradeye dayalı davranışlar doğal davranışlardan ayrılır; çünkü bu davranışlar isteyerek, bilinçli olarak yapıldığı için özgür davranışlardır.²⁷ İşte

²⁵ Mehmet Zeki Aydın, “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi El Kitabı** içinde (139-180), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s.140.

²⁶ Kenan Çölgeçen, **Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi**, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2007, s.297.

²⁷ DİB, **Temel İslam Bilgileri Ahlâkım**, 3. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2008, s.11.

insan gerçekleştirdiği eylemin, ortaya koyduğu davranışların sonuçları hakkında az çok fikir sahibidir. Kendisindeki bu yeteneğin bir kısmını yaratılışı gereği, bir kısmını inandığı din gereği, bir kısmını da bu hayattaki tecrübeleri gereği elde etmiştir. Ancak bunları bilmesi veya elde etmesi, insanın olması gerektiği gibi düzgün bir yaşam sürdürebilmesi adına yeterli değildir. Kendisi, ailesi ve etrafındaki insanların mutluluğu ve rahatı için, ayrıca toplumdaki insanlarla bir arada yaşayabilmesi için, onlarla iyi münasebetler kurmak ve bunları devam ettirmek zorunluluğu vardır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise hayatın her alanında daima var olan, toplumun problemlerini çözebilecek ve sıkıntılarını giderebilecek bir düzenleyici kurallar bütününe ihtiyaç duyulduğu da açıkça görülmektedir. İşte ahlak, bu düzenleyici kuralların dayanağını oluşturmaktadır. Bu anlamda ahlak bir gerekliliktir; çünkü insanların ve toplumun belirli bir düzen içerisinde olmadan huzura ve olgunluğa erişmesi mümkün değildir.²⁸

İnsan akıl ve iradesini özgürce kullanıp doğru ya da yanlış davranışı seçerek beraberinde bu davranışlarından doğacak sonuçları kabullenmiş olur. İnsanın davranışta bulunması aynı zamanda kendisiyle ilgili bir değerlendirme yapmasıdır. İnsanın ortaya koyduğu davranış, hem kendi tutumunu değerlendirmesini, hem de bağlantılı olduğu diğer insanların durumunu değerlendirmesini içerir. Bu sebeple insanın davranış ve değerlendirmeleri kendisini etkilediği gibi başkalarını da etkiler. Ahlak daima gerekli sosyal bir kuvvettir, insanlar arasındaki ilişkilerin temelidir ve bizatihi hayatla birliktedir. Kısaca ahlak, birlikte yaşama sanatıdır. İnsan, ancak ahlaki değerlerin varlığı nispetinde toplum içinde yaşama imkânı bulabilir. Bu sebeple hayatın hiçbir alanı ahlaktan ayrı düşünülemez.²⁹

İnsan toplumsal bir varlık olduğundan yaşamak için sosyal çevreye gereksinim duymaktadır. İnsanın yaratılışına uygun düzgün bir hayat sürmesi ve mutluluğu, işte bu sosyal çevrenin bir uyum içerisinde olmasına bağlıdır. Toplumu meydana getiren kişiler kendi sorumluluklarının ve yaratılış amaçlarının bilincinde oldukları sürece, ayrıca fert ve toplumun yapısına zarar verebilecek davranışlardan da uzak durdukları takdirde, elbette bahsedilen bu sosyal düzen sağlanabilir. Çünkü toplumun yozlaşmasına ve

²⁸ Hüsameddin Erdem, **Ahlâk Felsefesi**, 3. Baskı, Konya: Hü-Er Yayınları, 2003, s.29.

²⁹ DİB, **Temel İslam Bilgileri Ahlakım**, s.12-15.

bozulmasına sebep olacak kötülük ve çirkinliklerden uzak duran kişilerin bir araya geldiği toplumlar ahenk içerisinde yaşamaktadırlar. Bu nedenle, bireyi hem kendisiyle hem de içerisinde yaşadığı toplumla barışık hâle getirmek, ahlakın amaçlarındandır.³⁰ Toplumun kişiden yapmasını beklediği davranış ilkeleri, ahlaki kuralları meydana getirmektedir.³¹ Kişinin toplum içinde güven duygusuyla yaşayabilmesi, hangi durumda nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmesine ve böylece başkalarının da kendisine karşı nasıl davranacağı hakkında bir tahminde bulunabilmesine bağlıdır.³²

2.2. AHLAKİ DAVRANIŞ

İnsanın iradesini yönlendiren ve onu etkisi altına alanın neler olduğu daima tartışılan bir konu olmuş ve bununla ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin kimisi bir davranışın kabul görmesi veya reddedilmesinde iradeyi yönlendiren otoritenin akıl olduğunu söylemekte, kimisi toplum olduğunu söylemekte, kimisi de ilahi güç olduğunu söylemektedir. Ancak ileri sürülen bu görüşlerin hepsinin bulunduğu ortak nokta, insanın sahip olduğu iradenin herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya veya şarta bağlı olmadığı, yani özgür olduğudur. Kısaca, iradeyi yönlendiren emirleri gerçekleştirecek olan insanın özgür olması gerekmektedir; çünkü özgür olmayan, özgürlüğü elinden alınmış veya iradeden mahrum olan bireyin, hareketlerinden sorumlu olması beklenemez.³³

Kavram olarak davranış; *“bir yandan duygular, düşünceler, idrakler, inanç ve tutumlar gibi doğrudan gözlenemeyen içsel ruhî olayları; diğer yandan ise sözler, tepkiler, hareketler gibi görülüp işitilebilen her tür ruhi belirtiyi kapsayan bir anlam”* ifade etmektedir. İnsan nasıl ki belirli zamanlarda yalnızca tek bir uyarıcının etkisinde kalmıyorsa, yine böyle bir anda yalnızca tek bir tepkide bulunma durumunda da değildir. Bu açıdan bireyle ilgili dikkatli bir şekilde gözlem yapılır. Ayrıca bireyin belirli durumlar için verdiği tepkilerin gerçek anlamını ve sebebini görebilmek amacıyla, bireyle ilgili çok yönlü malumatlara da gereksinim duyulur. Bunun sonucunda da insanın davranışının temelinde, onun biyolojik nitelikleri, yaşantılarından edindiği tecrübeleri, anlık psikolojik

³⁰ DİB, *Temel İslam Bilgileri Ahlakım*, s.32.

³¹ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998, s.28.

³² Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s.18.

³³ Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, s.29-30.

durumu ve içerisinde yer aldığı fizik ve sosyo-kültürel çevrenin etkilerinden oluşan bir “güdüsel örüntü”nün yer aldığı görülmektedir.³⁴

Ahlak kavramı sosyal bir kavramdır. Bir arada yaşayan insanların ortak değerlerinden oluşmuştur ve bir insanın davranışlarını da bu yolla etkiler. İnsanlar yapacağı her davranışta, her harekette çevredeki insanlar ile kendisinin ortak değeri olan ahlaki kuralları dikkate alarak davranır. Çünkü yapacağı büyük yanlışlarda çevrenin baskısı altında kalabileceğini düşünür ve yapacağı olumlu davranışlarda da çevresinin takdirini kazanacağını bilir.³⁵ Günlük yaşamda ahlak önemli rol oynamaktadır. Çünkü insanların davranış şekillerinin ve konuşma tutumlarının tümünde, birtakım değerlere dayanan ahlaki bir bağlılıkları bulunmaktadır. İşte bu norm ve değerler, bağlayıcı olduğu kabul edilerek belirli kılınmıştır. Bu norm ve değerlerin soyut hâli olarak karşımıza çıkan ahlak, yapılması ve yapılmaması gerekenleri söyleyerek, fert ya da topluma uyarı ve davette bulunur.³⁶

Ahlaki bir eylem, ahlaki bilginin yaşama aktarılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak bir eylem iyi ve doğru da olsa bilinçli ve iradi değilse ve süreklilik de göstermiyorsa, ahlaki olarak değerlendirilmekten uzaktır. Çünkü bir eylemin ahlaki olarak nitelendirilebilmesi için, onun devamlı olması ve kişinin karakteri hâline gelmesi gerekmektedir.³⁷ Ahlaki davranış, kişinin ahlak ile ilgili ve ahlaka ait kuralları kendi isteğiyle eyleme geçirerek gerçekleştirmesidir. Bir davranışın ahlaki olabilmesi için, her şeyden önce o davranışın bilinçli, iradeli ve serbestlik içinde yapılması³⁸ ve onun öncelikle ahlaki değer yargıları olan iyi-kötü, doğru-yanlış, ahlaka uygun-ahlaka aykırı gibi değer yargıları ile değerlendirilmeye müsait bir davranış olması gerekir. Ayrıca bu davranışı yapan kişinin de ahlaki değer yargıları ile sorumlu tutulmaya ve yaptığı davranıştan ötürü övülmeye veya yerilmeye müsait özelliklere sahip bulunması gerekir.³⁹

³⁴ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 4. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2001, s.2-3.

³⁵ Vahit Ağa Yıldız, “Bir Sosyal Öğrenme Aracı Olarak Medya ve Ahlaki Gelişim Kuramları Açısından Medya Okuryazarlığına Eleştirel Bir Bakış”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi EBE, 2011) s.16.

³⁶ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.51.

³⁷ M. Abdullah Draz, “Ahlak ile Eğitimin Alakası”, Hüseyin Emin Sert (çev.), **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.2, (1997), s.117.

³⁸ Akkale, **İlköğretim 4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar İçin DKAB Kavramlar Kaynak Kitabı**, s.158.

³⁹ Cafer Sadık Yaran, “İslam’a Göre Ahlaki Davranış ve Kıstasları”, Muhammet Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.), **İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar** içinde (71-96), İstanbul: DİB Yayınları, 2014, s.80.

İnsan, hem kendisi hem de başkalarıyla ilgili birtakım duygu, düşünce ve inançlardan yola çıkarak başkalarıyla ilişkilerini düzenlemekte ve değerlendirmektedir. İnsanın karşılaştığı durumlara belirli anlamlar vererek davranışlarını da bu anlayışa göre belirlemesi, onun ahlaki bir davranışta bulunması demektir.⁴⁰

Ahlaki davranışlar ile insanın kişiliği arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. “*Kişilik, kişiyi diğer insanlardan farklı kılan özür.*”⁴¹ İnsan ne tür bir kişiliğe sahipse, yani kendisinde hangi davranış eğilimleri mevcutsa, ahlaki davranışları da buna göre olacaktır. Ayrıca ahlaki bir davranıştan bahsedilebilmesi için, insanların bir arada yaşadığı ve birbirleriyle ilişki kurabildikleri bir ortamın olması gerekmektedir. Çünkü insanların bir arada toplu olarak yaşamaları zamanla birtakım sosyal yaptırımları gerekli kılacaktır. Bu yaptırımlar ise ahlaki yaşantının gerçekleşmesi ve devamlılığını sağlayan oldukça önemli bir etkidir.⁴² Bu sebeple bireyin geçirdiği tüm psikolojik süreçler, kişilik özellikleri, içerisinde bulunduğu sosyal ortam gibi etmenler, bireyin sergilediği ahlaki davranışların kaynağına inebilmek ve ortaya koyduğu bu davranışıyla ilgili değerlendirme yapabilmek açısından oldukça önemlidir.

İnsanın ahlaki bir davranışı öğrenmesi, onun toplum içerisinde karşılaşılabileceği durumlarla ilgili gerekli davranış kurallarını öğrenmesi demektir.⁴³ İnsan, ahlaklı davranışları öğrenmiş bir hâlde dünyaya gelmemektedir. Ahlaki olan davranışların toplumdan topluma değişiklik arz etmesi ve yine her toplumda farklı olarak değerlendirilebilmesi, bu davranışların sonradan öğrenilmiş olduğunu göstermektedir. Ahlaki davranışların öğrenilmesinde içinde yaşamış olduğumuz çevrenin her yanından etkiler alırız. Ahlak, insanlar arası münasebetleri düzenleyen kurallar sistemi olarak adlandırıldığına göre, bu açıdan toplumsal münasebetlerin görüldüğü her durum, bizlere birtakım ahlaki davranış örnekleri veriyor demektir.⁴⁴

⁴⁰ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s.25.

⁴¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, “Kişilik”, 9. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s.240.

⁴² Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, s.28-29.

⁴³ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s.44.

⁴⁴ Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, s.16-17.

2.3. AHLAK EĞİTİMİ

İnsanın en önemli özelliği düşünebilme yeteneğine sahip bir varlık olmasıdır. Aynı zamanda insan, özgürce sergilediği davranışlarından da sorumludur. İnsanlar diğer insanlarla ilişki kurup onlarla işbirliği yaparak hayatlarını devam ettirirler. Bu onlar için aynı zamanda sosyal bir ihtiyaçtır. Bireylerin toplumda saygın bir yer edinebilmeleri, sosyal kuralları gerektiği kadar yerine getirebilmeleri ve toplumun kendilerinden beklentisini karşılayabilmeleri, kısaca toplumun istediği yönde bir kişi olabilmeleri için birtakım yeni davranışları kazanmaları gerekmektedir.⁴⁵ İnsan, yaratılışı itibariyle eğitilmeye ve eğitim görmeye mecbur bir yapıdadır. O yaratılışı itibariyle birtakım özelliklere ve yeteneklere sahiptir; ancak bunlara rağmen kendisini şekillendirecek olan şey yine eğitim ve öğretimdir.⁴⁶ Bu sebeple de yaşamı süresince öğrenmeye, gelişmeye ve yetiştirilmeye muhtaçtır.

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren çevresiyle etkileşim hâlinindedir. Çevresinde gelişen olayları algılamaya çalışır. Böylece nesnelerle girdiği ilişkilere anlamlar yüklemeye başlar. Birey zaman içerisinde edindiği deneyim ve anlama gücü ile çevresi hakkında fikirler oluşturur. Bu edindiği fikirleri gereksinimlerini karşılamak, hayat standartlarını daha yukarılara çekebilmek ve geleceğine daha güzel bir yön verebilmek için kullanma eğilimindedir. Bu eğilimler, yeni bilgiler edinmeyi ve öğrenmeyi, beraberinde öğretme ve eğitim gibi kavramları da getirmektedir.⁴⁷

Eğitim en geniş anlamı ile “*insanın yetenek, eğilim ve davranışlarında belirli bir amaç gözetilerek, toplumun beklentisine uygun, istenilen yönde öğrenmelerin oluşturulması süreci*”dir. Yani biyolojik insandan kültür insanına geçmektir. Burada “istenilen yön” denilerek kastedilen, insanın sahip olduğu iyi yönlerin geliştirilmesidir. Yani bu duruma kısaca, “insanı insan yapmak” da denmektedir. Kültürümüzdeki “vezir olmak, fakat adam olamamak”, “insanlıktan nasibini almamak”, “insana yakışmamak”

⁴⁵ Vural Hoşgörür, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.), **Eğitim Bilimine Giriş** içinde (129-160), 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.152.

⁴⁶ Mehmet Faruk Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri**, 2. Baskı, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1987, s.116.

⁴⁷ Mustafa Aydoğdu ve Teoman Kesercioğlu (Ed.), **İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005, s.122.

vb. deyimler bu geçişi göstermektedir.⁴⁸ Eğitim, insanda var olan tüm yeteneklerin (duygu, zekâ, irade, vicdan, beden gibi) gelişmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmadır. Eğitim sürecinde insana kazandırılmak istenen hem bilgi hem de davranıştır. Bu sebeple ikisi birlikte ele alınır.⁴⁹ Eğitimin farklı tanımları olmakla beraber yapılan tanımların çoğunda davranış kazandırma amacı, eğitimin birinci özelliği olarak ele alınır ve bu davranış kazandırma işi hem yeni bir davranış kazandırma hem de var olan bir davranış değiştirme anlamındadır.⁵⁰

Eğitimin vazifesi; insanda doğuştan gelen ruh ve beden yeteneği geliştirmek, sağlıklı ve uyumlu bir şekilde, eğilimler ve yetenekler arasında denge kurmaktır. İnsanda iyi, doğru ve güzel olan yönelişleri bularak ortaya çıkarmak, bu alanda ulaşabileceği en son noktaya kadar çıkmasına yardımcı olmak, kötü, yanlış ve çirkin olan eğilimleri de zamanında yönlendirmektir.⁵¹ Eğitim bir kültürlenme ve etkileşim süreci ise; bu süreçte etkileyen ve etkilenen vardır. Etkileyen unsurlar nasıl etkileyeceğini belirli bir plan ve program çerçevesinde etkilenene yöneltir. Sürecin sonunda etkilenende birtakım davranış değişiklikleri oluşur. Etkileşim sürecinde bireye yöneltilen kltrleyici uyaranlar kasıtlı ve zorunlu kltrleyicilerdir. Böylece, istenilen tipte ve istenilen davranış modelleri sunabilen insan tipi yetiştirilmiş olur.⁵²

İnsan yapısı gereği sosyal bir varlıktır. Bu özelliğinden dolayı da diğer insanlarla olan münasebetleri nispetinde mutluluğa ulaşır. İşte bu açıdan, eğitim sürecinde grupla yani işbirliği yaparak öğrenme, rekabet ortamının oluşmasıyla gerçekleşen öğrenmelerden daha kıymetlidir.⁵³ “İyi insan” hedefine ulaşmanın iki temel göstergesi vardır. Bunlardan birincisi, eğitim alan insanın bu sürecin sonucunda mutluluğa erişmesi; ikincisi ise, eğitim alan insanlardan meydana gelen toplumlarda bu sürecin sonucunda insanların birbirine anlayış gösterdiği, huzurlu ve barış dolu bir ortamının oluşmasıdır.

⁴⁸ Bilgin ve Selçuk, **Din ğretimi özel ğretim Yöntemleri**, s.26.

⁴⁹ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve ğretimi**, 3. Basım, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1997, s.56-57.

⁵⁰ Yılmaz, **Etkili ğretmenlik**, s.18.

⁵¹ Ayhan, **Din Eğitimi ve ğretimi**, s.51.

⁵² Ali Demirci, **Beden Eğitimi ve Spor ğretiminde ğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013, s.3.

⁵³ zcan Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, 12. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.24.

Ancak gerçekleştirilen eğitim süreci, bizleri hiçbir şekilde hedeflenen bu sonuçlara ulaştırmıyorsa, maalesef bu eğitimin başarılı olduğundan bahsedilemez.⁵⁴

Eğitim, insanın gerek duyduğu açılardan bilgilendirilip maddi ve manevi sağlığı da göz önünde bulundurularak kendisinin geliştirilmesi; ahlak ise yapılan bu bilgilendirme sonucu edinilen bilgilerin insanlar tarafından yaşama aktarılarak zamanla karakter hâline dönüştürülmesiyle alakalıdır.⁵⁵ Eğitim ömür boyu devam eden bir süreçtir, insanı geliştirmeyi amaçlar. Bu sebeple insan kendini yetiştirmek, geliştirmek, iyileştirmek, kendine yetebilmek, kısaca hayata hazır hâle gelebilmek için daima eğitime muhtaçtır. Ahlak eğitimi ise, herhangi bir olayı veya davranışı iyi ya da kötü şeklinde değerlendirerek, bu hususta insanları yönlendirmeye ve onların ahlaki davranışlarında değişiklik oluşturmaya çalışan bir süreçtir.

Ahlak, birtakım ilkelere dayanan bir kurallar sistemidir ve onun özünde insanın bu kurallara gösterdiği saygı bulunmaktadır. İnsanlar kendileri ve toplumsal yaşam için gerekli ahlaki kuralların çoğunu genellikle diğer insanlarla olan münasebetleri yoluyla, yani aslında hazır olarak kazanmaktadır. Kavram olarak ahlak, “*toplumsal değerlerin birey tarafından yeniden oluşturulması*” şeklinde algılanmaktadır. İnsanın içerisinde yaşadığı toplumla gerçekleştirdiği iletişim ve etkileşim sürecinde, ahlâkî bilinç ile ahlâkî davranış gelişmektedir. Yani ahlak, “ben” ve “sen” ilişkisinden ortaya çıkmıştır ve bundan dolayı da insanlar arası aktarılabilir. İşte ahlak eğitimi mümkün en önemli durumlardan birisi, ahlakın bu aktarılabilir olma özelliğidir.⁵⁶

İnsanların zihinsel ve bedensel olarak aktif olmak, kendisine ilgi göstermek ve gösterilmesini istemek, sorunlardan kaçmak ve uzak durmak, rahat ve huzurlu hissetmek, kendisini iyi hissettiren şeylere yakınlaşmak gibi bireysel yönelimlerinin yanında; insanların iyiliğini istemek, duygu ve düşüncelerini onlarla paylaşmak, insanları etkilemek ve onlardan etkilenmek gibi sosyal eğilimleri de bulunmaktadır. İşte ahlak eğitiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öğrencilerin sahip oldukları bütün bu bireysel ve sosyal her çeşit yönelimler çok iyi bilinmeli ve bunlar ahlak eğitiminde

⁵⁴ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.22.

⁵⁵ Draz, “Ahlak ile Eğitimin Alakası”, s.117.

⁵⁶ İbrahim Gürses ve M. Akif Kılavuz, “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.25, sy.1, (2016), s.114.

daima dikkate alınmalıdır. Ahlaki eğitim sürecindeki etkinlikler de bu yönelimlere göre düzenlenmelidir.⁵⁷

2.3.1. Ahlak Eğitiminin Amacı ve Gerekliliği

Ahlak, “*bireyin iç dünyasına, yani manevi yapısına yerleşen, bir meleke hâlini alan yatkınlık ve kabiliyetler bütünü*”dür. Ahlak, bireyi düşünmeye ve mecbur bırakmaya gerek kalmadan kendi görevi olduğuna inandığı şeyleri serbestçe gerçekleştirmeye yönlendirir. Bu şekilde bir ahlaki formasyona sahip olmayanların “bazen yaptıkları iyi işler” ahlaki bir temelden çok “riya, korku, çıkar sağlanması” gibi ahlakın onaylamadığı neden ve amaçlara dayanmaktadır.⁵⁸

Ahlak, insanın yaşamı boyunca etkin bir yapıda olup, dolayısıyla daima gelişim ve değişime oldukça açık bir alandır. Eğitim sistemi bilgi ve eylem yönüyle insan üzerinde yoğunlaşan bir yapı olduğundan, insanın tecrübe edeceği tüm iyi ve kötü ahlaki aşamalar, geçireceği değişimler bu sistemle yakından ilişkilidir. Eğitim, insanları yeteneklerine göre yönlendirmekte, onların yaratılıştan sahip oldukları bu yeteneklerini geliştirmekte, ahlaki açıdan oldukça bilgili, uyumlu ve onuruna yakışır bir hayat sürmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan bakılacak olunursa, ahlakın en önemli tamamlayıcı eğitimidir. Eğitim, ahlakın iyi ve doğru olarak istenilen yönde değişmesini ve gelişmesini planlı ve sistematik bir şekilde gerçekleştirmektedir. İşte, “*ahlaktan azade bir eğitim ve öğretim hizmeti planlamak, insanı bilgi yönüyle ele almak, ancak eylem yönüyle ihmal etmek demektir.*”⁵⁹

İnsanların ahlak eğitimi almaları, onu öğrenmeye koşmaları ve bu uğurda çaba harcamaları hususundaki mertebeleri pek çoktur ve özellikle bunlar çocuklarda görülmektedir. Çocukların ahlakı, doğuşlarından itibaren belirmeye başlar ve onlar bunu büyükler gibi düşünüp taşınarak gizlemezler. Yetişkin bir kimse ise yaptığı kötü şeyin farkında olur, onu çeşitli yollarla ve yaratılışına zıt olan işlere başvurarak gizler.⁶⁰

⁵⁷ Recai Doğan ve Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003, s.139-140.

⁵⁸ Çölgeçen, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, s.331.

⁵⁹ Ali Yalçın, “Mehmet Akif İnan Hatırasına”, Musa Kazım Arıcan vd. (Ed.), *Eğitim ve Ahlak Şûrası*, Ankara: Eğitim Bir-Sen Yayınları, 2015, s.8-9.

⁶⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk / Ahlâk Eğitimi*, Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s.52.

İnsanların fitri olarak hem iyiye hem de kötüye yatkın bir yapıya sahip oldukları, ahlak alanında genel olarak kabul görmektedir. İşte bu yatkınlığı iyi ve doğru olana yönlendirerek insanın gereken olgunluğa erişmesini sağlamak;⁶¹ onun tüm fiillerini kendi özüne yakışır ve mükemmel bir şekilde meydana gelmesi için bu fiilleri iyileştirmek eğitimin amacıdır. Mizacı göz önünde bulundurulmadan eğitilerek düzeltilmeyen insan bu hâl üzerine büyür, yaşamı süresince çocukluktaki durumunu korur, yaratılışına uygun yolu izler. Bunlar da genellikle insanın kendisinde bastırdığı kötü huylarıdır.⁶²

Ahlakın kapsamı bütün insani faaliyetleri içine almaktadır. Onun sahasından bedeni, akli, fenni, edebi veya ruhi hiçbir faaliyet kurtulamaz. Ahlaki terbiyenin en yakın hedefi ve doğrudan gayesi, insanı ahlaki olarak yetkinliğe ulaştırıp bu konuda birtakım alışkanlıklar kazandırmak ve böylece üstün ahlakın gerçekleştirmesini sağlamaktır. İşte bu kazanılan davranışların insanda bir karakter hâline gelebilmesi, eğitimle mümkün kılınabilir. Ancak yapılan eğitimde eksiklik olması, ahlaki karakterin oluşmasını ve kalıcılığının sağlanmasını engellemektedir. Bu açıdan hedefin tam olarak belirlenerek gerçekleştirilmesi ve bunu yaparken kararlılık gösterilmesi, insanın eğitimiyle yakından alakalıdır.⁶³

Ahlaki eğitimin hem bireysel hem de toplumsal yönü bulunmaktadır. Buna bağlı olarak ahlaki terbiyenin gayesi, kişinin kendisinin ve başkalarının huzuruna ve mükemmelliğine yardım edecek biçimde davranma durumuna getirilmesidir. Ayrıca her kişide değişiklik gösterebilen mizaçları, olması gerektiği gibi yöneltmek ve bu şekilde kişilerde güzel huy ve karakterlerin ortaya çıkmasını sağlamak için de çaba gösterir.⁶⁴

Ahlak, insanı düşünmeye, herhangi bir baskı olmadan üzerine düşen görevleri özümsemeye ve bunları gönül rahatlığıyla gerçekleştirmeye yöneltir. İşte insan tarafından bilinçli olarak kabul edilen ve içselleştirilen bu şeyler, ahlakın daha çok gelişerek güçlenmesinde oldukça önemli bir etkindir. Çünkü aslında ahlak eğitimi bir irade eğitimidir.⁶⁵

⁶¹ Mehmet Erdoğan vd., **İslâm İlmihali**, 2. Basım, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2007, s.741.

⁶² İbn Miskeveyh, **Tehzîbu'l-Ahlâk / Ahlâk Eğitimi**, s.53-54.

⁶³ Draz, "Ahlak ile Eğitimin Alakası", s.114-117.

⁶⁴ Bilgin ve Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, s.93-94.

⁶⁵ DİB, **Temel İslam Bilgileri Ahlakım**, s.26-27.

Sonuç olarak, insanların kötü ahlaki yönlerini iyiye dönüştürebilmek, yani ahlaki yapılarını eğitim aracılığıyla değiştirebilmek mümkündür. Ahlak eğitimi ve öğretimi sürecinde, ahlakın insanın hayatını yönlendiren bir unsur olarak verilmesi, ayrıca ahlak eğitimi yapan kişinin de ahlaki açıdan doğru görüşler belirtmesi ve yine doğru davranışlar sağlamaya çalışması ahlakın etkinliğini arttırmaktadır. Ahlak eğitimcisi, yalnızca iyi davranışı bilgi olarak aktaran kişi değil, bununla birlikte iyi ve doğru davranışların pratiğini de öğretendir.⁶⁶ Ayrıca insanların toplum tarafından benimsenip kabul edilen ahlaki kurallar bakımından eğitim görmeleri, onların daha mühim olan ahlaki bilgi ve değerleri tanımlarına da zemin oluşturacaktır. Kısaca, insanların güzel ahlaklı kişiler olarak yetiştirilmesini sağlamak, eğitimin nihai amacı olmalıdır.⁶⁷

2.3.2. Ahlak Eğitiminde Toplum ve Aile

İnsan dünyaya geldiğinde hiçbir şey bilmediğinden, yaşamını devam ettirebilmek için gerekli olan bilgileri zaman içerisinde öğrenmektedir. Edindiği bu bilgiler de şüphesiz çok çeşitlidir. Ayrıca, insanın yaratılıştan sahip olduğu bir takım eğilimlerinin, ahenkli bir biçimde gelişmesi ve şekillenmesi de gerekir. İnsan diğer taraftan sosyal bir varlıktır. Bu sebeple, insanlar arası ilişkilerini düzenleyecek olan toplumsal değerleri mutlaka öğrenmesi gerekmektedir.⁶⁸

İnsanın kendisinden beklenen olgunluğa ulaşması, onun en nihai gayesidir. Bunu gerçekleştirebildiğinde de istediği mutluluğu elde etmiş olacaktır.⁶⁹ Ancak bunu tek başına gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. Aksine hedeflediği yetkinliğe ulaşabilmek için, ihtiyaçlarını karşılayabilecek, gerek duyduğunda yanında olabilecek, varlıklarını hissedebileceği birçok insana muhtaçtır. Yani bu durum, her insanın toplum hâlinde yaşamaya muhtaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu, her insan için de geçerlidir.⁷⁰ Dünyaya geldiğinde birçok varlıkla bağlantı içerisine giren her insanın zamanla çevresiyle olan bağı da gelişmektedir. İşte ahlak bu süreçte ortaya çıkmakta ve insanın kurduğu tüm bu bağlantılara göre de şekillenmektedir. Kısaca, insanın başkalarıyla olan

⁶⁶ Mustafa Şengün, "Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.23, sy.23, (Haziran 2007), s.216.

⁶⁷ Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.98-99.

⁶⁸ Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri**, s.5.

⁶⁹ Suat Çelikkol, "Farabi'de Ahlak ve Ahlak Eğitimi", (**Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2010), s.105.

⁷⁰ Çelikkol, "Farabi'de Ahlak ve Ahlak Eğitimi", s.105.

ilişkisinin belirli bir düzene girmesi ve bir anlam kazanması ancak ahlakla sağlanabilmektedir.⁷¹

*“İnsan toplumlarının temel bir kurumu olarak evrensel bir nitelik taşıyan aile, bireylerin karşılıklı hak ve ödevlerle birbirine bağlı olduğu, ortak amaçlar çerçevesinde birleşmiş insanlardan oluşan bir birliktir.”*⁷² Aile, toplumu meydana getiren en küçük birim olarak kabul edildiğinden, çocuk aile ortamında bir nevi ileride yaşayacağı hayatın provasını yapmış olur. Aslında aile çocuk için toplumun küçültülmüş hâlidir. Çocuk ilk çağlarında çevresinde insan olarak yalnızca aile bireylerini görmekte, ilk olarak onlarla sosyal anlamda ilişkiler kurmakta ve bu sebepten davranış kurallarını da ailesi aracılığıyla öğrenmektedir. Bu durum, toplumsal hayatın temelini oluşturan sosyal ilke ve davranışların çocuğa ailesi yoluyla geçtiğini göstermektedir. Çocuk aile bireylerinden gördüklerini, toplum hayatı içerisinde daha iyi kavramakta ve tecrübe etme imkânı bulmaktadır. Böylece deneme-yanılma yoluyla doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi de öğrenmiş olmaktadır.⁷³

İyi bir örnek olmak, eğitimin en temel ve etkili yöntemlerinden biridir. Eğitimde iyi ve doğru davranış örneklerinin gösterilmesinin ne kadar önemli olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Çünkü çocuk için gördüğünü taklit etmek, yani yaparak ve yaşayarak öğrenmek, onun öğrenmelerinin ilk ve en kolay şeklidir. Bundan dolayı, çocuğun ilk sosyal çevresi olan ailede çokça doğru davranış örnekleri sunulmasına özen gösterilmelidir. Yani çocuğa iyi bir model olunmalı ve çocuk aile bireylerinin tümünde de benzer davranışları görebilmelidir.⁷⁴

Ahlaki bilgi ve davranışların kazanılmasında aile en önemli kurum olma özelliği taşımaktadır. Bu açıdan aile, çocukta ahlaki bilinç ve duyarlılığın oluşturulması yoluyla ahlak eğitimi görevini gerçekleştirmektedir. Çocuğun küçük yaşlarda öğrendiği bilgi ve davranışlar, kolayca sökülüp atılamayacak şekilde kendisinde yerleşmektedir. Bu açıdan aile çocuğa sadece bilmediklerini öğretmekle sorumlu değil, aynı zamanda çocuğun

⁷¹ DİB, **Temel İslam Bilgileri Ahlakım**, s.12.

⁷² Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, s.84.

⁷³ Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s.215.

⁷⁴ Mehmet Zeki Aydın ve Şebnem Akyol Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, 3. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013, s.25.

ilerideki hayatında topluma uyum sağlayabilmesi için gereken şeyleri de öğretmelidir.⁷⁵ Çünkü çocuk, ilk olarak ailesi sayesinde toplumda bir yer edinir ve yine ailesinin yardımıyla toplumsal kıymetleri öğrenerek benimser.⁷⁶

Ailedeki bireyler özellikle de anne ve baba, çocuğun kendisine model aldığı ilk kişilerdir. Çocuk aile ortamında gördüğü davranış biçimlerini hayatına uygulamaya çalışmaktadır. Çocukları için anne ve babalar, olumlu veya olumsuz doğal öğrenme modelleridir. Çocuklar anne ve babalarının sahip oldukları tüm özellikleri ve ortaya koydukları davranışları çok iyi gözlemlemektedirler. Bunun sonucunda da birtakım davranış öğrenmeleri gerçekleşmektedir.⁷⁷ İnsanın kişiliğini meydana getiren temel inanç ve değerler, çocuklara günlük hayat akışı içerisinde yapılan hareketlerle kolayca aktarılabilir. Çocuk için yapılan, söylenenden çok daha etkilidir. Bu nedenle anne ve baba çocuğuna öğütlediği davranışa ve tutuma kendisi de ters düşmemelidir. Anne babaya yaraşan, arzu edilen davranış modelleri sergileyerek çocuğa olumlu ve doğru model olmaktadır.⁷⁸

Çocuk büyüdükçe sosyal açıdan aile dışına daha çok yönelmeye başlar ve çevresiyle olan ilişkileri bu anlamda giderek artar. Bunun sonucunda anne ve babasına olan bağı çok az da olsa zayıflamaya başlar. Ancak bu duruma rağmen, çocuğun karakteri ve toplumsal yaşama adaptasyonu üzerinde anne ve baba tutumu etkisini korumaya devam eder. Çocuk için aile dışındaki hayat, anne ve babalardan öğrenilenler yoluyla gözden geçirilir ve değerlendirilir, duruma göre de hangisi uygunsa o tepki verilir.⁷⁹

Ahlaki kişiliğin gelişmesinde ailenin rolü okulun rolünden daima daha fazladır. Okul daha çok bilgilendirme yapar, ahlaki konularda bazı tavsiye ve telkinlerde bulunur. Hâlbuki ahlak yalnızca teorik bilgiye değil, bununla birlikte hareket ve duygu unsurlarına da dayanmaktadır. Aile ahlaki davranışı her açıdan kontrol etmektedir. İnsanın davranışları, aile bireyleriyle kendisi arasında oluşan duygusal bağlarla yakından

⁷⁵ Aydın, “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, **Din Eğitimi El Kitabı**, s.154.

⁷⁶ Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s.208.

⁷⁷ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.22.

⁷⁸ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.26.

⁷⁹ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.28.

alakalıdır. Bu açıdan aile içerisinde, ahlaki davranışın özellikle duygu yönü gelişmektedir.⁸⁰

İnsanın sosyal anlamda gelişmesi hayat boyu devam etmektedir. İnsan bu süreçte yeni çevrelere girmekte ve toplum içerisinde bulunduğu konum da zamanla değişmektedir. Bu sosyalleşmeyle birlikte farklı biçimde ilişkiler geliştirmektedir. Ancak çocuğun hayatı boyunca başkalarıyla iletişim kurma biçimi, onun anne ve babasıyla etkileşimi nispetinde belirlenmektedir.⁸¹ Sonuç olarak, çocuğun şahsiyet gelişimi sürecinde kalıtsal özelliklerin önemli rol oynamasının yanı sıra, ailelerin çocuk yetiştirme tutumlarının etkisi oldukça fazladır.⁸²

Ahlak kuralları toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesiyle oluşurken, bunların kişiye aktarımı çoğunlukla aile ortamında sağlanmaktadır. İşte kişilerin davranış biçimlerindeki değişim ve gelişimler, bu süreçte gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda bireysel ahlak, toplumsal ahlak kavramının tezahürü konumundadır.⁸³ İnsan sosyal bir varlıktır ve çevresiyle daima bir ilişki içerisinde. Hayatın gayesini ve anlamını keşfederek diğer insanlarla paylaşmak onun en önemli görevidir. İnsanlar birbirlerinin karakter yapısını karşılıklı olarak etkilemektedirler. Bu iletişim ve etkileşim sürecinde kişinin ve toplumun gelişimi açısından birtakım ahlaki bilgi ve değerleri öğrenmek, uygulamak ve paylaşmak zorunlu hâle gelmektedir. İşte bu sebeple insanın ahlaki bir hayat konusunda da daima başkalarıyla işbirliği içine girmesi gerekmektedir.⁸⁴ Bir ailede, millette ya da ırkta benzer karakter yapılarına rastlanılmasının sebebi, insanların birbirlerinde gördükleri özellik ve alışkanlıkları kolayca benimsemeleri, kendilerinde bunlara benzer davranışlar oluşturup geliştirmeleri ve edindiği bu yeni özellikleri de zamanla kendilerine mal etmeleridir.⁸⁵ Bundan dolayı insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin temelinde daima ahlak bulunmaktadır.

⁸⁰ Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s.216.

⁸¹ Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, s.83.

⁸² Aydın, **Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**, s.29.

⁸³ Yüksel Yıldırım, "Evrensellik İddiası ve Doğu-Batı Farklılığı Bağlamında Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 2017, C.4, sy.1, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/316001> (03.07.2019), s.97.

⁸⁴ DİB, **Temel İslam Bilgileri Ahlakı**, s.14-15.

⁸⁵ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.23.

İnsanlar her zaman diliminde, genç nesli ruhsal ve bedensel yönden topluma yararlı bir birey olabilecek şekilde yetiştirmek amacıyla gayret etmişlerdir. Toplumsal hayat gelişim ve değişime uğradıkça da çocuklarını bu ortamın gereklerine göre yetiştirmek istemişlerdir. Bundan dolayıdır ki, eğitimin amaçları, toplumların inanç, ahlak, gelenek ve göreneklerine göre zamanla değişiklik gösterebilmiştir.⁸⁶

Kişinin huzurlu olması, toplumun da huzurlu olmasını sağlamaktadır. Kişi ise ruh ve bedenden müteşekkil olduğuna göre, bunları tatmin ettiği müddetçe huzurlu olacaktır. Kişinin fena ve huzursuz olmasından toplum da zarar görmektedir. Onun ahlaki olmayan birtakım alışkanlıklara düşkün olması, kendi huzurunu kaçırdığı gibi, içerisinde yaşadığı toplumu da rahatsız etmektedir. Toplamların huzura, mutluluğa, barışa ve en çok da insana yakışır bir hayat sürmeye ihtiyaçları vardır. Ancak dünyada ve toplumda huzurlu bir ortamı sağlayan veya huzursuzluğa sebep olan başlıca faktör insan olduğundan, iyi, doğru ve güzel davranışlar sergileyen insanlar yetiştirmekle aslında sorun önemli ölçüde çözülmüş olacaktır.⁸⁷

2.3.3. Okulda Ahlak Eğitimi, Gerekliliği ve Diğer Derslerden Farkı

İnsan tabiatı gereği öğreten ve öğrenen bir varlıktır. İnsanın var oluşundan itibaren devam eden bu yeni bilgiler öğrenme ve eğitim alma ihtiyacı, tarih boyunca değişik biçimlerde ve türlü yollardan sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁸ Eğitimin amacı, belli düşünce biçimlerini kazandırmak yerine geliştirmektir.⁸⁹

Birçok ahlaki değeri içselleştirerek hayatında uygulayan insan “iyi insan” olarak görülür. İşte bu “iyi insan”ı yetiştirebilmek de bütün eğitim sistemlerinin amacıdır. Eğitimin odak noktası insandır ve onu belirli bir hedefe ulaştırmayı ister. İnsanlar da bir araya gelerek toplumu oluşturduğundan, aslında eğitimin insanı ulaştırmak istediği hedefe toplumun da ulaşması böylece kısa yoldan sağlanmış olacaktır. Eğitim aynı zamanda bir terbiye etme faaliyeti olduğundan, insanı duygu, düşünce ve davranış yönünden terbiye etmektedir. Bu terbiye etme sürecinde, insanın hareketlerini olumlu

⁸⁶ Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, s.6.

⁸⁷ Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, s. 6-7.

⁸⁸ Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, s.21.

⁸⁹ Çiftçi, “Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.72.

açıdan değiştirme ve geliştirme gayretindedir. Örneğin; eğitim, insana hangi durumlarda nasıl düşünmesi veya nasıl davranması gerektiğini öğreterek, aslında onu zihinsel bir terbiyeden geçirmektedir. Kısaca insana ahlaki bilgi ve konuları öğretmek ve yine insanın bu öğrendiklerini hayatında sergilemesini sağlamak eğitim sayesinde olur.⁹⁰

Ahlak ile eğitim iç içedir; fakat eğitimin kapsadığı alan ahlaka nispeten daha geniştir. İnsanın duygu, düşünce ve davranışları ahlakın eğitime olan yakın ilgisinin ortak noktasını oluşturmaktadır. Eğitimle ahlak, iyi ve kötü hakkında bir araya gelmektedir. İyi ve doğru olanı gösteren, değerler âleminde davranışlara temel arayan, değerlere göre nasıl davranılmasını araştıran ahlaktır. Bir davranışın iyi mi, kötü mü olduğu da eğitim ile öğrenilir. Kısaca, eğitim bir bina olarak düşünülürse, bu binanın tuğlalarını değerler oluşturmaktadır.⁹¹

Ahlak kurallarını öğretmek, ahlak öğretiminin temelidir. Ahlak öğretimi insanın aklına, kalbine ve iradesine hitap etmeli, gerektiğinde ise bunları etkileyebilmelidir. Ayrıca iyiliğin tanıtılmasını, sevdirilmesini ve iyiliğe karşı istek duyulmasını sağlamak, ahlak öğretiminin gayesini oluşturmalıdır. Ancak çocukta duygular düşüncelerden önce geldiğinden, ahlak öğretiminin çocuğun önce duyarlılığına hitap etmesi gerekmektedir. Çünkü çocuk heyecanlı olduğunda ona bir şey öğretmek de kolaylaşmaktadır.⁹²

Ahlak eğitiminde çocuğun ahlaki gelişim evreleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bireyin bireysel ve toplumsal yönelimleri, onun gelişim evrelerine göre çeşitlilik ve değişiklik arz etmektedir. Yapılacak ahlak eğitimi, çocuğun içerisinde bulunduğu gelişim evresine uygun olmalı ve diğer bir aşamaya rahatça ulaşabilmesi için çocuğa yardımcı olunmalıdır. Bu gerçeğleştirilirken önce çocuğun hangi davranışların ahlaki hangi davranışların da ahlak dışı olduğuyla ilgili gerekli bilgileri edinmeleri sağlanmalıdır.⁹³ Bir davranışın ahlaki olup olmadığı hakkında çocuğa doğru bilgiler sunulmalı, ona ahlaki ve ahlaki olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler aktarılmalı, konuyla ilgili sağlam kanaatler oluşturması için gayret gösterilmelidir.

⁹⁰ Yılmaz, **Değerler Eğitimi ve Okul Etkinlikleri**, s.13.

⁹¹ Bayraktar Bayraklı, **İslâm'da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980, s.33-39.

⁹² Aydın, "Ahlak Eğitim ve Öğretimi", **Din Eğitimi El Kitabı**, s.159-160.

⁹³ Doğan ve Tosun, **İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, s.140.

Böylelikle çocuk, eğilimlerinin iyi ve doğru yönde olanlarını geliştirmeye, kötü yönde olanlarını ise kendisinden uzak tutmaya çalışır ve şahsiyeti de bu yönde gelişir. Çocukta ahlaki duyguların meydana gelmesi için ona daima ahlaki düşünceler verilmelidir. Ahlaki düşünceler ise ancak doğrunun öğretilmesiyle oluşmaktadır.⁹⁴

Çocukların ve gençlerin gelişim dönemlerindeki ihtiyaçlarını giderebilmelerinde onlara yardımcı olmak, çevrenin onlar üzerinde bıraktığı kötü ve olumsuz etkileri ortadan kaldırmak, kısaca ahlaklı bir birey olabilmelerini sağlamaya çalışmak okullarda okutulan ahlak dersinin amacını oluşturmaktadır.⁹⁵ Ahlak dersi çocuk ve gencin duygu, düşünce ve davranışlarını ahlaki olarak değiştirmeye, geliştirmeye, şekillendirmeye çalışmaktadır. Öğrencilerin sadece sınavlarda karşılıklarına çıkacak sorulara doğru cevaplar verebilmeleri için yapılan bir öğretim, ahlak dersinin amaçlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Tabii ki öğretim programlarında bulunan konular her açıdan incelenmelidir; ancak bu öğrencileri çok boyutlu düşünmeye, anlamaya ve kavramaya yönelten bir araç olmalıdır.⁹⁶

Okul, tüm öğrencilerden birtakım kurallara göre hareket etmesini ve çalışmasını isteyen bir sisteme sahiptir. Bu kurallar ile aslında iradeyi güçlendirmek, sabırlı olmak, görev bilincinde olmak, üstlendiği görevi sonuna kadar sürdürebilmek gibi vasıfların kazanılmasında etkili bir irade eğitimi imkânı sunmaktadır. İradenin öğrenci üzerinde etkin olarak gözlenmesi amacıyla ise düzenli dönütlerin alınabilmesini sağlayan uygun bir kontrol sistemi gerekmektedir. Ancak bahsedilen bu sistemin sürekli katı kuralcılığından ziyade, öğrencilere tercih etme imkânı veren yarı kuralcı bir sistem olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca öğrencilere ahlaki bilgi ve değerler hakkında düşünebilme, ortaya koydukları davranışları sorgulayabilme, kendilerini eleştirebilme gibi bazı yetenekleri kazandırmak da bu sisteme göre okulun en önemli görevlerinden birisidir.⁹⁷

Ayrıca ahlak eğitimi, okulda gerçekleştirilecek tüm eğitim faaliyetlerini tamamlamayı, onlarla ilişkiler kurabilmeyi, onları yüceltmeyi ve asilleştirmeyi amaçlar. Diğer dersler birtakım özel yeteneklerin ve bilgilerin geliştirilmesine odaklandıkları

⁹⁴ Aydın, “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, **Din Eğitimi El Kitabı**, s.160.

⁹⁵ Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s.17.

⁹⁶ Aydın, “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, **Din Eğitimi El Kitabı**, s.161.

⁹⁷ Kaymakcan ve Meydan, **Ahlak Değerler ve Eğitimi**, s.215.

hâlde, ahlak öğretimi, insanı direkt manevi anlamda geliştirmeye, manevi düşünce alışkanlığı kazandırmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle diğer öğretim alanlarından farklı bir özelliği bünyesinde bulundurur. O birtakım gerçekliklerin, mantıksal ilişkilerin sorgulanmasından ziyade, insanların duygu, düşünce ve duygularına hitap etmektedir. Kısaca diğer birçok branş bilişsel alanla ilgilenirken, ahlak öğretimi duyuşsal alanla ilgilenmektedir.⁹⁸

İhtiyaçların devamlı artması, ilmin ilerlemesi, fen ve tekniğin gelişmesi rehber olan ihtiyacımızı artıran bir diğer unsurdur. İlim devamlı gelişecek, insan evladının bilgisi devamlı artacağına göre, buna paralel olarak ihtiyaçlar da artacaktır. Şu hâlde, öğrenmeyi ve eğitimciyi gerekli kılan en önemli faktör ihtiyaçtır.⁹⁹ *“Yüce mutluluğun elde edilmesi, insan varlığının amacı olunca, insan mutluluğun ne olduğunu bilmeye, onu amaç edinmeye ve göz önünde tutmaya ihtiyaç duyar. Ayrıca mutluluğu elde etmek için yapması gereken şeyleri bilmesi ve onları yapması gerekir. İnsanların yaradılışça farklılıkları üzerine söylenenlerin ışığında denebilir ki, her insan mutluluğun ne olduğunu ve bu konuda ne yapması gerektiğini kendi başına bilemez. Onun bu amaç için bir öğretmen ve kılavuza ihtiyacı olur.”*¹⁰⁰

Okul ortamında, öğrencilerin ahlaki gelişimlerinde öğretmenlerin büyük rolü bulunmaktadır. Çocuk okul öncesindeki süreçte, ahlaken anne-baba veya ailedeki diğer bireyleri kendisine model olarak seçmeyi tercih ederken, okul döneminde ise daha çok öğretmenini ahlak modeli olarak seçmektedir. Bu konuda onu yetkin olarak görür; öğretmenin düşündüğü, anlattığı ve yaptığı her şeyi doğru olarak kabul eder. Bu sebeple çocuk bu süreçte öğretmeni model almak, taklit etmek, ona benzemek için oldukça gayret göstermektedir. Sonuçta da öğretmenin karakteri, kişilere ve olaylara yaklaşım biçimi öğrencilerin karakterlerine yansımaktadır. Bundan dolayı öğretmenin okul veya sınıf ortamındaki tutum ve davranışları hangi yöndeysen, buna göre öğrenci üzerinde bıraktığı etkiler de olumlu ya da olumsuz yönde olabilmektedir. Sınıfta öğrenciye değer veren, herkese adil davranan, söz ve davranışlarına oldukça dikkat eden ve bunların birbiriyle tutarlı olması için gayret gösteren, sevgi ve saygı temelli bir ortam oluşturan öğretmen,

⁹⁸ Aydın, “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, **Din Eğitimi El Kitabı**, s.160.

⁹⁹ Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münasebetleri**, s.118.

¹⁰⁰ Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münasebetleri**, s.118.

tabii ki öğrencilerine iyi ve doğru davranışlar kazandıracak, onların karakterlerini olumlu yönde değiştirip geliştirecektir.¹⁰¹

Ahlak eğitimini gerçekleştirenler, farklı yaş gruplarından oluşan kişileri bir araya getirip, bu grupların birbiriyle iletişime geçebilmeleri konusunda onları cesaretlendirerek, onların iletişim yeteneklerini geliştirebilmelerine, böylece düşünce ve davranışlarını geliştirebilmelerinde üst düzey bir etkinin oluşmasına imkân tanıyabilirler. Ayrıca ahlak eğitimcileri, başkalarının duygu, düşünce ve davranışları üzerinde düşünerek, bunlara yönelik en doğru rehberliği yaparak böylece ahlâkî değerleri yükseltebilirler.¹⁰²

Eğitimciler, hem bütün insanların hem de eğitim verdikleri bireylerin huy, karakter, alışkanlık ve eğilimlerini göz önünde bulundurarak eğitim faaliyetlerini daima bunlara göre düzenlemeye mecburdurlar. Onların vazifesi, iyi yöndeki eğilimleri kuvvetlendirerek arttırmak, kötü yönde olanları ise zayıflatarak etkilerini azaltmaktır. Hem iyi hem de kötü yönde olan eğilimleri ise, amaca uygun bir şekilde yönlendirmektir.¹⁰³

2.4. AHLAK GELİŞİMİ

Toplumun, kendisinden beklenen görevleri layıkıyla gerçekleştirebilmesi, onu meydana getiren bireylerin birtakım kuralları özümsemesine bağlıdır. Bu kuralların bir kısmı, bireyler arası iletişimin genel anlamda nasıl olması gerektiği ve bireyin çevreye nasıl daha etkin bir uyum sağlayacağıyla ilgilidir. Burada bahsedilen etkin uyum ifadesi, toplum tarafından kabul gören birtakım kuralların içselleştirilmesiyle beraber, geçerli olma durumunu kaybetmiş diğer kuralların atılması, artık toplum tarafından istenmemesi, ihtiyaç duyulanların ise tekrardan geliştirilmesine katkıyı da içine almaktadır. Kısaca ahlak gelişimi; *“toplumun tüm değerlerine kayıtsız şartsız edilgin bir uyma değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturma süreci”*dir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Şengün, "Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri", s.208.

¹⁰² Gürses ve Kılavuz, "Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", s.115.

¹⁰³ Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.96.

¹⁰⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, 22. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012, s.60.

Kişilik gelişiminin en temel unsurlarından birisi olan ahlaki gelişim, bireyin toplumsallaşma süreci içerisinde iyi ve kötü olan hakkında bir bilinç oluşturup geliştirmesi ile alakalıdır. Ahlaki gelişimle birlikte bireylerin, toplumun sahip olduğu kurallar ve gelenekler çerçevesinde kendilerini denetleyebilmesi beklenmektedir. *“Kişi, toplumsal kurallara uygun bir şekilde kendisini denetleyebiliyorsa içten-denetimli, çevresindeki kişilerin etkisiyle karar veriyorsa dıştan-denetimli bir ahlaki gelişim göstermektedir.”*¹⁰⁵

Kişinin kendi doğrularını ve ilkelerini doğru-yanlış, hak, hukuk ve adalet gibi birtakım kavramları da içine alan evrensel ahlak ilkeleri doğrultusunda geliştirmesi, ahlak gelişiminin öncelikli hedefidir. Çevrenin tepkilerine göre belirlenip düzenlenen davranışlara ilişkin izlenim ve bilgiler, ahlak kuralları ile ahlaki davranışlara temel olmaktadır. Toplumların kendilerine has ahlak kuralları bulunmaktadır. Toplumlara oluşturan bireyler ise bu ahlak kurallarını bilmelerine rağmen, bunlara uyma konusunda kimi zaman zorluk çekmektedirler. İşe bunun önüne geçebilmek için, küçük yaşlardan itibaren çocukların ahlaki kuralları öğrenip bunlara yönelik olumlu bir tutum geliştirmelerini ve ayrıca bu kuralları hayata geçirme alışkanlığı kazanabilmelerini sağlamak, çocukların ahlaki gelişimlerinde dikkat edilmesi gereken en mühim noktadır. Kısaca her bir kişi, küçüklüğünden itibaren içerisinde büyüüp yetiştiği toplumun ahlak kurallarına uygun olan davranışları yapmayı öğrenmelidir.¹⁰⁶

Ahlaki gelişimin toplumsal koşulu, ahlaki yargı ve davranışın birbiriyle tam olarak uyduğuna gösterecek güven duygusu veren bir ortam oluşturmak; ahlaki özdeşleşmeyi motive edecek örneklerin oluşmasına yardımcı olmak; ahlaki gelişimi destekleyecek ortamın meydana getirilmesini sağlamak; hayatın bütün alanlarıyla ilgili karşılıklı konuşmalar oluşturabilmek ve müzakere etmek, tartışmak gibi imkânlar hazırlamak; kısaca yalnız içerisinde yaşanan toplum için değil, dünyayı, yani tüm

¹⁰⁵ Ziya Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, 14. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.115.

¹⁰⁶ MEB, MEGEP, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi / Ahlak Gelişimi, Ankara, 2013, s.3. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak%20Geli%C5%9Fimi.pdf (02.12.2018)

canlıları göz önünde bulunduran, koruyan bir bakış açısı sunmak ve daima bunu teşvik etmektir.¹⁰⁷

Ailemize ve topluma karşı görev ve sorumluluklarımızı öğrenmek ahlaki gelişimin bir parçasını oluşturmaktadır. İnsanda ahlaki şahsiyetin meydana gelmesi hem belli bir çağ içinde olmakta, hem de insana davranış örneği sunmakta bazı çevrelerin özellikle büyük rolü bulunmaktadır. Yani, insanın yakın çevresi, aslında ona ahlaki kişiliğini kazandıran başlıca yerdir.¹⁰⁸ Evrensel düzeni kapsayan ahlaki gelişim, toplum tarafından hızlandırılabilir, yavaşlatılabilir ya da tamamen durdurulabilir. İnsanların farklı bakış açılarına sahip olmalarına, çeşitli kararlara katılmalarına, birtakım sorumlulukları üstlenmelerine müsaade edilen ortamlarda, insanların problemlerine dair yapılan hak ve adalet temelli tartışmalarda, kısaca onların tüm haklarına önem verilen demokratik ortamlarda ahlaki gelişim hızlanmaktadır.¹⁰⁹

2.4.1. Ahlak Gelişimi İle İlgili Bazı Kuramlar

Bilişsel bir yetenek olan ahlak; *“bireyin kendisinin belirlediği ve aynı zamanda evrensel ilkelerle örtüşebilecek düzeydeki ilkelere göre yargıda bulunma, kararlar alma ve bu doğrultuda davranabilme yeteneği”*dir. Çocukların ahlaki gelişim evreleri, onların bilişsel gelişimlerine göre belirli bir sırayı takip etmektedir. İşte ahlaki gelişim bu sebepten bilişsel gelişimin bir özelliği olarak da görülmektedir. Kimi çocuklar ahlaki gelişim dönemlerine daha erken erişirken, kimleri daha geç erişebilmektedir. Kimileri de ileri ahlak düzeyine kronolojik yaşları ne olursa olsun ömür boyu hiç ulaşamamaktadır.

110

Piaget ve Kohlberg, ahlak gelişimiyle ilgili birtakım araştırmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların neticesinde de ahlaki değer yargılarının kişide rastgele değil, belli aşamalardan geçilerek oluştuğu hükmüne varmışlardır. Zihinsel süreçlerin gelişimiyle duygusal süreçlerin gelişimi birbirine paraleldir. Zihinsel gelişimle birlikte ahlak anlayışı

¹⁰⁷ Gürses ve Kılavuz, “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, s.115.

¹⁰⁸ Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s.17.

¹⁰⁹ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.72.

¹¹⁰ Nadir Çeliköz, Zarife Seçer ve Tuğba Durak, “Suç İşleyen ve İşlemeyen Çocukların Düşünme Becerileri ve Ahlakî Yargılarının İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy.25, 2008, s.338.

da böylece olgunlaşmaktadır. Eğitim sayesinde ahlaki gelişimin kişiler arasındaki farkı düşürülebilir, ayrıca kişiler ahlaki olarak bir üst basamağa çıkmaları için motive edilebilirler. Kişilerin daha üst düzeylerdeki ahlaki değerleri tanıyabilmeleri, evrensel ahlak ilkeleri açısından eğitim almalarıyla sağlanabilecektir.¹¹¹

Ahlaki gelişim, kişinin kendi değer yargılarını oluşturma sürecidir ve bu süreç üzerinde etkili birçok etken vardır. Ahlaki gelişim çok erken yaşlarda başladığı için, belirli bir düzen ve aşamalar şeklinde geçirilen bu gelişim sürecinin özelliklerinin bilinmesi, hem bireyde ahlaki olarak istendik davranış oluşturabilmek hem de bu davranışları geliştirebilmek amacıyla gerekmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında ahlak gelişimi ile ilgili değişik dönemlerde birçok çalışmanın yapıldığı, farklı görüşlerin ileri sürüldüğü ve birtakım kuramların geliştirildiği görülmektedir. Bu kuramlarda bireyin ahlaki gelişimi hakkında bilgiler verilmekte, gelişimin temel özelliklerinden bahsedilmekte ve ayrıca bu gelişime etki eden faktörler ele alınmaktadır.

Ahlaki gelişim üzerinde duran kuramlar kabaca incelendiğinde, bu kuramların, kuramcılarının biliş ve toplumsallaşma hakkındaki hipotezlerinin devam eden parçası olduğundan bahsedilebilir. Konunun daha iyi algılanabilmesi amacıyla, oluşturulan kuramların tek bir yaklaşımla değil, farklı birçok yaklaşımla ele alınması ahlak gelişimi alanının teorik yapısı bakımından daha faydalıdır. Çünkü yalnızca bir kavramsal sistemle, ahlaki gelişimin bütün sürecinin açıklanabilmesi yetersiz olmaktadır.¹¹² Bu kuramlar, ahlak gelişimini etkileyen faktörlerle ilgili olarak farklı fikirler sunmuşlardır. Ayrıca ahlaki gelişimin muhtelif taraflarını belirtmede de değişik araştırma yöntemleri fayda sağlamıştır.¹¹³

Psikoloji biliminde, bu alanda Freud'la başlayan ilk kuramsal ve bilimsel yaklaşımı, öğrenme kuramını savunanlar ile zihinsel gelişim yaklaşımı takip etmiştir. Bu

¹¹¹ Abdulkadir Kabaday ve Kezban Sibel Aladağ, "Farklı İlköğretim Kurumlarına Devam Eden Öğrencilerin Ahlaki Gelişimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C.7, sy.1, 2010, s.880.

¹¹² Duygu Çavdar vd., "Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, 12(2), (2012), s.1219-1220.

¹¹³ Meral Çileli, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, Ankara: V Yayınları, 1986, s.9.

farklı yaklaşımlar, insanın doğasına ilişkin farklı felsefi görüşlerin izlerini taşımaktadırlar.¹¹⁴

2.4.1.1. Psikanalitik Kuramın Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Psikanalitik kuram, bilhassa ahlak konusunda ortaya attığı fikirler açısından, gelişme kuramları ile sosyal öğrenme kuramları arasında bulunmaktadır. Burada sosyal öğrenme kuramları, bireyin sosyalleşme şeklini, yani kısaca toplumun ne gibi etkileri sonucu ahlak normlarının ve değerlerinin birey tarafından kazanıldığını araştırmaktadırlar. Psikanalitik kuramda ise bir yandan gelişme kuramcılarının kine benzeyen evrensel ve art arda gelen gelişim aşamalarından, bir yandan da ahlak normlarının ve değerlerinin otoriteyi temsil edenlerden olduğu gibi alınmasından bahsedilmektedir.¹¹⁵

Freud'un 20. yüzyılın ilk yıllarındaki çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan psikanalitik kuram, esas olarak karakter gelişimiyle ilgilenmiş ve bunun hakkında birtakım açıklamalar yapmaya çalışmıştır. Freud'a göre biyolojik süreçler önem taşısa bile bireysel gelişim toplumsal bir ortam içerisinde gerçekleşmektedir. Yani kişinin davranışları, biyolojik olarak belirlenen güdüler tarafından yönlendirilmekte; fakat bu "güdüsel yönlendirme", kişinin içerisinde bulunduğu toplumsal çevreden etkilenecek şekilde şekillendirilmektedir. Çocukların duygusal gelişimlerinde, toplumsal çevre, bilhassa anne ve babalar büyük rol oynamaktadırlar. İşte kişilerarası bireysel farklılıklar da bu şekilde oluşmaktadır.¹¹⁶

Freud çocuğun, ahlaki davranışları kendisine rol model olarak seçtiği kişiler aracılığıyla öğrendiğini söylemektedir. Çocuklar ebeveynlerinin yalnızca kişilik özelliklerinin değil, onların temsil ettiği gelenek, görenek ve kültürün de tesirinde kalmaktadırlar. Erkek çocuklar babalarını, kız çocuklar ise annelerini birincil model olarak edinirler. Bu durum, ahlakın temelinin bir cinsiyet özdeşiminden ibaret olduğunu göstermektedir. Kısaca çocuklar, hemcinsleriyle kendilerini aynı kefeye koymayı

¹¹⁴ Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, s.47.

¹¹⁵ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, 1993, s.40.

¹¹⁶ Berrin Eylen Özyurt, "Gelişim Konularına Genel Bakış", Alim Kaya (Ed.), *Eğitim Psikolojisi* içinde (1-28), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.16.

öğrendiklerinde, kimin davranışlarını örnek alacaklarını da bilmiş olurlar. Böylelikle çocuklar ebeveynlerinin hayatlarını yöneten kurallara bağlı olmaktadır. Ayrıca bu kurallara uymadığında kendine ceza vermeyi öğrenmiş olur. Bu cezalandırmayı önceden ebeveyni yapıyorken; artık dışarıdan gelen doğrudan bir müdahale olmaksızın çocuğun kendisini cezalandırabilmesi ise vicdanının oluştuğunu göstermektedir.¹¹⁷

Psikanalitik kuramın kurucusu Freud'un ahlak gelişimiyle ilgili yaptığı araştırmalarının başlangıç noktasını daha çok, akla dayalı davranışlardan uzaklaşarak aşırı ahlak kuralcılığına doğru giden hastalarının bu şekilde davranma sebeplerini detaylıca incelemek oluşturmuştur.¹¹⁸ Psikanalitik odaklı teoriler, motivasyon üzerinde dururlar. Freud ahlaki motivasyon oluşumunu, toplumda mevcut beklentilerin bireydeki katı bir üstben/süperego biçiminde içselleştirilmesi süreci olarak tanımlamaktadır.¹¹⁹ Freud, katı kuralcılığı benimseyen bireylerin, ebeveynlerine ve etrafındaki insanlara karşı olumlu olmayan duygularını, reddedilmek endişesiyle dışarıya atamamaları neticesinde, bunu katı bir şekilde cezalandıran ve kuralları uygulamaya zorlayan tavırlarıyla gidermeye çalıştıklarını düşünmektedir. Bununla birlikte, güçlü bir süperego oluşumunun ebeveynin değerleriyle aynı doğrultuda olmasından ziyade, onlara karşı hissedilen öfkeyle alakalı olduğu fikrini de getirmiştir.¹²⁰

Kısaca psikanalitik teori ile ilk kez Freud ahlakın bir sosyal öğrenme durumu olduğundan bahsederek, bunun bireyin doğuştan getirdiği güdülerle bir alakası bulunmadığını açık bir şekilde göstermiştir. İkinci olarak, özdeşim, yani bütünleşme yoluyla öğrenme durumu, Freud'un öncülük eden görüşlerinin oldukça mühim ve ayrıntılı çalışmalara konu olmasını sağlamıştır. Sonuç olarak Freud; vicdanın gücü ile ahlaklı olmak arasındaki, fiziki ceza ile de vicdanlı olmak arasındaki ilişkiler hakkında bizleri oldukça aydınlatmıştır.¹²¹

Erik Erikson, ahlak gelişimini psikanalitik kavramlar çerçevesinde ele alan bir diğer kuramcıdır. Erikson, yetişkinliğin ilk evrelerine kadar ahlaki gelişimin devam

¹¹⁷ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.40.

¹¹⁸ Çileli, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, s.15.

¹¹⁹ Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", s.54.

¹²⁰ Çileli, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, s.17.

¹²¹ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.41.

ettiğini açıklamaktadır. Ona göre, süperegonun gelişimi sekiz evreden meydana gelen “İnsanın Evreleri”nin üçüncü evresinde oluşur. Bu aşamada “girişim”e karşın “suçluluk” duyguları yaşanmaktadır. Dördüncü evrede ise çalışma kavramı gelişmektedir. Bu evreyi takip eden beşinci evre bireyin ergenlik dönemini kapsamaktadır. Kimlik karmaşası durumunun yer aldığı bu evre yine ahlak gelişimi bakımından oldukça önemli bir diğer evredir. Altıncı evrede, “yakınlığa karşın yalnızlığın” çözümü yer almakta, yetişkinliğin başlangıcında olan genç, toplumunun gerçekleriyle uyuşma, görev, yarışma ve cinsel beraberliği ahlaki açıdan yorumlayarak yetişkinlik evresine doğru ilerlemektedir.¹²²

2.4.1.2. Bilişsel Gelişim Kuramının Ahlak Kavramına Yaklaşımı

Ahlaki düşünmenin evrensel basamaklarının gelişmesine odaklanan bilişsel ahlak gelişimi kuramında, bireyler arası ilişkilerdeki çatışma durumlarıyla bağlantılı olarak değişik düşünme biçimleri söz konusu edilmiştir. Farklı bireylerin birbirleriyle yarışan ahlaki isteklerinin ve haklarının temsil edildiği herhangi bir ikilem durumunda, bu düşünme biçimlerinin kanıtlanabilecekleri savunulmuştur.¹²³

Bu teori, ahlaki gelişimi zihinsel bir fonksiyon olarak görmektedir. Diğer bir deyişle, ahlak, “iyi” ve “kötü”nün bilinçli değerlendirilmesidir. Amaç, iyi ve kötünün değerlendirilmesini oluşturan zihinsel süreçleri araştırmaktır ve araştırma teknikleri de çocuğun zihinsel etkinliklerini ortaya koyacak bulguları toplama yönünde biçimlenmektedir.¹²⁴

Zihinsel gelişimle ilgili araştırmalar yapan kuramcılarının arasında en ayrıntılı çalışma Jean Piaget’ye aittir. Ona göre çocuklar, kendilerine has bir algılama, düşünme ve yorumlama şekline sahiptirler. Çocukların somut düşündüklerini ve hangi geçiş basamaklarıyla “somut düşünce”den “soyut düşünce”ye vardıklarını göstermiştir. Ayrıca çocuklardaki kavram oluşumunun belirli bir sırayı takip ettiğini ve bu sıra dikkate alınarak yapılacak eğitim ve öğretimin, gelişim dönemlerinin birinden diğerine geçişte önemli kolaylıklar sağlayacağını belirtmiştir.¹²⁵

¹²² Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s.18.

¹²³ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlaki Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.53.

¹²⁴ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s.10-11.

¹²⁵ Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 2. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1991, s.29.

Piaget'nin yaptığı araştırmaların merkezini insan zekâsı oluşturmaktadır. Onun ortaya koyduğu gelişimsel kuram, zekânın altında yatan zihinsel işlemlerin bir kronolojik dönemden diğer bir döneme gösterdiği gelişmeyi açıklamaktadır. Biyoloji alanında yetişen Piaget'nin bu alanla ilgili yaptığı detaylı çalışmalar ona, biyolojik olarak gelişmenin sadece kalıtım ve olgunlaşmanın sonucunda gerçekleşmediğini, bu gelişmenin aynı zamanda çevrede bulunan değişkenlerden de etkilendiğini göstermiştir.¹²⁶

Piaget, zihinsel gelişimin, basamaklar şeklinde ilerleyerek gerçekleştiğini söylemektedir. Ancak bahsedilen bu basamakların, “diyalektik bir gelişme”nin bölümleri şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Gelişimin basamaklarından her biri kendisinden öncekinin devamıdır, fakat buna rağmen onun yerine geçememektedir. Kısaca her basamak bir önceki ile bir sonrakinin birleşiminden oluşur. Bu da şunu göstermektedir ki; basamakların birinden diğerine geçildiğinde öncekinin içinde bulundurduğu unsurlar tamamıyla ortadan kalkmamakta, yeni olanın içerisinde devam etmektedir. Ayrıca karşılaşılan diğer bir mühim özellik de her basamağın hem yaşam deneyimine hem de biyolojik olgunlaşmaya dayanmasına karşın, gelişim basamaklarının bütün şahıslar ve kültürler için farklılık göstermemesi, aynı olmasıdır. Bütün çocuklar, zamana göre birtakım farklılıklar gösterse de aynı sıradan ve aynı basamaklardan geçmektedirler.¹²⁷ O, ahlaki gelişimin, bilişsel gelişmeyle aynı doğrultuda, dereceli olarak ve belirli bir düzeni takip eden periyotlar içerisinde oluştuğunu söylemektedir. Yani bilişsel gelişimin gerçekleşebilmesi adına olması gereken ilkeler ahlak gelişimi için de olmalıdır. Mesela, bilişsel gelişimin en üst evresine bütün insanların varması nasıl beklenemezse, yine bunun gibi bütün insanların ahlaki gelişimin en üst evresine ulaşmaları da beklenemez. Piaget, ahlaki yargıyı temel olarak almakta ve herkesin ahlak gelişiminin kendisine has bir özellikte olduğunu kabul etmektedir.¹²⁸

Piaget'ye göre çocukların bilişsel gelişimleri ile kişilik gelişimleri yetişkinlerinkinden ne gibi farklılık gösteriyorsa, benzer şekilde ahlaki gelişimleri de farklılık göstermektedir. Piaget, ahlaki gelişimde “dışa bağımlı evre” ile “özerk evre”

¹²⁶ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s.23.

¹²⁷ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s.31.

¹²⁸ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s.115.

şeklinde iki aşamalı bir gelişimsel eğilim önermiş ve bilhassa çocuklardaki ahlak anlayışının “sonuç odaklı”dan “niyet odaklı”ya doğru olan gelişimsel geçişine dikkat çekmiştir. Ayrıca bu geçişte, son çocukluk döneminin önemli olduğunu vurgulamıştır.¹²⁹

Piaget, çocukların kuralları ne şekilde yorumladıklarının öğrenilmesinin, onların ahlaki gelişimlerini anlamada oldukça önemli olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesinden yola çıkarak, çocukların oyunlarını gözlemlemiş ve bu şekilde onların ahlaki gelişim özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Çocuğun bilişsel gelişimi ile ahlaki yargılarının birbiriyle bağlantılı olduğunu kabul eder. Ona göre, çocuklarda “kural” kavramı okul öncesi dönemde bulunmadığından, bu dönemde ahlaktan bahsedilemez. Bundan dolayı, çocukların işlem öncesi dönemden, somut işlemler dönemine geçtikleri altı yaşına kadar ahlak gelişimi başlamamaktadır.¹³⁰

Piaget’ye göre ahlaki yargının çocuktaki gelişimi esas olarak iki evre hâlinde gerçekleşir. Herhangi bir ahlaki düşünceye sahip olmayan çocuktaki bu konuyla ilgili ilk düşünce, çevredeki büyüklerin doğrudan tesiriyle biçimlenen bir otoriteci ahlakın özelliklerini gösterir. Çocuk, büyüklerinin talimatlarını kesin ve değişmez bir gerçek olarak gören bu otoriteci düşünceden sonra Piaget’nin “otonomi” şeklinde tabir ettiği bir ahlaki düşünce çeşidine geçmektedir. İlk aşamada ahlakı yalnızca var olan kurallara katı bir bağlılık olarak anlamakta ve bu kuralların değişmeyeceği düşüncesindedir. Ancak buna rağmen sonraki aşamada öncekinden farklı olarak ahlakı mutlak ve değişmez ilkeler şeklinde değil de onu karşılıklı anlaşmaya bağlı olan ve durum ile koşullara göre değişiklik gösterebilen bir “normatif sistem” gibi görmektedir. Her iki görüş de zihinsel gelişime paraleldir.¹³¹

Sosyal düzenin kurallarına saygı, adalet bilinci ve duygusu olmak üzere ahlakın çekirdeğini iki noktada gören Piaget’ye göre, birey başkalarının haklarını dikkate aldığı, eşitliğe, karşılıklılığa önem verdiğinde ve bunları insan ilişkileriyle ilgili bilişsel müzakerelerinde kullandığında adalet bilincini ve duygusunu kullanır.¹³² Ahlakı

¹²⁹ Çavdar vd., “Ahlak Gelişimine Klasik ve Kuramsal Yaklaşımlar”, s.1212.

¹³⁰ Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, s.60-61.

¹³¹ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.31.

¹³² Nermin Çiftçi, “Ahlak Gelişimi”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi** içinde (141-184), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, s.151.

yargının çeşitli yönlerini inceleyen Piaget, “yargının sonuca ya da niyete göre olması”, “kuralların sabit ve tek yönlü düşünülmesinden göreceli düşünmeye geçiş”, “haklılık anlayışı”, “bölüşüm adaleti” vb. konuları pek çok çalışmada ele almıştır.¹³³

2.4.1.3. Sosyal Öğrenme Kuramının Ahlâk Kavramına Yaklaşımı

Sosyal öğrenme kuramları, kişinin iyi ya da kötü olmadığı, doğduğunda boş bir levhayı andırdığı doğrultusundaki felsefe akımından etkilenmiştir ve insanların toplumsallaşma süreci içinde istenildiği gibi yönlendirilebileceği görüşünü taşımaktadır. Ahlak, kimi zaman uyulması kimi zaman da uzak durulması gerekli bir dizi davranışlardan oluşmaktadır. Bu davranışlar çoğunlukla çevredekilerin onaylaması veya reddetmesi şeklinde ortaya çıkan mükâfat ve cezalarla kazanılırlar.¹³⁴

Sosyal öğrenme teorisi, bir kişinin ahlaki norm ve değerleri öğrenmesinin, temelde ödül veya ceza yoluyla ve bir kişiyi rol model olarak seçmekle gerçekleştiğini söylemektedir. Özdeşleşme; “*bir kimsenin kendisini bir başkasıyla bir tutması, arada bir ayniyet görmesi*” şeklinde tanımlanır. Özdeşleşme ile aynı anlama gelen taklit de; “*bir kimsenin kendisiyle özdeşleştiği kimsenin davranışlarını kendi davranışları olarak benimsemesi*” demektir. Fakat kişinin taklit için mutlaka bir bütün hâlinde özdeşleşmesi gerekmiyorken; özdeşleşmede ise kişiliğin tümünü kapsayan bir durum söz konusudur. Kısaca sosyal öğrenme teorisi, ahlaklı davranışların kazanılabilmesini "modellerle öğrenme" ilkesine dayandırır.¹³⁵

Sosyal öğrenme kuramı, öğrenmede önemli olan unsurun çevre etkisi olduğunu söyler. Bu kurama göre bireyler çevrelerine göre şekillenmektedir. Okul öncesinde çocuk taklit döneminde bulunduğundan dolayı, toplum tarafından kabul gören davranışları kendi ebeveyninden ve etrafındaki diğer yetişkinlerden örnek alarak öğrenmektedir.¹³⁶ Sosyal öğrenmeciler, cinsiyet özdeşleşmesinin bir “seçici pekiştirme” durumundan ibaret olduğunu söylerler. Kız çocuklar ile erkek çocuklar, cinsiyetlerine uygun olacak şekilde

¹³³ Zeki Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.), **Eğitim Bilimine Giriş** içinde (95-127), 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.103.

¹³⁴ Çileli, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, s.10.

¹³⁵ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.42.

¹³⁶ Beyza Akınal, “Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim (Gaziantep Örneklemi)”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2013), s.29.

toplum tarafından beklenen hareketleri sergileyince ödülle, aksi durumda da cezayla karşılaşır. Bununla beraber çocuklar kendi cinsiyetlerine uygun hareketleri yapmayı öğrenirler. Özellikle ebeveynler bu davranışların örneği olduklarından taklit edilmektedirler.¹³⁷

“Bandura’nın Sosyal Biliş Kuramı” şeklinde de anılan bu gelişim kuramı, hem bireysel hem de toplumsal faktörlerin kişinin gelişimi açısından önemli olduğunu ve bu iki etmenin birbiriyle etkileşim içerisinde işlev gördüğünü söylemektedir. Kişinin davranışları, çevresindekilerce biçimlendirilmekte; bununla birlikte kişi de çevresini biçimlendirmektedir. Davranışlar, kişinin çevresini gözlemesi, incelemesi ve çevresindekilere benzemeye çalışması; bunun nihayetinde de ya mükâfatlandırılması ya da cezalandırılmasıyla kazanılmaktadır. Ortaya koyulan bir davranışın neticesinde kişinin çevresinden alacağı mükâfat ya da ceza, o davranışın kalıcı olmasını belirleyen faktördür. Bandura’ya göre kişinin bir davranışı öğrenmesi ile o davranışı gerçekleştirmesinin eş zamanlı olması mecburi değildir. Birey edindiği bir davranışın, kendini ödülle ulaştıracağını ya da cezadan kurtaracağını düşündüğünde, bu davranışı yineleyecektir.¹³⁸

Sosyal içerikli öğrenmelerin gerçekleşmesinde, kişilerin birbirlerini taklit etmesinden belki de daha önemli olanı ve ekseriyetle karşılaşılanı grupların taklididir. Bireyler ya içinde yer aldıkları sosyal grubun bir üyesi olduklarından o grubun kendine özgü davranış biçimlerini ve ilkelerini benimsemekte ya da fiilen mensubu oldukları grubun dışında başka bir gruba katılmaya özenmekte ve o grubun kurallarını benimsemektedirler.¹³⁹

2.4.1.4. Kohlberg ve Ahlaki Gelişim Kuramı

Piaget’nin ahlaki gelişimle ilgili sunduğu bilgiler, başka bir kuramcı L. Kohlberg’e rehberlik etmiştir.¹⁴⁰ Kısaca Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramı, Piaget’nin kuramının tekrar incelenerek anlamlandırılması şeklindedir.¹⁴¹ Piaget’nin ahlaki düşüncenin gelişmesi kuramından yola çıkan Kohlberg, ahlak gelişimiyle ilgili ayrıntılı

¹³⁷ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.42-43.

¹³⁸ Özyurt, “Gelişim Konularına Genel Bakış”, **Eğitim Psikolojisi**, s.16.

¹³⁹ Güngör, **Değerler Psikolojisi**, s.48.

¹⁴⁰ Çavdar vd., “Ahlak Gelişimine Klasik ve Kuramsal Yaklaşımlar”, s.1213.

¹⁴¹ Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, s.62.

birçok araştırma yapan Piaget'nin bu kuramını daha ileriye taşıyarak kendi kuramını ortaya koymuştur.¹⁴² O, Piaget'nin zihinsel ve ahlaki gelişim alanında belirlediği evreleri göz önünde bulundurarak ahlak gelişimini incelemeye çalışmıştır. Ahlak gelişimini Piaget bir inşa süreci olarak görüyorken, Kohlberg ise evrensel ahlak ilkelerinin keşfedilme süreci şeklinde görür. Bununla birlikte Piaget anlatılarında düşünce ile fiil arasında bir fark görmezken, Kohlberg ise deneğin aklındaki çatışma durumlarını anlamak amacıyla varsayımsal hikâyeler anlatmaktadır. Böylece, çocuk ve yetişkinlerin ahlaki yapılarını açıklayacak “ahlaki ikilem”lerden faydalanmıştır.¹⁴³

Kohlberg de Piaget'ye benzer olarak yetişkinler ile çocukların, belli durum ve şartlarda ortaya koydukları davranışlarını yönetmekte olan kuralları ne şekilde yorumladıklarını incelemeye çalışmıştır. Fakat Kohlberg, Piaget'nin çocukların ahlaki gelişim özelliklerini açıklayabilmek için onların oyunlarını gözlemesinden farklı olarak, çocukları oyunlarında gözlemleyerek değil de çocuklar ile yetişkinlere “ahlaki ikilemler”i kapsamakta olan belli durumları sunarak ve bu durumlar karşısında ne gibi tepkiler vereceklerini onlara sorarak yaptığı araştırmayı yürütmüştür.¹⁴⁴

Kohlberg ahlaki gelişimden bahsederken, çocuklara çevreleri tarafından verilen rol alma imkânının, sosyal çevrenin etkilerini anlayabilmede oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Rol alma yeteneği, *“ahlaki evreler boyunca bireyin ilerlemesini sağlayan mekanizmadır ve bu yetenek, daha üst bir ahlaki evreye geçmek için ön koşul”*dur.¹⁴⁵

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı, odak noktasında ahlaki yargı meselelerinin yer aldığı, hem gündelik hem de felsefî ahlak anlayışını kapsamaktadır. Bu kurama göre, kişi bir sebep-sonuç ilişkisi ürünü değildir. Aksine kişi, ben tabiatı (içsel) ile sosyal tabiatının (dışsal), çevresiyle hesaplaşmasında (etkileşiminde) aktif rol alarak realite anlayışını elde etmekte, yapılandırmaktadır. Ahlak gelişimi, ahlak kurallarının ve bu

¹⁴² Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, **Eğitim Bilimine Giriş**, s.122.

¹⁴³ Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, s.117.

¹⁴⁴ Gürses ve Kılavuz, “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, s.102.

¹⁴⁵ Gürses ve Kılavuz, “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, s.111.

kuralların izlenmesinin geçerlilik sebeplerine ilişkin giderek çoğalan bir bilinçlenmeyle –bilincin derinleşmesi– oluşmaktadır.¹⁴⁶

Kohlberg’in ahlak gelişimi kuramında farklı düşünme biçimleri, farklı seviye ve basamaklarla anlatılmaktadır. Ahlaki düşünmenin basamaklarından her biri, çeşitli çatışma hâllerinde uygulamaya geçirilebilen, kendi içerisinde bağımsız olan ve tutarlılık gösteren bir “adalet teorisi”ni temsil eden bir yapıya sahiptir.¹⁴⁷

Ahlaki yargı yeteneğini ve adalet bilincini, duyarlılığını ahlaki davranışların esas belirleyici faktörleri şeklinde tanımlayan ve ahlak kavramına netlik getiren Kohlberg; ahlakın net olarak tanımlanabilmesi, bütün zamanlarda, bütün kültürlerde geçerli olan değerlerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Eğer ahlak genel olarak kültürel alışkanlıklar, nezaket formları, yemek ve kıyafet biçimleri vb. ile tanımlanırsa o zaman ahlak görecelidir çıkarımı yapılabilir. Hâlbuki yaşamın değeri, yaşama hakkı, özgürlük, eşitlik, dürüstlük, doğruluk, mülkiyet hakkı, bireyin onuru (bunların hepsi adalet kapsamındaki değerlerdir) gibi tüm zaman dilimlerinde ve kültürlerde geçerli olan değerler vardır ki; bunlar hem gelenekler, hem dinî kurallar hem de hukuk kuralları aracılığıyla her zaman ve her kültürde desteklenmiştir.¹⁴⁸

Kohlberg’e göre ahlak, “*hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yapı*”dır.¹⁴⁹ Bireylerin ahlaki bakımdan bir gelişim süreci içerisinde bulunduğunu ve bu süreçte geçirdikleri gelişme ve değişmelerin, onların yaşlarına ve zihinsel olgunluklarına bağlı olarak aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ahlaki gelişim, Erikson’un kişilik gelişimi evreleri gibi, Piaget’nin zihinsel gelişim dönemleri gibi basamaklar şeklinde oluşmaktadır. Kohlberg bu konuda altı evre belirlemiş ve bu altı evrenin üç ana evre altında incelenebileceğini söylemiştir. Buna göre de her evrede iki alt evre bulunmaktadır. Yani ona göre, ahlaki gelişim aşamaları belli bir sıra dâhilinde gerçekleşmektedir. Ayrıca her aşama, bir önceki aşamadan değişiklik

¹⁴⁶ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.55.

¹⁴⁷ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.53.

¹⁴⁸ Çiftçi, “Ahlak Gelişimi”, **Eğitim Psikolojisi**, s.160.

¹⁴⁹ Çiftçi, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, s.50.

gösterir ve çoğunlukla da yaş ve zihnî olgunlukla alakalıdır. İşte bahsedilen bu aşamalar aşağıdaki gibidir:¹⁵⁰

I. Gelenek Öncesi Aşama

- a. *Bağımlı Evre*
- b. *Bireycilik ve Çıkara Dayalı Alış-Veriş Evresi*

II. Geleneksel Aşama

- c. *Karşılıklı Kişilerarası Beklentiler, Bağlılık ve Kişilerarası Uyum Aşaması*
- d. *Sosyal Sistem ve Vicdan Aşaması*

III. Gelenek Ötesi, Prensiplere Dayalı Düzey

- e. *Sosyal Anlaşma, Yararlılık ve Bireysel Haklar Evresi*
- f. *Evrensel Ahlakî İlkeler Evresi*

Kohlberg'in bu ahlak gelişimi kuramı, üst düzeyde ahlak evreleri kazandırmayı amaçlayan bir ahlak eğitime de temel oluşturmuştur. Ahlak gelişimini amaçlayan eğitim programlarının başarıya ulaşabilmesi için öğrencilerin ahlak gelişimi düzeylerinin bilinmesi gerekmektedir.¹⁵¹ Kohlberg, kuşaklararası gelişim yönünden önemli olan psiko-sosyal gelişim evreleri anlayışıyla, bilhassa kuşaklararası ilişkileri vurgulamakta ve kişilerin davranışlarının oluşmasında, onların belli bir nesil ve kültür içerisinde yaşamış olmalarının ciddi bir tesir oluşturduğunu düşünmektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, s.101.

¹⁵¹ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s.13.

¹⁵² Gürses ve Kılavuz, "Kuşakların Ahlakî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", s.109.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ VE MATERYAL GELİŞTİRME

3.1. GENEL OLARAK ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ VE MATERYAL GELİŞTİRME

Bir disiplinin etkili olması; hedefine ulaşabilmesine, içyapısındaki gelişmeleri daima sürdürebilmesine ve başka disiplinlerde gerçekleşen gelişmelere daima uyum sağlayabilmesine bağlıdır. Yine disiplin, bu fonksiyonlarını gerçekleştirebilmesi derecesinde başarı göstermekte, gelişim ve yeniliklere kendisini açmakta ve yeni şartlara cevap vermeye hazır duruma gelmektedir. Günümüzde eğitim disiplinini incelediğimizde, eğitimin ana unsurlarından olan bilgi, birey ve toplum temelinde birtakım değişimlerin meydana geldiğini görmekteyiz. Bireyin, bilgiyle ve toplumla olan ilişkisindeki değişimler, bireyin vasıflarında birtakım değişimlere yol açmaktadır. Özellikle “bilgi patlaması” denilen olgu, birey ve toplumun yaşamında bilginin işlevlerini ve üretilme-kazanılma yollarını değişikliğe uğratmaktadır.¹⁵³

Bulunduğumuz çağda hızlı bir şekilde gelişmekte olan bilim ve teknoloji, eğitimi her açıdan etkileyerek, bilhassa eğitim yaklaşımlarında bazı esaslı değişimleri mecburi hâle getirmektedir. Bilgi ile teknolojinin aktif bir şekilde kullanıldığı bu çağda, geleneksel eğitim yaklaşımları yeterli olamamakta, buna bağlı olarak da çoklu zekâ ve yapılandırmacı eğitim yaklaşımları daha dikkat çekmektedir. Öne çıkan bu yaklaşımlar sayesinde eğitim sürecinde, “öğretmen merkezli yaklaşım”la öğrenci davranışlarını değiştirmeye çalışmaktan ziyade, “öğrenci merkezli yaklaşım”la onun zihni yeteneklerini geliştirebilmeye ve bilgileri yapılandırmaya öncelik tanınmaktadır.¹⁵⁴

Kişinin, bilgileri zihninde aktif bir şekilde kendisinin yapılandırabilmesini öngören yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında; bilginin öğreticiden öğrenene direkt aktarılması değil, öğrenenin kendisinin etkin olarak onu elde etmesi esastır. Bu yaklaşım; “ön bilgileri harekete geçirme, etkili iletişim kurma, akıl yürütme ile bilinenin bilinmeyene gitme ve ulaşılan bilgiyi değerlendirerek sonuç çıkarma vb.” faaliyetlerin

¹⁵³ Cevat Alkan, **Eğitim Teknolojisi**, 7. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005, s.1.

¹⁵⁴ Tayfun Tutak ve Yunus Güder, “İlköğretim 5. Sınıf Öğretmenlerinin Matematik Ders Kitabı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy.19, (2012), s.17.

öğrenme sürecinde oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu yaklaşımda, “kazanımlar, etkinlikler, açıklamalar, materyal kullanımı vb.” faktörler de öğretim programlarının uygulanma sürecinde göz önünde bulundurulduğunda; öğrencilerin etkinliğinin daha çok artacağı ve böylece bilginin öğrenciler tarafından yapılandırılabilceği şeklinde bir anlayış esas alınmaktadır.¹⁵⁵

Eğitimin örgütsel düzenlerinde yenilik ve reform yapmak amacıyla gösterilen gayretlerin birçoğu, başlıca iki inanç veya kavramdan ortaya çıkmıştır. Bunların ilki, “fırsat eşitliği” kavramı veya toplum içindeki kişilerin tümünün eğitim yaşantılarından faydalanmaya haklarının olduğu inancıdır; diğeri ise, eğitimin bir kısım bireysel ve toplumsal gayelerin gerçekleştirilebilmesine yardımcı olabilecek temel unsurlardan birisi olması yönündeki inançtır.¹⁵⁶

Öğrencilerin “sosyo-ekonomik durumu, zihinsel ve bedensel gelişimi, beklentileri, gelişim farklılıkları, yetenek alanları, öğrenme stilleri, ders çalışma alışkanlıkları, ilgileri, tutumları vb.” özellikleri bireysel olarak farklılıklar göstermektedir; ayrıca onların öğrenme durumlarını da etkilemektedir. Tüm bunların yanında, sürekli değişim içerisinde olan toplumsal ve ekonomik beklentiler eğitim hedeflerinin sürekli değişmesine neden olmaktadır. Eğitim hedeflerindeki bu değişimler, öğrencilerin öğrenmeye hazır oluş durumunun belirlenmesini, uygun yöntem ve stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Eğitimcilerin tasarımıyacağı öğrencinin öğrenme hızına ve düzeyine uygun eğitim durumları ve uygun ortamlar sayesinde eğitimde fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılacaktır.¹⁵⁷

Öğrencilerden her birinin öğrenmesini kolaylaştıracak bir yol mutlaka mevcuttur ve yine öğrenci öğrenmede ne derece zorlansa da mutlaka yetenekli olduğu bir alan mevcuttur. Burada üzerinde durulması gereken, ailelerin ve eğitimcilerin, çocukların beceri ve ilgi alanlarını dikkatli bir şekilde gözlemlemeleri ve çocukların kendilerini

¹⁵⁵ Adem Güneş, **Din Öğretimi Materyalleri**, 3. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2017, s.19.

¹⁵⁶ İlhan Özdi, **Uzaktan Eğitim Teknolojisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 1985, s.12.

¹⁵⁷ Mukaddes Sakallı, “Eğitim Teknolojisinin Kuramsal Temelleri”, Hüseyin Uzunboylu (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011, s.28.

güçlü hissettikleri yollarla onlara güven desteği vermeleri ve böylece öğrenme süreçlerine yardımcı olabilmeleridir.¹⁵⁸

3.2. ÖĞRETİM TEKNOLOJİSİ

“İnsanın yaşamını kolaylaştırmak, geliştirmek, değiştirmek, maddi çevresini ve sosyal çevresini kontrol altına almak veya tanımak gibi amaçlarla geliştirdiği araç gereçler” teknoloji kavramının kapsamında ele alınmaktadır. Devirden devire özellikleri farklılaşsa da bu araç ve gereçler, insanın dünya üzerindeki mevcudiyetiyle beraber yaşamın mecburi bir parçası hâline gelmiştir.¹⁵⁹

Teknoloji, yalnızca bilgisayar gibi elektronik aygıtlar ve bunların değişik uygulamalarından ibaret değildir. Teknoloji, *“hem diğer disiplinlerden (örneğin fen, matematik, kültür vb.) elde edilen kavram ve becerileri kullanan bir bilgi türüdür, hem de materyalleri, enerjiyi ve araçları kullanarak belirlenen bir ihtiyacı gidermek veya belirli bir problemi çözmek için bu bilginin kullanılması”*dır. Yani teknoloji, bununla birlikte *“kendi başına uygulanabilen bir disiplin”*dir. O, *“insanların istek ve gereksinimlerini gidermek için araçlar, yapılar veya sistemlerin geliştirildiği ya da değiştirildiği bir süreç”*tir.¹⁶⁰

Teknolojinin, günümüzün bilgi toplumundaki yeri çok önemlidir. İnsanın bilgiye ulaşabilmesi ve bilgiyi kullanabilmesi için ona imkân sağlayan teknoloji, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da oldukça önemli görevleri üstlenmektedir. Öğretme ve öğrenme süreçlerinde teknolojik araç ve gereçler aracılığıyla bilgiler daha basit bir şekilde ve somutlaştırılarak öğrencilere aktarılabilmekte, böylelikle öğrenmelerin kalıcı olması sağlanabilmektedir.¹⁶¹

Öğretim; *“öğrencilere bilgi, beceri, tutum ve ideallerin kazandırılmasını amaçlayan ve öğrenmenin gerçekleştirilmesi için düzenlenen planlı etkinliklerden oluşan bir süreç”* olarak ele alınabilir. Bu sürecin sonunda meydana gelen değişimler ise

¹⁵⁸ Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, s.54.

¹⁵⁹ Feride Ersoy, “Teknolojinin Tarihçesi ve Eğitimde Kullanımı”, Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013, s.21.

¹⁶⁰ Aydoğdu ve Kesercioğlu (Ed.), **İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi**, s.6.

¹⁶¹ Çiğdem Hürsen, “Öğretim Teknolojisinin Kavramsal Çerçevesi”, Uzunboylu (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.5.

eğitimidir. Bu açıdan bakıldığında öğretim, eğitimin bir aracıdır. Yani eğitimin gerçekleşebilmesi için öğretim bir araç konumundadır.¹⁶² Öğretim teknolojisi, “*öğretimin, eğitimin bir alt kavramı olduğu anlayışına dayalı olarak ve belirli öğretim disiplinlerinin kendine özgü yönlerini dikkate alarak düzenlenmiş teknolojiyle ilgili bir terim*”dir ve “*bir konunun öğretimi ile ilgili öğrenmenin kılavuzlanması etkinliği*”ni ifade etmektedir.¹⁶³ Genel bir tanımlama yapılacak olunduğunda da öğretim teknolojisi; “*daha etkili bir öğretim sağlamak amacıyla, öğrenme ve iletişim ile ilgili araştırmalara dayalı, insan ve maddi kaynakları birlikte kullanarak, öğrenme-öğretme süreci bütünüünün belirli özel hedefler açısından sistematik olarak tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi*”dir.¹⁶⁴ Öğrenme ve öğretme süreçlerine sistem yaklaşımı olarak adlandırılan bu tanımlamaya göre ise öğretim teknolojisi; “*öğretme ve öğrenme kuramlarının en etkin biçimde uygulamaya dönüştürülmesinde öğretme-öğrenme süreçlerine sistematik ve bütüncül bir yaklaşım*” manası taşımaktadır. İşte araç ve gereçler de bu süreçte yer alan sayısız unsurlardan biridir.¹⁶⁵

Öğretim bir süreçtir ve bu sürecin belli aşamaları (planlama, uygulama, değerlendirme) vardır. Bu bağlamda öğretim teknolojisinin de belli süreç ve aşamaları bulunmaktadır. Bu anlamda öğretim teknolojisi, “*teori ve uygulamanın birleştiği; tasarlama, geliştirme/hazırlama, kullanma, yönetim ve değerlendirme aşamalarından oluşan hem teori hem de uygulamayı içeren bir süreç*”tir¹⁶⁶ ve “*öğretme/öğrenme biliminin sınıf ortamı aracılığıyla gerçek dünya şartlarına uygulanmasıyla elde edilen bilgiler bütünü*”dür. Bu sürecin içinde geliştirilen her çeşit yol, yöntem ve araç gereçler de bu uygulamaya yardımcı olmak gayesini taşımaktadır.¹⁶⁷

Bilimsel araştırmalar sonucu ortaya çıkan birçok araç gereç öğretim alanında kullanılmaktadır. Burada araçların, makinelerin, bilgisayarların kendisi öğretim

¹⁶² Cemal Aküzüm, “Eğitim ve Teknoloji İle İlgili Temel Kavramlar”, Sever ve Koçoğlu (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.7.

¹⁶³ Alkan, **Eğitim Teknolojisi**, s.15.

¹⁶⁴ Necati Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, Leyla Küçükahmet (Ed.), **Sınıf Yönetimi** içinde (253-276), 10. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.254.

¹⁶⁵ Halil İbrahim Yalın, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, 28. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, s.4-5.

¹⁶⁶ Mehmet Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, 3. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s.25.

¹⁶⁷ Demirci, **Beden Eğitimi ve Spor Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.19.

teknolojisi değildir. Teknolojik araçlar öğrenme ortamına uyarlanarak öğrencide istendik davranış değişiklikleri meydana getirmektir. İşte bu sebepten dolayı öğretim ortamı belirli bir plan ve program çerçevesinde düzenlenir. Öğretme-öğrenme sürecine katkı sağlayacak teknolojik araçlar seçilerek öğrenmeyi gerçekleştirmeye dönük işlev sağlayacak duruma getirilir.¹⁶⁸ Kısaca öğretim teknolojisi, eğitimi yöneten değil, eğitime hizmet veren olmalıdır. Sadece var olduğu için veya bir kurumun ortaya çıkan göz alıcı nitelikteki gelişmeleri takip edemeyeceği kaygısıyla kullanılmamalıdır.¹⁶⁹

3.2.1. Öğretim Teknolojisi İletişim ve Öğrenme Arasındaki İlişkiler

İnsanın sosyal bir varlık olması dolayısıyla diğer canlılardan ayrılmasının en önemli sebeplerinden birisi, onun öğrenme yeteneğine sahip olmasıdır. Doğduğunda bilinçli davranışlar sergileyemeyen insan, yaşı ilerledikçe doğuşuyla birlikte gelen kalıtsal özellikleri ve çevresinin de etkileriyle bilinçli davranış göstermeye başlar. İnsanlar yaşadıkları sürece kalıtım, çevre ve zaman etkileşimi sonucunda farklı bilgi, beceri, yetenek, tutum ve değerler edinirler. Öğrenme için temel olan, bireydeki yaşantı sonucu kazanılan kalıcı değişikliklerdir.¹⁷⁰

Öğretim, “*öğrenmelerin gerçekleşmesi için bilginin ve ortamın düzenlenmesi*”; öğrenme ise, “*bireyin bilgi ve çevresiyle etkileşimi sonucunda yeni bilgi, beceri veya tutum geliştirmesi*”dir. Burada “ortam”dan kastedilen; sadece öğretimin gerçekleştirileceği mekân değil, aynı zamanda bilgilerin aktarılmasında ve öğrenen kişilere yönelik çalışmalara rehberlik edilmesi sürecinde yararlanılacak yöntemler, materyaller ve araç gereçlerdir. Örneğin, belirlenen öğretim hedefinin gerçekleştirilebilmesi için bir video çekiminin yapılması gerekiyorsa, öğretim ortamı da bu durumun gerektirdiği şeyleri yerine getirecek biçimde düzenlenmektedir. Öğretimin ne şekilde tasarlandığı, sadece nelerin öğrenilip kazanıldığını değil; bununla birlikte kişinin edindiği bilgileri nasıl kullanabileceğini -uygulayacağını- da etkilemektedir. Bundan dolayı, “*öğretme-öğrenme süreci; seçme, düzenleme, uygun bir ortamda bilgiyi*

¹⁶⁸ Demirci, **Beden Eğitimi ve Spor Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.20.

¹⁶⁹ Zeki Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2006, s.34.

¹⁷⁰ Aydoğdu ve Kesercioğlu (Ed.), **İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi**, s.99.

aktarma ve bireyin bu bilgi ile etkileşimini içermektedir."¹⁷¹ Bu sürecin amacı, hedeflenen davranışların bireye kazandırılması ya da bireyin daha önceden edindiği davranışlarda değişiklik oluşturulmasıdır. Fakat kalıcılık, algının ya da etkinin gücüne, tekrarlanmasına ve devamlı olma durumuna bağlı olarak zayıf, güçlü, kısa süreli, uzun süreli olabilmektedir. İşte öğretim kısaca, "*güçlü, etkin ve kalıcı tepkilerin oluşmasını sağlayabilme becerisi*"dir.¹⁷²

Öğrenme ve öğretme birbiriyle ilişkilidir.¹⁷³ Öğrenen, eğitimin yapıldığı sırada öğretene ve öğretenin düzenleyip hazırladığı çevreyle etkileşimde bulunmaktadır. İşte, herhangi bir konuyla ilgili öğretmenlerin öğrencilerine bir bilgiyi öğretebilmeleri, o konuda kendileriyle öğrencileri arasında karşılıklı bir iletişimin kurulabilmesine bağlıdır.¹⁷⁴ Öğrencinin merkezde olduğu bir eğitim sisteminde, öğrencinin istedik davranışlar ortaya koyabilmesi ve potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmesi için, her anlamda öğretmenin rehberliğine ihtiyacı vardır. Öğretmen de bilgi ve deneyimleri ölçüsünde bu rehberliği gerçekleştirmekle yükümlüdür. Öğrenmenin gerçekleşmesine etki edecek tüm faktörleri hazırlar, yönetir; öğrenciye yol gösterir ve öğrenmesine yönelik farkındalık oluşturur.

Öğretmenin görevi, öğrencilerini eğitim programında öngörülen hedef davranışlara ulaştırmaktır. Bu nedenle, öğretmenin daha önceden belirlenen yaşantıları öğrencilerine kazandırması; bu durumu gerçekleştirebilmek amacıyla da eğitimin yapılacağı ortamı, bu yaşantıları kazandırabilecek biçimde düzenleyerek hazırlaması gerekmektedir.¹⁷⁵ İşte "yaşantı alanını genişletmek", öğretim teknolojisinin asıl amaçlarından birisidir. Öğrencilere sunulan bir materyal, bir öğretim etkinliğinin yapıldığı sırada öğrencilerin yaşantı alanlarının kapsama alanı içerisinde olduğunda öğrenme gerçekleşmektedir. Kısaca, öğrenciler kendilerine sunulan bir materyal hakkında gereken ön öğrenmelere sahiplerse ve ayrıca materyalle birlikte verilen

¹⁷¹ Özcan Demirel ve Eralp Altun (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, 6. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012, s.13.

¹⁷² Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri", **Etkili Din Öğretimi**, s.306.

¹⁷³ Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, s.27.

¹⁷⁴ Kâmuran Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, 4. Baskı, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1991, s.43.

¹⁷⁵ Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, s.43.

kavramlara da yabancı değillerse istenilen davranış değışiklikleri, yani beklenen öğrenmeler gerçekleşebilmektedir.¹⁷⁶

Teknoloji ve materyaller, bir iletişim vasıtası olarak öğretme ve öğrenme süreçlerinde önemli yere sahiptir. Bu süreçte öğretim teknolojileri ve öğretim materyalleri, öğretim sistemi ile öğrenci arasında kurulan iletişimin somut araçları durumundadır. Teknoloji ve materyaller sadece iletişimi sağlayan bir araç olmalarından daha çok, iletişimi yapılandırmada ana unsur konumunda da olabilmektedirler.¹⁷⁷

Her öğrenci yalnızca kendine has birtakım özelliklere sahiptir. Bundan dolayı, eğitim-öğretim etkinliklerinin yapılmakta olduğu yerler; bireylerin fiziksel özellikleri, biyolojik özellikleri, psikolojik özellikleri, ilgileri, beklentileri, istekleri, yetenekleri, becerileri ve zekâ çeşitleri bakımından bir zenginliği kapsamaktadır. İşte öğrenci özelliklerindeki bu farklılıklar, nihayetinde onların öğrenme süreçlerinde de görülmektedir.¹⁷⁸ Sınıf içerisinde etkin öğrenmelerin gerçekleşmesinde, “öğrenci-öğretmen”, “öğrenci-öğrenci”, “öğrenci-içerik” ve “öğrenci-ortam” etkileşim çeşitlerinin üst seviyede olabilmesini sağlama amacıyla öğretim materyalleri ile öğretim teknolojilerinden faydalanılabilir. Algılama biçimleri birbirinden farklı olan öğrencilerin öğrenmelerindeki bireysel ihtiyaçlarının doğrultusunda hazırlanan teknoloji ve materyallerle daha etkili bir öğrenmenin sağlanabilmesi mümkündür. Öğretim sürecinde kullanılmakta olan bu teknoloji ile materyaller, öğrenmelerin istenilen düzeyde gerçekleştirilebilmesine yardımcı olan bir araç konumundadırlar. Bununla birlikte, teknolojideki hızlı gelişme ve değışmeleri takip edebilmek ve ortaya konan bu yenilikleri gündelik yaşam içinde gereği gibi kullanabilmek de kazanılması gerekli olan becerilerdendir. Bu becerileri ilk olarak eğitim veren kişiler kazanmalı, sonrasında da öğrencilerin kazanmasını sağlayabilmelidirler.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Özcan Demirel, S. Sadi Seferoğlu ve Esed Yağcı, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003, s.19.

¹⁷⁷ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.31.

¹⁷⁸ Aydoğdu ve Kesercioğlu (Ed.), **İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi**, s.101.

¹⁷⁹ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.3.

3.3. ÖĞRETİM MATERYALİ

Materyal, “yazılı, sözlü, görüntülü ve kaydedilmiş her türlü belge” şeklinde tanımlanır.¹⁸⁰ Öğretim materyalleri ise, “öğrenme süreci içerisinde öğretmen tarafından değişik ortamlarda öğrencilere sunulan araçlar”dır. “Bu araçlar; basılı materyaller, fotoğraflar, maketler gibi ilk bakışta anlaşılır nesneler olabileceği gibi içeriğine erişmek için daha yüksek teknolojiye ihtiyaç duyan ses kasetleri, videolar, CD’ler, internet sayfaları, çeşitli yazılımlar gibi ortamlarda da sunulabilir.”¹⁸¹

Öğretimde faydalanan tüm araç ve gereçler, kaliteli öğretimin temel unsurlarından ve vazgeçilmezlerindendir.¹⁸² Bu araçlar; tebeşirlerden, kâğıtlardan başlayıp bilgisayarlar ve ilişkili birçok teknolojiye kadar, basit olandan karmaşık olana doğru çeşitlilik göstermektedir. Araç gereçler, okulda veya okul dışında, materyaller oluşturabilmek amacıyla gereklidirler. Örneğin; televizyon, radyo vb. kitle iletişim araçları öğretim maksadıyla kullanılabilir. Yine, öğretimde kullanılan araçlardan birisi yazı tahtasıdır; fakat üzerine tebeşir veya tahta kalemi ile bir yazı yazıldığında, resim çizildiğinde, işlem yapıldığında, grafik vb. oluşturulduğunda bu yazı tahtası artık bir öğretim materyali durumuna gelmektedir.¹⁸³

“Pekiştireç, ipucu, dönüt-düzeltilme, öğrenci katılımı, motivasyon, hazırbulunuşluk, öğretme yöntem ve teknikleri ile araç gereçler, zamanlama vb.” gibi öğrenme ve öğretmeye etki eden birtakım değişkenler vardır.¹⁸⁴ Bu değişkenler arasında öğretim materyallerinin de öğrenme ve öğretmeye katkısı oldukça fazladır. Öğretimin amacını, yöntemini ve içeriğini uygulamaya taşıyan temel araçlardan birisi öğretim materyalidir. Dolayısıyla amaçlanan öğretimin gerçekleştirilmesi her şeyden önce dersin hedeflerine ve öğrenci grubuna uygun materyallerin tasarlanması ve seçimine bağlıdır. Öğrenme ve öğretme, birçok farklı faktörden etkilenen karmaşık bir süreçtir. Öğretim

¹⁸⁰ <http://sozluk.gov.tr/> (03 Temmuz 2019)

¹⁸¹ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.26.

¹⁸² Şeref Tan, “Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi”, Şeref Tan (Ed.), **Öğretim İlke ve Yöntemleri** içinde (341-366), 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.342.

¹⁸³ Tuğba Yanpar, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005, s.9.

¹⁸⁴ Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, s.58.

materyallerinin tasarlanmasında, seçilmesinde ve kullanılmasında da öğrenme-öğretme sürecini etkileyen bütün şart ve unsurları göz önüne almak gerekmektedir.¹⁸⁵

3.4. ÖĞRETİMİN TEKNOLOJİ VE MATERYALLERLE DESTEKLENMESİ

Öğretim hizmetinin daha verimli bir şekilde sağlanması yollarının sürekli olarak aranması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Her geçen gün, “teknolojik imkânlar, sınıfların yapısı, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyi, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi vb.” koşulların daha çok iyileşmesi için gayret gösterilmektedir. Öğretimi etkileyen bu koşullardaki iyileşmeler, öğretimin sunulması hizmetinin iyileşmesine de katkı sağlayabilmektedir. Öğretim teknolojisi de tüm teknolojik gelişmeleri takip ederek kendini geliştirmelidir. Tüm bu teknolojik gelişmelerden faydalanarak öğrenme ve öğretme etkinliklerinin daha kaliteli olmasını sağlayan bir unsur da öğretimin materyallerle desteklenmesidir.¹⁸⁶

Öğretim ve öğrenim aracı olarak “teknoloji” ile “materyal” kavramlarına bakıldığında, eğitsel yönden pek çok işleve sahip oldukları görülmektedir. Bu işlevlerin en önemlileri şu şekilde sıralanabilir:¹⁸⁷

- Öğretme ve öğrenme araç ve gereçleridir.
- İletişim araçlarıdır.
- Gerçekliğin sunumunu sağlarlar.
- Nesnelleştirilmiş eğitim sistemleridir.
- Bilgiyi iletirler.
- Sembolleştirme araçlarıdır.

¹⁸⁵ İbrahim Hakkı Öztürk, “Öğretim Materyallerinin Seçimi ve Kullanımını Etkileyen Faktörler”, İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.), **Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015, s.13.

¹⁸⁶ Tan, “Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, s.342.

¹⁸⁷ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.30.

Bir öğretim programı dört öğeden meydana gelmektedir. Sırasına göre bu öğeler; “hedef ve davranışlar, içerik, öğretme-öğrenme etkinlikleri, değerlendirme”dir. Öğretme ve öğrenme etkinlikleri, bu programın uygulama kısmında oldukça önemlidir.¹⁸⁸ İşte öğretim materyallerinin, önceden geliştirilen bir öğretim programının ihtiyaçları yönünde hazırlanması gerekmektedir.¹⁸⁹ Etkili öğretimi planlama, uygulama ve değerlendirmede; öğretmen içeriğin doğasını dikkate alarak ve öğretime ön hazırlık amacıyla öncelikle öğretim etkinliklerini planlamalı, önceden planlanan etkinlikleri uygun bir sıra ile uygulamalı/sunmalı ve öğretim etkinliklerinin amaca hizmet etme derecesini değerlendirmelidir.¹⁹⁰

Öğretim programında yer alan hedeflerle uyumlu öğretme etkinliklerinin neler olacağının iyice düşünülmesi ve nihayetinde de bu duruma en uygun öğrenme etkinliklerinin belirlenmesi; öğrenciyi bu öğretim programının merkezinde tutabilmek amacıyla önem arz etmektedir. Çünkü etkinliklere dayalı bir öğretim yaklaşımı, öğrenci açısından daha ilgi çekici hâle gelmektedir. Bütün bu etkinliklere yönelik yapılacak planlamalarda göz önünde bulundurulması gereken birinci husus, “öğrencilere kazandırılacak istendik davranışlar” olmalıdır.¹⁹¹

Bir eğitimcinin, öğretme ve öğrenme süreci boyunca etkili bir öğretim gerçekleştirebilmesi, kendisi ile öğrencileri arasında kurması gereken sağlıklı iletişime de bağlıdır. Eğitimle ilgili iletişim, öğrenci ve içerisinde yer aldığı ortamın etkileşimi ile alakalıdır. Etkileşim, çoğu öğrenme kuramında ve modelinde bir gerekliliktir. Etkileşim tüm yönleriyle “öğretmen ve öğrenci ilişkilerini, grup iletişimini, ders yönetimini, öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile araçların kullanılmasını, öğretmen ve öğrencilerin çok boyutlu özelliklerini ve davranışlarını” kapsamaktadır. Eğitimcilerin sınıf içinde gerçekleşen etkileşimde, öğrencilerin iletileri açık bir şekilde ve yeterli düzeyde alabilmelerini sağlayacak yöntem, teknik, araç, gereç, teknoloji ve materyalleri özenle seçmeleri oldukça önemlidir.¹⁹²

¹⁸⁸ Tan, “Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, s.343.

¹⁸⁹ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.26.

¹⁹⁰ Behçet Oral, “Etkili Öğretim ve Etkili Öğretim İlkeleri”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi** içinde (437-472), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.438.

¹⁹¹ Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, s.151.

¹⁹² Elif Bahadır, **Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı**, Konya: Eğitim Yayınevi, 2016, s.11-12.

Öğretim materyallerinin seçiminde etkili olan pek çok etken bulunmaktadır. Bunlar; “öğretim hedefleri, öğretim yöntemi, öğrenci özellikleri (görsel-işitsel tercihleri, öğrenme düzeyleri gibi), öğretim ortamı (büyüklüğü, araç-gereç kullanımına elverişliliği gibi), araçların özellikleri, gereçlerin tasarım özellikleri, öğretmen tutumları, becerileri, maliyet, zaman, elde edebilme vb.” sınırlamalardır. Bu etkenler öğrenme ve öğretme sisteminin unsurlarındandır ve karşılıklı bir etkileşim içerisindeyler. Bunlardan herhangi birinin seçimi, tasarımı veya kullanımı, bir diğerinin seçimini, tasarımını veya kullanımını direkt etkileyebilmektedir.¹⁹³

Öğretimde kullanılacak materyallerin hazırlanması, ayarlanması ve düzenlenmesindeki ilkeler, materyallerin çeşidine göre değişmektedir. Ancak genel olarak her çeşit materyalin hazırlanması, geliştirilmesi ve seçiminde göz önünde bulundurulabilecek ana ilkeler şöyledir:¹⁹⁴

- Öğretim materyali, öğretimin amaçlarına uygun olacak şekilde belirlenmeli ve hazırlanmalıdır.
- Mümkün olduğunca gerçek hayatı yansıtmalıdır.
- Basit, sade ve anlaşılabilir olmalıdır.
- Öğrencilere alıştırmaya ve uygulama yapma fırsatı tanınmalıdır.
- Dersin konusu içerisinde yer alan bilgilerin tümünün yerine, önemli ve özet bilgilerle donatılmalıdır.
- Yalnızca öğretmenlerin rahatça kullanabildiği türden değil, öğrencilerin de kullanabilmesini basitleştirecek seviyede olmalıdır.
- Öğrencilerin tümünün erişimine ve kullanımına açık olmalıdır.

¹⁹³ Salih Uşun, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** “Tasarım-Seçim-Geliştirme-Kullanım-Yönetim-Değerlendirme”, Çanakkale: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s.239.

¹⁹⁴ Şahin ve Yıldırım, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.27-31.

- İleriki zaman dilimlerinde de tekrar kullanılması planlanan materyallerin, tek seferlik kullanımla zarar görmeyecek şekilde daha dayanıklı hazırlanması gerekmektedir.
- Öğretim materyalinde kullanılacak yazılı metinler ve görsel-işitsel öğeler, öğrencilerin pedagojik özelliklerine uygun olmalıdır ve onların gerçek hayatlarıyla tutarlılık göstermelidir.
- Öğretim materyalinde kullanılacak görsel özellikler, materyaldeki önemli noktaları vurgulayabilmek için kullanılmalıdır; ancak yoğun kullanımından kaçınılması gerekmektedir.
- Bir öğretim materyali, gereken durumlarda kolayca geliştirilebilir ve güncelleştirilebilir olmalıdır.

Öğretim teknolojileri seçilirken, araç gereç ve materyaller hazırlanırken sorulması gereken sorulardan ilki, “Niçin bunları kullanacağız?” sorusudur. Dolayısıyla öğretmenin, araç seçmeye veya hazırlamaya girişmeden önce, dersin sonunda öğrencilerinden beklediği amaç ve kazanımlar (öğrenmeler) üzerinde kafa yorması, daha sonra bunlara uygun materyal üretmesi ve bunları etkili şekilde kullanması gerekmektedir.¹⁹⁵

Öğretim materyallerinin her birinin kendine has birtakım nitelikleri bulunmaktadır. Bu materyallerden kimileri görsel veya işitsel unsurları ön plana çıkarmalarıyla, kimileri de etkileşim sunabilmeleri veya üç boyutlu olmalarıyla ötekilerden ayrılmaktadır. Bu nedenle, eğitim veren kişilerin öncelikli olarak yapmaları gereken, hangi ortam özelliklerine sahip materyal kullanmaları gerektiğine karar vermeleridir.¹⁹⁶ Öğrenme, öğrencinin yaşantısından ayrılmamalıdır.¹⁹⁷ Çünkü herhangi bir öğretim materyalinin kendisinden beklenen amacı gerçekleştirebilmesi için, sunulduğu öğrencilerin ilgi, istek, seviye ve ihtiyaçlarına uygun olması gerekmektedir.

¹⁹⁵ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.38.

¹⁹⁶ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.28.

¹⁹⁷ Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, s.49.

Öğretim materyalleri, öğretim ortamlarında birbirinden farklı amaçları gerçekleştirebilmek için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak, materyaller, öğretim ortamlarında bazen öğretimi destekleme amacıyla kullanılmaktayken, bazen de bu ortamlarda bütünüyle öğretmen rolü üstlenmekte ve bu şekilde içeriği direkt öğrenciye aktarmaktadırlar.¹⁹⁸ Öğretmenlerin hiç unutmamaları gereken bir husus, öğretimde materyal kullanımının bir amaç değil, bir araç olduğudur. Materyali kullanmış olmak için materyal kullanmak, öğretimi pasif ve sıkıcı yapmaktadır. Öğretimde kullanılan materyaller, öğretim işinde öğretmene ciddi yardım ve destek sağlamalıdır. Şayet bir materyal kullanıldığı hâlde öğrencinin öğrenmesine herhangi bir katkıda bulunmuyorsa, bu materyalin kullanılmasının bir manası da yoktur.¹⁹⁹

Öğrencilerin öğrenme durumlarını etkilemekte olan faktörleri açıklayan model ve kuramlar, öğretim sürecinde materyal kullanmanın ne derece önemli olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, her ne kadar öğretmenlerin sahip oldukları nitelikler birbirlerinden farklı olsa da ortak olan öge; öğretmenlerin öğretimi etkinleştirebilmek amacıyla birtakım materyaller üretmeleri ve onları kullanmalarıdır. Buna göre bir öğretmen öğrencilerini inceleyip tanıdıktan sonra onlara göre hedeflerini saptamalı, hedef davranışları belirlemeli, buna göre eğitim durumlarını saptayarak hedef davranışa götürecektir. Yaşantıları kazandırmaya çalışmalı, en son olarak da değerlendirmeleri yapmalıdır. Ayrıca bu işleri yaparken gerekli materyallerin seçiminde ve kullanılmasında geniş bir hayal gücüne ve titizliğe sahip olmalıdır.²⁰⁰

3.5. ÖĞRETİMDE TEKNOLOJİ VE MATERYAL KULLANIMININ FAYDALARI

İnsan, yaşamı boyunca hem eğitilen hem de eğiten bir varlık olmuştur. Yani insan yaşamını devam ettirebilmek için gerekli bir kısım becerileri, öncelikli olarak etrafındaki diğer insanları ve diğer canlıları gözlemleyerek öğrenmiş; sonra da öğrendikleri arasından en işlevsel olanları, yakın çevresinden başlayarak toplum içinde ulaşabildiği diğer insanlara öğretmeye çalışmıştır. Bu durum günümüze kadar, sürekli bir

¹⁹⁸ Yanpar, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, s.108.

¹⁹⁹ Tan, "Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s.345.

²⁰⁰ Necmettin Bayram, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Mültimedya Olanaklarının Kullanımı", (*Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi SBE, 2009), s.34.

gelişim göstererek devam etmiştir. İşte insanların sahip oldukları bu “öğrenme ve öğretme özelliği”, dünya üzerinde yaşamakta olan başka hiçbir canlı varlıkta olmamıştır. Tüm bu eğitsel süreçlerin bir toplamı olarak da günümüz uygarlığı ortaya çıkmıştır.²⁰¹

Eğitimin bireyleri hem yaşadıkları çevreye hem de geleceğe hazırlama sorumluluğu vardır. Bu sebeple eğitsel ortamların yaşamla iç içe olması gerekir. Eğitim ortamlarının öğrenciler için ilginç hâle getirilmesi, somutlaştırılması öğrenmelerin anlamlandırılması açısından önemlidir. Öğretmenlerin öğrenme ortamlarını, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun duruma getirmesi, öğrenme-öğretme sürecine olumlu katkı sağlamaktadır.²⁰²

“Öğretim, etkin bir süreçtir.” Öğretim süreci içerisinde öğrencilerin mümkün olduğu kadar etkin olmaları sağlanmalıdır. Çünkü öğrencilerin aktif olmadığı bir öğretim ortamında etkili öğrenmeler azalmakta, hazır ve ezbere yönelim ise gelişerek artmaktadır. Öğrencilerdeki yeteneklerin ortaya çıkabilmesi için, konuşmalarının ve derse etkin katılımlarının sağlanması gerekmektedir.²⁰³ “Anlatım gibi tek yönlü iletişime dayanan klasik yöntemler, öğretmen ya da öğreten merkezli yöntemler olarak tanımlanmaktadır. Bu tür yöntemlerde tekdüze bilgilerin ve becerilerin verilmesi üzerinde durulmaktadır. Dikkatin daha çok bireysel ve grup çalışmaları üzerinde yoğunlaştığı öğrenen merkezli modern yöntemlerde ise öğrenciler yaratıcılığa, problem çözmeye, kendi fikirlerini geliştirmeye ve bu fikirlerini ortaya koymaya güdülendirilmektedir.”²⁰⁴

Bireyde davranış değişikliğinin kalıcı izli olabilmesi, yani bireyin öğrendiklerini ihtiyaç duyduğu zaman hatırlayabilmesini ve kullanabilmesini sağlamak tüm eğitimcilerin üzerinde çalıştığı bir husustur.

²⁰¹ Erdoğan Başar, “Türkiye’deki Eğitimin Tarihsel Gelişimi”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.), **Eğitim Bilimine Giriş** içinde (23-66), 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.25.

²⁰² Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.254.

²⁰³ Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, s.83-84.

²⁰⁴ Leyla Küçükahmet, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 26. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s.60.

"Alanda yapılan araştırmaların bulgularına göre bir birey;

okuduklarının % 10'unu,

işittiklerinin % 20'sini,

gördüklerinin % 30'unu,

görüp işittiklerinin % 50'sini,

söylediklerinin % 70'ini,

*yapıp söylediklerinin % 90'ını hatırlamaktadır."*²⁰⁵

Öğretim etkinliklerinin planlaması yapılırken, ğretimi daha somut hâle getirmek, konuları basitleştirebilmek, öğrencinin derse olan ilgi ve motivasyonunu arttırmak amacıyla mutlaka ğretim teknoloji ve materyallerinin kullanımına da yer verilmelidir. ğrenme-ğretme sürecinin materyallerle desteklenmesi; verilen ğretim hizmetinin daha çok duyu organına hitap etmesini, dolayısıyla öğrencilerin öğrenme düzeylerinin artmasını ve daha zengin ğretim etkinliklerinin yapılmasını sağlayacaktır.²⁰⁶

Öğretimde materyal kullanımının faydaları şu şekilde sıralanabilir:²⁰⁷

- Dikkat ekmek,
- İçerikleri basitleştirerek anlaşılmalarını kolaylaştırmak,
- Çoklu ğrenme ortamı sağlamak,
- Hatırlamayı kolaylaştırmak,
- Güvenli gözlem yapma imkânı tanımak,

²⁰⁵ Nihat Ekizoğlu, "ğretim Materyalleri", Uzunboylu (Ed.), **ğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.96.

²⁰⁶ Tan, "ğretimin Materyallerle Desteklenmesi", **ğretim İlke ve Yöntemleri**, s.343.

²⁰⁷ Yalın, **ğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.82-90.

- Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak,
- Soyut şeyleri somutlaştırmak,
- Zamandan tasarruf etmek,
- Tekrar tekrar kullanılabilmek,
- Farklı zamanlarda birbirleriyle tutarlı içeriğin sunulmasını sağlamak.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, “Eğitim-öğretim sürecinde, öğretim araç gereç ve materyali kullanmak; öğretimi destekleyerek eğitim sürecini zenginleştirir, bilginin algılanmasında somutluk sağlayarak öğrenmeyi kolaylaştırır, unutmayı azaltır, öğrenciyi güdüler, kazanımlara yaparak-yaşayarak ulaşmayı sağlar, öğrenim çevresini doğallaştırır. Ayrıca eğitim ve öğretimde öğrencilerin istek, fikir ve ihtiyaçlarına daha fazla önem verilmesine aracı olmaktadır. Bu durum ise öğrenci merkezli bir eğitimin yapılmasına katkı sağlamaktadır.”²⁰⁸

Ayrıca teknoloji ve materyallerle öğretimin daha ekonomik duruma getirilebilmesi de mümkündür. Çünkü teknoloji ve materyallerin kullanıldığı bir öğretimle, öğrencinin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve belirlenen bu ihtiyaçlara göre de öğretimin ayarlanması için daha az zaman harcanılır. Öğretmenlerle öğrencilerin sahip oldukları zamanın bu şekilde daha verimli kullanılması ise okullaşmanın hızına ve maliyetine olumlu anlamda etki etmektedir. Okullaşmanın daha hızlı ve ekonomik olması, öğrencinin okul içinde daha az zaman harcayarak daha çok bilgi öğrenebilmesi demektir.²⁰⁹ Ayrıca gerçek araçları sınıf ortamına taşımanın mümkün olmadığı durumlarda, gerçeğine en yakın modelin öğretim materyali olarak tercih edilmesi öğrenimin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.²¹⁰

²⁰⁸ Tekin Çelikkaya, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Araç-Gereç ve Materyal Kullanımının Önemi”, Sever ve Koçoğlu (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.49-50.

²⁰⁹ Kaya, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.29.

²¹⁰ Hakan Örtten, Yılmaz Keskin ve Özcan Ekici, “Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Hazırlamanın Temelleri”, Sever ve Koçoğlu (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.72.

Ancak araç ve materyal kullanımının bu yararlarına karşın ortaya çıkan veya çıkabilecek olası sakıncalar da şunlar olabilir:²¹¹

- Öğrencilerin düşüncelerini azaltabilir.
- Bazı durumlarda sözlü ifade çok kullanılmayabilir.
- Temin edilmesi pahalı, sürekli taşınması zahmetli olabilir.
- İstenilen araç ve materyalin kullanımı için zaman ve hazırlık yeterli olmayabilir.

Öğretimde daha önceden belirlenmiş olan hedeflerin öğrencilere kazandırılabilmesi, planlanması iyi yapılmış öğretim ve öğrenme süreçleriyle mümkün hâle gelebilmektedir. Öğretim ve öğrenme sürecinin etkililiği; dersin amaç, hedef ve içeriğine en uygun öğretim yöntem ve teknikleri seçildiği takdirde ve yine süreç uygun öğretim materyalleriyle desteklendiğinde mümkün olabilecektir. Kısaca, öğretim süreci planlanırken bu planlamayı yapan eğitimcilerin, dersin amaç, hedef ve içeriğine göre uygun teknik veya materyalleri seçmiş olması, öğretim etkinliğinin başarısına olumlu yönde etki edecek bir faktördür.²¹²

Öğretim teknolojilerindeki gelişmeler sınıf yönetimi ilkelerinin bazılarının değişmesine sebep olmuştur. Başlangıçta sadece kitap, defter, kalem, tahta ve tebeşirle sınırlı araç ve materyaller yerini tablet bilgisayarlar ve diğer teknolojik donanımlara bırakmaktadır. Renkli ve ilgi çekici bir kitabı takip eden, elindeki tablet bilgisayardan e-içeriklere ulaşabilen, sınıfta konu ile ilgili bir filmi izleme imkânı olan, akıllı tahtadaki dikkat çekici resim ve şekillerle konuyu anlamaya çalışan bir öğrencinin derse ilgisi, tutum ve davranışları bu imkânlara sahip olamayan bir öğrenciden doğal olarak farklı olacaktır. Sınıf ortamı, ders araç ve materyalleri öğrencinin dikkatini çekmelidir. Aksi takdirde dersi ilgi çekici bulmayan öğrenci, sınıfın düzenini bozan davranışlarda bulunacaktır.²¹³

²¹¹ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.261.

²¹² Nihat Ekizoğlu, “Öğretim Materyalleri”, Uzunboylu (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.94.

²¹³ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.173.

3.6. ÖĞRETİMDE GÖRSEL MATERYALLER

Görsel iletişim, en etkili iletişim türüdür. Görsel öğeler yardımıyla iletişimin daha etkin bir hâle getirilebilmesi mümkün olmaktadır. Bu öğeler; “renk, çizgi, yazı, illüstrasyon, fotoğraf vb.”dir. Görme duyusuyla etrafımızda algıladığımız ve anlamlandırdığımız şeylerin tümü görsel iletişimi oluşturmaktadır.²¹⁴ Görsel-işitsel iletişimden öğrenmede etkili olarak yararlanılmasına dayanak olan ilkeler şunlardır:²¹⁵

- Özellikle algılama mekanizmalarının ve tepki yeteneklerinin etkinliği bakımından, öğrenme süreci içinde bulunan her insan benzeri olmayan, kendine özgü bir bireydir.
- Algı öğrenmenin temelidir.
- Öğrenen insan öğrenme sürecine doğrudan doğruya katılmalıdır; öğrenci durumunda olan kimse kendisinden nasıl bir performans beklendiğini bilmeli ve araca dayalı öğrenme sürecinin tüm aşamalarında kendisine düşen rolü oynamalıdır.
- Eğitimsel iletişim için kullanılan içerik ve araç öğrenci için uygun olmalıdır.
- Öğretim için en elverişli stratejilerin kullanılmasına özen gösterilmelidir.
- Yaratıcılık öğrenmenin nihaî amacıdır; bu düzeye erişilip erişilmediği öğrencilerin gözlemlenebilir tepkilerinden kolaylıkla anlaşılır.

Öğretim faaliyetlerinde kazanımlara uygun olarak, öğrenmenin kalıcı olması ve davranışa dönüşmesi en önemli hedeflerdir. Bu hedeflere ulaşabilmek için doğru yöntem ve teknikler kullanmanın yanında, bunların uygun ders materyalleriyle desteklenmesi gerekir. Televizyon, bilgisayar ve internet gibi görselliği bol öğelerin çekici etkisine kapılmış bir öğrencide, sadece klasik yöntem ve tekniklerle gereken ilgiyi ve öğrenmeyi

²¹⁴ MEB, MEGEP, Grafik ve Fotoğraf / İletişim Araçlarında Fotoğraf, Ankara, 2008, s.5. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0leti%C5%9Fim%20Ara%C3%A7lar%C4%B1nda%20Foto%C4%9Fraf%20Kullan%C4%B1m%C4%B1.pdf (06.05.2019)

²¹⁵ Özdi, *Uzaktan Eğitim Teknolojisi*, s.42.

oluşturmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple özellikle görsel ders materyalleri günümüzde daha da önem kazanmıştır.²¹⁶

Görsel materyaller öğretim içeriğinin görsel düşünme ve iletişim yoluyla daha etkili algılanmasını sağlayan yardımcı materyallerdir. Bu materyaller; öğrencilere algılama, benzetme, sıralama, anlamlandırma, yorumlama, bütünleştirme ve değerlendirme olanağı sunmaları nedeniyle mesaj alımı ve iletiminde öğrenci ve öğretmene yardımcı olmaktadır.²¹⁷

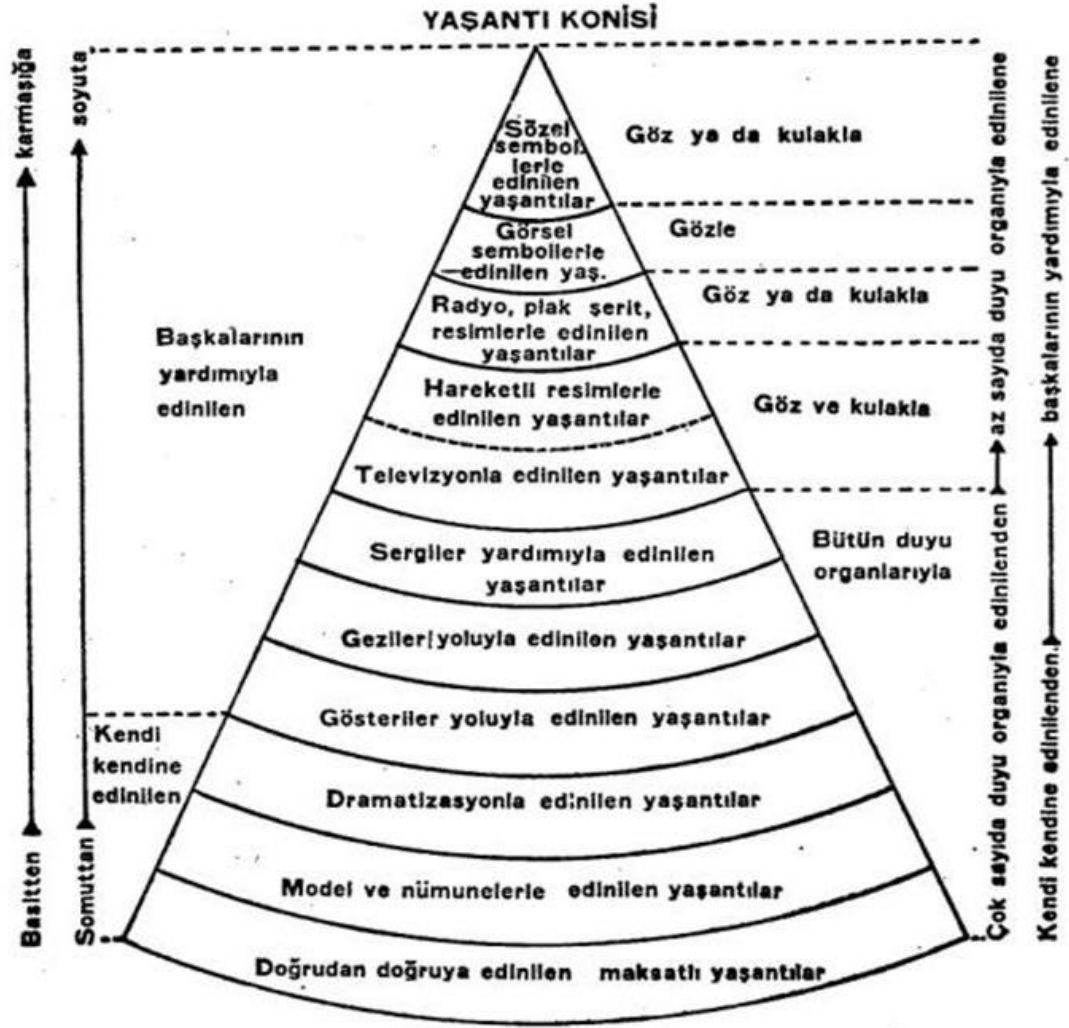
Öğretmenin hedef davranışlara ulaştıracak yaşantıları seçmesinde ve bu yaşantıları oluşturacak öğretme durumlarını sağlamasında, bir başka deyişle sahip olduğu bilişsel, duyuşsal ve psikomotor davranışları öğrencileriyle paylaşabilmesi için gerekli iletişimi kurabilmesinde ve nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bugüne kadar birçok şey söylenmiştir.²¹⁸ Bu konuda “*Edgar Dale, hangi yaş grubu olursa olsun öğrenenlerin yaşantı alanları ile bir öğrenme içeriğinin sunuluş biçim ve sırası arasında öğrenme açısından doğrudan bir ilişki olduğunu; bu nedenle öğretimin, somuttan soyuta doğru aşamalandırılması gerektiğini önermektedir.*” Dale, yaşantılarla kavramların oluşumu arasındaki ilişkilerden faydalanarak, öğrencilere en somuttan en soyuta doğru bir öğrenme yaşantısı sağlayacak, “yaşantı konisi” şeklinde adlandırdığı “öğrenme yaşantılarını seçme ve eğitim durumlarını düzenlemeye yardımcı model” geliştirmiştir.²¹⁹

²¹⁶ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.260-261.

²¹⁷ Örtten, Keskin ve Ekici, “Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Hazırlamanın Temelleri”, **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.84.

²¹⁸ Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, s.55.

²¹⁹ Yalın, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.19-20.

Şekil 1 : Yaşantı Konisi

Kaynak: Kâmuran Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, 4. Baskı, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1991, s.56.

Yukarıda verilmiş olan Edgar Dale'nin bu yaşantı konisinin dayandığı bilimsel ilkeler şöyledir:²²⁰

- Öğrendiklerimizin büyük kısmını görme duyumuz sayesinde öğreniriz.

²²⁰ Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, s.57.

- En verimli öğretim, somuttan soyuta ve basitten karmaşığa doğru giden öğretimdir.
- Kendi kendimize yaparak öğrendiklerimiz, en iyi öğrendiğimiz şeylerdir.
- Öğrenme işlemine katılan duyu organlarımızın sayısı ne kadar fazla ise o kadar iyi öğrenir ve o kadar geç unuturuz.

Öğrenme sürecinde gerçekleşen öğrenmelerin ne kadar kalıcı olduğu, öğrencilerin kendilerine sunulan öğretim tekniği veya öğretim materyali ile etkileşimlerinin ne kadar fazla olduğuna bağlıdır. Görsellerin her zaman daha dikkat çekici olduğu, öğretme ve öğrenme yaşantısına renk kattığı bir gerçektir. Ayrıca bir grafik, şema, harita, resim ya da fotoğraf üzerinde tıpkı örnek olay çalışmasındaki gibi etkinlik yaşanması, katılım ve deneyim etkinliklerine girdiğinden, kullanılan bu materyaller yalnızca göze hitap etmekle kalmamakta, öğrenci etkileşimini de arttıracığından öğrenme % 80'e çıkabilmektedir.²²¹

“Yaşantı konisinin dayandığı bilimsel araştırma bulgularına göre insanlar öğrendiklerinin;

% 83'ünü görme,

% 11'ini işitme,

% 3,5'ini koklama,

% 1,5'ini dokunma,

% 1'ini tatma duyularıyla edindikleri yaşantılar yoluyla öğrenmektedir.”²²²

Öğrenmede görme ve işitme duyularının kullanım oranlarının toplamda % 94 olduğu göz önünde bulundurulursa, ağırlığın özellikle bu iki duyu üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden eğitim-öğretimde özellikle göze ve kulağa hitap edecek,

²²¹ Ahmet Şimşek, “Tarih Öğretiminde Görsel Materyal Kullanımı”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.4, sy.1, (2003), s.147.

²²² Çilenti, **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, s.35.

ayrıca öğrencilerin yaparak öğrenmelerine fırsat verecek öğretim materyallerinin kullanılması öğrenmeyi daha kalıcı hâle getirecektir. Ayrıca değişik çeşitlerde öğretim araç gereç ve materyallerinin kullanılması, birbirinden farklı özelliklere sahip öğrencilerin başarı düzeylerinin artmasını ve bireysel farklılıklarının ortadan kalkmasını sağlayacak, bu da doğal olarak eğitim-öğretimdeki başarıyı arttıracaktır.²²³

Dale'nin yaşantı konisinin görsel sembollerle edinilen yaşantılar basamağındaki öğrenmeler görsel araçlarla edinilir. *“Görsel araçlar; sunumu basitleştirmek, düşünmeyi canlandırmak, anahtar noktaları vurgulamak, istatistiksel verilerin anlaşılabilirliğini artırmak, karşılaştırma yapmak, ilişkileri göstermek, yeni kavramları ve detayları açıklamak, varlıkların nitel boyutlarını sergilemek vb. amaçlarla kullanılmaktadırlar. Ayrıca görsel materyaller de öğrenenlerin dikkatini çekme, odaklanma, farklı bakış açıları sağlama özelliklerinden dolayı eğitimsel faaliyetlerde kullanılmaktadırlar.”*²²⁴

Görsel-işitsel materyaller, genel olarak şu 5 özelliğe ya da niteliğe sahiptirler:²²⁵

1. Algılamayı geliştirme yeteneği,
2. Anlayışı geliştirme yeteneği,
3. Öğrenme transferini geliştirme yeteneği,
4. Elde edilen öğrenme sonuçlarını pekiştirme yeteneği,
5. Öğrenilen bilginin zihinde tutulmasına yardım yeteneği.

Daha etkili öğrenmelerin sağlanabilmesi amacıyla, yeni bilgilerin öğretimine somut mesajlarla başlanıp öğrenenin ilerlemesine paralel olarak yavaş yavaş soyutlaştırılan mesajlarla devam edilmesi ve bu çerçevede mümkün olduğunca çok duyu organının öğrenme işlemine katılacağı etkinliklerin düzenlenmesi gerekmektedir.²²⁶ Yapılan bir eylemi veya bir davranışı görmek, çocukta o eylemi veya davranışı taklit etme

²²³ Çelikkaya, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Araç-Gereç ve Materyal Kullanımının Önemi”, **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.47.

²²⁴ Demirel ve Altun (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.42.

²²⁵ Özdil, **Uzaktan Eğitim Teknolojisi**, s.44.

²²⁶ Yalın, **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**, s.21.

ve tekrarlama isteği uyandırmaktadır. Bir eylemi veya bir davranışı sıklıkla görmek ise onu daha sık taklit etme ve tekrarlama imkânı sunmaktadır. Bu sebeple çocuğa daima doğru eylem ve davranış örnekleri gösterilerek, çocuğun bunları görmesi ve seçmesi sağlanmalıdır.²²⁷

Öğretmenlerin eğitim araç gereç ve materyallerinden faydalanmaları, tabii ki bu araç gereç ve materyallerin öğretmenlerin yerine geçip onların görevlerini üstleneceği anlamına gelmemektedir. Tam tersine bu eğitim araç gereç ve materyalleri, öğretmenleri yalnızca bilgiyi dağıtmakla görevli kişiler olmak yerine, onların öğrenme deneyiminin yaratıcı yöneticileri durumuna gelmelerini sağlamaktadır. İşte bu konuyla ilgili olarak bazı öğretmenler, modern araçların sınıfta kendilerinin yerini alacağı endişesiyle görsel-işitsel araçları sınıf ortamında kullanmayı reddetmektedirler. Oysa öğretmenlerin araç ve materyaller konusunda bilmeleri gerekli esas unsur, ne kadar çağa uygun olsa da bu araç ve materyallerin öğretmenlerin yerine değil, sadece onların yanında yardımcı olarak kullanılabileceğidir. Bu sebeple, etkin bir sınıf atmosferi için öncelikli şartın yüz yüze iletişim ve etkileşim olduğunu iyi bir öğretmen daima bilmeli ve bunu hiçbir zaman unutmamalıdır.²²⁸

3.6.1. Din ve Ahlak Öğretiminde Görsel Materyal ve Teknoloji Kullanımı

Bireyin etkileşime girdiği çevrelerde dinle ilgili çeşitli olay, olgu, kişi, nesne, durum vb. de vardır. Dolayısıyla birey çevresinde bulunan bütün bu unsurlarla bir şekilde etkileşime girer ve bu etkileşimler sonucunda, dinle ilgili de bir takım kalıcı izli davranışlar kazanır. Bireyin genelde tüm öğrenmeleri, özelde ise dinle ilgili öğrenmelerinin bir kısmı dışarıdan herhangi bir yönlendirme olmaksızın gerçekleşir (kendiliğinden öğrenme). Diğer bir kısım öğrenmeler ise dışarıdan yönlendirilerek meydana gelir. Bu ikinci tür öğrenme sürecinde bireye katkı sağlayacak, ona kılavuzluk edecek kişi, araç, kurum söz konusudur. Bireyin öğrenmesine kılavuzluk etme de öğretme ve öğretim etkinlikleri ile olur.²²⁹

²²⁷ Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.96.

²²⁸ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, *Sınıf Yönetimi*, s.265.

²²⁹ Korkmaz, *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*, s.16.

Din öğretimi biliminin alt bilim dallarından birisi olan din öğretimi teknolojisi, *“bireylerin dinle ilgili öğrenmelerine kılavuzluk yapılırken, öğretme-öğrenme süreçlerine yardımcı olacak araç, materyal ve ortamların tasarımı, hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ile ilgilenen bir disiplin”* olarak tanımlanabilir. Bu anlamda din öğretimi teknolojisi din öğretimi süreçleri (planlama-uygulama-değerlendirme) ve bu süreçlerdeki öğelerle (öğretmen-öğrenci-program) yakından ve organik bir ilişki içerisinde. *“Din öğretimi teknolojisi ayrıca, din öğretimi süreçlerinde yararlanılabilecek bilgisayar destekli öğretim materyallerinin, programlarının, internet sitelerinin geliştirilmesini yapmak, bütün bu unsurlarla öğretmen, öğrenci, ortam, zaman gibi değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve açıklamak, dolayısıyla daha nitelikli bir din öğretimi hizmetinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak gibi görev ve işlevlere de sahiptir.”*²³⁰ Din öğretimi teknolojisinin bu süreçlerdeki görevleri şöyle sıralanmaktadır:²³¹

- Din eğitiminin öğeleri (öğretmen-öğrenci-program-ortam) ile din eğitimi teknolojisi arasındaki ilişkiyi açıklamak,
- Din eğitimi yapılan ortamların özelliklerini araştırmak,
- Din eğitimi ortamlarının ergonomik özelliklerini araştırmak,
- Din eğitimi ortamında bulunması gereken nitelikleri belirlemek,
- Din eğitimi ortamında bulunması gereken araç gereçleri ve bunların özelliklerini belirlemek,
- Din eğitimi ortamlarının öğretmen ve öğrenci üzerindeki etkilerini araştırmak,
- Din eğitimi sürecinde yararlanılabilecek araç gereçleri ve materyalleri belirlemek,

²³⁰ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.23-24.

²³¹ Süleyman Akyürek, “Din Eğitimi Gerçekliği ve Din Eğitimi Bilimlerine İlişkin Bir Analiz”, **Bilimname Dergisi**, sy.2, (2010), s.132-133.

- Din eğitimi yapılan kurumların amaçlarına hizmet edecek din eğitimi ortamları düzenlemek,
- Örgün ve yaygın din eğitime yönelik bilgisayar yazılımları/programlar geliştirmek,
- Örgün ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinde kullanılan din eğitimi materyalleri ile bu materyallerin ne kadar etkili olduğunu incelemek,
- Örgün ve yaygın din eğitimi alanının sahip olduğu özelliklerle paralel olarak materyal hazırlama ve bunları geliştirme çalışmaları yapmak,
- Örgün ve yaygın din eğitimi sitelerinin özelliklerini belirlemek ve örnekler hazırlamak,
- “Bilgisayar Destekli Din Eğitimi (BDDE)” çalışmaları yapmak,
- Uzaktan eğitim materyalleri hazırlamak, geliştirmek ve bunların etkililiğini incelemek.

Günümüzde dünyayı şekillendiren evrensel kültürün içerisinde bilginin akışını sağlayan kanalların çok ve çeşitli olmasından dolayı, talep edilmekte olan bilginin niceliği ve niteliği ne olursa olsun bir bilgi, arayanı bile şaşırtan bir çabuklukla kendisine ulaştırılmaktadır. Yani herhangi bir konuyla ilgili bilgi edinmek isteyen bir kişinin, bulunduğumuz çağda o bilgiye ulaşamama gibi bir sorunu neredeyse yoktur. Dünya üzerindeki örgün eğitim kurumlarının artık öğrencilere bilgi yönünden doyurucu bir eğitim vermekte zorluk çekmediği görülmektedir. Çağdaş eğitim, geliştirilen ve geliştirilmekte olan yeni teknik ve yöntemlerle öğrencilerin akademik başarılarına olumlu yönde etki ederken, var olan eğitimi destekleyici eğitim-öğretim materyal ve teknikleriyle öğrencilerin motivasyonlarını ve performanslarını arttırmaktadır.²³²

Araç gereç ve materyaller, öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılarak bu sürece etki eden en önemli faktörlerdendir. Öğretme ve öğrenme süreçlerinde öğretim teknik ve

²³² Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, s.21.

materyallerinin kullanılması, öğrenciler için etkin bir öğrenme ortamı hazırlamakta; böylece birbirinden değişik öğrenme hızına ve isteğine sahip olan öğrencilerin önceden belirlenen hedeflere daha kolayca ulaşmaları sağlanmaktadır. Yine öğretim teknik ve materyallerinin kullanılması, algılama ve öğrenmeleri kolaylaştırmakta, dikkatleri yoğunlaştırarak derse karşı duyulan ilgiyi arttırmaktadır. Öğretim faaliyetlerinin teknik ve materyallerin sayesinde birden fazla duyu organına hitap etmesi, bunların öğretimde kullanılmasının önemini oldukça arttırmaktadır. Çünkü öğrenmelerin başarılı ve kalıcı olması, ayrıca hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, öğrencilerin birden çok duyu organına hitap edilmesiyle mümkün hâle gelebilmektedir.²³³

Tüm öğretimlerde olduğu gibi ahlak öğretiminde de öğrenmeye katkı sağlaması amacıyla yararlanılabilecek pek çok araç gereç ve materyal bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı biçim ve içerik değiştirerek yeni bir yapıya kavuşmuş olsa da her birinin kendine has özellikleri, güçlü ve sınırlı yönleri söz konusudur. Din ve ahlak öğretimi sürecinde kullanılan ve kullanılabilecek araç ve materyallerin listesi, ilgili literatürdeki sınıflamalardan da hareketle aşağıdaki tabloda yer alan şekliyle verilebilir:²³⁴

Tablo 1 : Din ve Ahlak Öğretiminde Kullanılabilecek Bazı Araç ve Materyaller

1. Dokunsal Araç ve Materyaller	Gerçek eşyalar, modeller, maketler, oyun materyalleri	a- Gerçek eşyalar b- Model ve maketler c- Diyoramalar d- Kuklalar e- Yap-bozlar f- Eğitsel oyun materyalleri
2. Görsel Araç ve Materyaller	Kitaplar	a- Ders kitabı b- Öğretmen kitabı

²³³ Mustafa Safran (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.224.

²³⁴ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.116-118.

		c- Alıştırma/çalışma kitabı d- Yardımcı başvuru kaynakları (Kur'an-ı Kerim ve Meali, Hadis, Siyer, İlmihal kitapları, hikaye, dergi, sözlük, ansiklopedi vs.)
	Resimler	a- Çizgi resimler b- Fotoğraflar c- Karikatürler d- Gazete-dergi kupürleri d- Levhalar
	Şema-şekil, haritalar	a- Tablo ve grafikler b- Kavram haritaları
	Çoklu görsel sunum içerikleri	a- Poster ve afişler b- Broşür ve bültenler c- Panolar d- Çalışma yaprakları
	Yazı ve gösterim tahtaları	a- Kara tahta b- Pazen tahta c- Manyetik tahta

		d- Bülten tahtası
	Projeksiyon makineleri	a- Opak projektörü b- Tepegöz ve saydamları c- Slayt projektörü ve slaytları d- Film şeridi projektörü ve film şeritleri
3. İşitsel Araç ve Materyaller	a- Radyo	
	b- Pikap ve Plaklar c- Teyp ve ses kasetleri d- CD ve MP3 çalarlar	
4. Görsel-İşitsel Araç ve Materyaller	a- Kamera, film kasetleri b- Video, VCD, MP4 çalarlar	
5. Teknoloji Destekli-Etkileşimi Araç ve Materyaller	a- Bilgisayarlar, tabletler, (PowerPoint sunuları, bilgisayar destekli öğretim programları vb.) b- Uydu, telekonferans c- Cep telefonu, kamera vb. d- İnternet teknolojileri	

Kaynak: Mehmet Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, 3. Baskı, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s.117.

Ahlak ğretimindeki uygulamalar, çoğunlukla ğretmen, sınıf ve ders kitabıyla sınırlı kalmıştır. Hâlbuki ğrenme kuramları, eğitim ortamlarının ğretmen, sınıf ve ders kitabı geleneksel üçlüsünden farklı biçimde geniş ve kapsamlı olarak ele alınmasını, ayrıca öğretme ve öğrenme süreçleri için bütüncül ve sistemli bir yaklaşımın gerekli olduğunu belirtmektedirler. Verimli bir öğrenme sağlayabilmek için ders kitaplarından verilen bilgilerin diğer öğretme ve öğrenme kaynaklarıyla desteklenmesi gerekmektedir.²³⁵

Öğretim sürecinde görsel-işitsel araç ve materyallerin, kendilerine has eğitsel veya öğretimsel özellikleri bulunmaktadır. Bu araç ve materyaller, ğrenci bakımından konuların daha kolay öğrenilmesini sağladığı gibi, ğretmen bakımından da ğretimi daha kolay hâle getirmektedir. Bununla birlikte, eğitim yaşantılarının zenginleşmesine yardımcı olmakta ve konulara derinlik katmaktadırlar. Sınıf ortamına sığamayan evreni, tekrar dönüşümü mümkün olamayan tarihi ve bu gibi durumları sınıfa somut bir şekilde getirebilmektedir. Ayrıca, *“Eğitimsel açıdan yapılan araştırma sonuçlarına göre; öğrenciler, çok araçlı bir yaklaşımla verilen bu dersleri, normal derslere tercih etmektedirler. Öğrenciler, çok araçlı bir yaklaşımla işlenen derslerde bilginin daha çabuk, daha ayrıntılı ve daha hatırlanması kolay biçimde sunulduğu, kavramların daha açıklık kazandığı ve geleneksel derslere oranla çok araçla verilen derslerin daha iyi düzenlendiği kanısındadırlar.”*²³⁶

Görsel-işitsel araç gereç ve materyal seçiminde, ğretim programında bulunan amaçların yanı sıra en önemli ölçüt “ğrenciye görelilik”tir. Aşağıda verilen sorulardan yararlanılarak ğretim sürecinde kullanılacak görsel-işitsel materyallerin ğrenci ihtiyaçlarına uygunluğu belirlenebilir.²³⁷

- Öğrenci grubu ne gibi özelliklere sahiptir?
- Öğrencilerin ilgileri, bilgileri, yetenekleri ve güdülenmişlik düzeyleri nelerdir?
- Öğretmenler, ğrencilerin ihtiyaçlarına uygun mevcut görsel-işitsel araç ve materyallerden ne derece haberdardır?

²³⁵ Bilgin ve Selçuk, **Din ğretimi özel ğretim Yöntemleri**, s.147.

²³⁶ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.255.

²³⁷ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.262.

- Öğretmenler, öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun görsel-işitsel araç ve materyalleri geliştirmede ne derece yetkindir?
- Öğretmenler uygun görsel-işitsel araç ve materyalleri geliştirebilmek için yeterli kaynaklara (insan gücü, para, uzman, alet vb.) sahip midir?

Görsel öğretim materyalleri, bilinenlerden yola çıkarak bilinmeyenlerin anlaşılmasına ve öğrenilmesine yönelik olarak önemli bir köprü vazifesi görmektedirler. Böylece görsel materyaller, öğretmenlerin öğrencilere ileteceği mesajları daha zenginleştirilmiş tekniklerle kodlayıp onlara değişik kanallar vasıtasıyla ulaştırmalarını sağlamaktadır. Öğretim etkinlikleri bir anlamda iletişim sürecine benzer. İletişim sürecinde kaynak; bilgi, duygu ve düşünceleri kodlayarak mesaj hâline getirir ve değişik kanallar aracılığıyla alıcıya gönderir. Eğitim öğretim faaliyetlerinde bu kanallar öğretim yöntem ve teknikleridir. Bir öğretmen, öğrenciye göndereceği mesajı ne kadar iyi kodlar ve ne kadar uygun kanallar kullanırsa öğretme faaliyetinde o kadar başarılı olur. Bu süreç içerisinde görsel ders materyalleri öğretim yöntem ve teknikleriyle birlikte düşünülmelidir. Öğretmen ders materyallerini ne kadar doğru kodlarsa öğrenciler de bu kodlamayı o kadar doğru çözerler.²³⁸

Elde edilen kazanımların arttırılmasında, araçları hazırlama, kullanma, iletişim ve uygun yöntem ile tekniğin seçilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Görsel-işitsel araçları etkili kullanan öğretmenler, öğrenci sorunlarını belirlemeye, düzeltmeye, öğretim danışmanlığı yapmaya, birebir ve grupla öğretime daha fazla zaman ayırabilirler.²³⁹ Din öğretimi süreçlerinin etkililiğinde de görsel araç ve materyallerin önemli bir yeri vardır. Din öğretimi araç ve materyalleri;²⁴⁰

- a. Din öğretimi sürecinin başında;
 - Dikkat çekmede,
 - Ön öğrenmeleri kontrol etmede,
 - Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyini yoklamada,
 - Onları yeni öğrenmelere hazırlamada kullanılabilir.

²³⁸ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.262.

²³⁹ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.266.

²⁴⁰ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.80-81.

b. Din öğretimi sürecinin ortasında;

- Öğrencileri konunun yeni, farklı boyutlarına yönlendirmede,
- Öğrenilenleri yeni durumlara transfer etmede,
- Öğrencilerden yeni örnekler isteyerek öğrenmelerini zenginleştirmede,
- Öğrencilerin derse ilgi ve motivasyonlarını canlı tutmada,
- Öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmede,
- Öğrenilenleri özetlemede kullanılabilir.

c. Din öğretimi sürecinin sonunda;

- Öğrenme düzeyini kontrol etmede,
- Öğrenilenleri özetlemede,
- Öğrencilerin eksik veya yanlış öğrenmelerini düzeltmede,
- Öğrenmeleri pekiştirmede kullanılabilir.
- Ayrıca bazı öğretim materyalleri ev ödevi olarak verilebilir. Öğrenciler bireysel ya da grupla çalışarak, çalışma kâğıdı, poster, broşür, pano, maket vb. materyaller üzerinde öğrenme eksikliklerini giderebilir, öğrenmelerini pekiştirip geliştirebilir, yeni konulara hazırlanabilir.

Din ve ahlak öğretimi, pek çok kavram ile soyut konuların genel öğretiminin yanı sıra, “sözel-dilsel, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, müziksel-ritmik, bedensel-kinestetik, sosyal, içsel ve doğacı vb.” farklı zekâ çeşitlerinin de göz önünde bulundurularak öğretim etkinliklerinin düzenlenip hazırlanmasını gerektiren bir süreci kapsamaktadır. Bu süreçte etkinlikler, öğrenme süreçlerinde öğrencilerin aktif bir rol üstlenmesini sağlayacak biçimde ve öğrenci merkezli olarak planlanmaktadır. Bundan dolayı, “*Din öğretimi programları, öğrencinin okuma, dinleme, yazma gibi tek yönlü bilgi edinme yöntemleri yerine; inceleme, araştırma, kaynaklara ulaşma, sınıfta arkadaşlarıyla tartışma, görüşlerini açıklama, sorgulama ve başkalarına aktarma gibi faaliyetler temeline dayalı, çok yönlü bilgi ve beceri edinmesini sağlayan etkinlikleri ön planda tutmaktadır.*” Etkinlikler hem ders içinde gerçekleşebilmekte, hem de öğretmenlerin rehberliğiyle ders dışında gerçekleşerek sınıf ortamına taşınabilmektedir. Bu etkinliklerin belirlenen hedef ve amaçlara ulaşabilmesini sağlayan en önemli ilke ise

öğretim materyal ve tekniklerine yer verilmesidir. Çünkü teknoloji ve materyallerin kullanılması, anlamlı öğrenmelere katkı sağlamakta, aynı zamanda öğretme ve öğrenme sürecinin öğrenci merkezli olmasını da sağlamaktadır.²⁴¹

Kısaca, öğretim süreçlerinde kullanılan bu görsel-işitsel araç ve materyaller öğrenci ve öğretmenler açısından dersi eğlenceli hâle getirmekte, öğretme ve öğrenme süreçlerini tekdüze olmaktan kurtarmaktadır. Öğretimde kullanılan bu araç ve materyaller, çoğunlukla öğretimi destekleme maksadıyla kullanılmaktadır. Amaca göre düzgün bir şekilde tasarlanan görsel-işitsel araçlar, öğretme ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmekte, farklı birçok duyu organına hitap ederek algılamayı ve öğrenmeyi kolaylaştırmakta, böylece eğitimin etkililiğini arttırmaktadır.²⁴² Bu sebeple etkili ahlak öğretimi için de görsel materyal kullanımı çok önemlidir. Kullanılan bu görsel araç, teknoloji ve materyallerin, ahlak öğretimindeki kalıcılığın sağlamasında etkisi oldukça fazladır.

²⁴¹ Güneş, **Din Öğretimi Materyalleri**, s.19-20.

²⁴² Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.255.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ VE AHLAK ÖĞRETİMİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ

4.1. KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK FOTOĞRAF

İletişim tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın yaratılışıyla ortaya çıkan iletişim olgusunun temelinde, paylaşma duyulan ihtiyacın giderilmesi yatmaktadır. İlk çağlarda yaşayan insanların mağaraların duvarlarına çizdikleri resimler, ressamın tuvallerinde yansıttıkları biçim ve renkler, bestecilerin notaları kullanarak duygularını hissettirmeleri, tiyatro, sinema, dans vb. sanatlarda beden dilinin ve diyalogların kullanılarak görsel iletişimin sağlanması; bunların tümü insanların paylaşma ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla kullanılmakta olan iletişim yöntemlerindendir. Aynı zamanda insanlar çevreleriyle paylaşımlarda bulunurken birtakım iletişim araç gereçlerinden de yararlanmaktadırlar. İletişim araçları, teknolojik gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, her geçen gün daha çok gelişmekte ve elektrikleşmektedir. İşte bu araçlar, iletişim sürecini hızlandırmak ve kolaylaştırmakla kalmamış; bununla birlikte iletişimi, kitle iletişimine çevirmişlerdir.²⁴³

Günümüz dünyasını şekillendirmekte olan en önemli kavramlardan birisi iletişimdir. İletişim ağı, teknolojinin gelişmesiyle birlikte oldukça genişlemiştir. Önceden yalnızca yüz yüze iletişim yoluyla kurulmakta olan diyaloglar, günümüzde birçok farklı yolla gerçekleştirilmektedir. İnsanlar artık mekân veya zamana bağlı kalmadan iletişim kurabilmektedirler. Yine kitle iletişim araçlarının vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşabilmekte ve mesajlarını aktarabilmektedirler. İşte bu iletişim araçları, giderek insanların yegâne bilgi kaynağı olma hâline gelmiş ve nihayetinde de içinde yaşadığımız bu dönemde toplumların gözü kulağı olmuşlardır.²⁴⁴

Kitle iletişim araçları içinde en etkin olanlarından biri de fotoğraftır. Fotoğraflar, insanların dünyayı ve dünyada olup bitenleri yeni bakış açıları ile yeniden keşfetmesini

²⁴³ MEB, MESEP, Grafik ve Fotoğraf / İletişim Araçlarında Fotoğraf, Ankara, 2008, s.3. http://www.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0leti%C5%9Fim%20Ara%C3%A7lar%C4%B1nda%20Foto%C4%9Fraf%20Kullan%C4%B1m%C4%B1.pdf (06.05.2019)

²⁴⁴ Sercan Apak, “Afişlerde Kullanılan Manipölasyon Fotoğrafların Afişe Olan Etkisi ve Analizi”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi SBE, 2018), s.1.

sağlar. Fotoğrafın dili evrenseldir, kurduğu iletişim dili ortaktır. Bakan göz, dünyanın neresinden olursa olsun fotoğrafın yarattığı etkiyi diğerleriyle benzer biçimde algılar. Fotoğrafın geniş kitlelerce yaygın kullanımının sonucu olarak, kendisi tarafından gösterilenin sıklıkla “doğru ve nesnel” olduğu inancı yerleşmiştir.²⁴⁵

Özetle; verilmek istenilen mesajların görsel iletişim araçlarından biri olan fotoğraflar sayesinde somutlaştırılabilmesi, fotoğrafın diğer iletişim araçları arasındaki önemini göstermektedir. Fotoğraflar taşıdıkları bilgi ve belge niteliğinden ötürü, her çeşit konu ve durum için etkili olan araçlardandır. Örnek olarak; fotoğraflar gazetelerde kimi zaman haberlerin tamamlayıcı unsuru olmanın da ötesinde temel unsuru durumuna gelebilmektedirler. Fotoğrafların kitlesel olma özellikleri yalnızca gazetelerle sınırlı değildir. Sokak ve caddelerle kullanılmakta olan tanıtım ve reklam araçlarında da görsel anlatım gücüyle kitlelere birtakım mesajlar götürmede oldukça etkili bir biçimde kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam etmektedir. Tiyatro ve sinemanın topluma duyurulmasında, türlü mesajların verilmesinde, kısaca hayatın tüm alanlarında fotoğrafın varlığını bir şekilde hissetmekteyiz.²⁴⁶

4.1.1. Fotoğraf Nedir?

Fotoğraf, “*doğada var olan maddi varlık ve şekilleri yani görüntüleri; fotoğraf makinesi, ışık, optik, elektronik ve kimyasal maddeler kullanarak ışığa duyarlı cam, kâğıt veya bir yüzey üzerine saptama yöntemi*”dir. Kısaca fotoğraf, “*ışıkla çizmek*” demektir. “*Fotoğraf sözcüğü ilk kez İngiliz Sir John F. W. Herschel (1792-1871) tarafından 1840 yılında kullanılmış ve Sir John, yakın arkadaşı olan İngiliz bilim insanı William Henry Fox Talbotun’un (1800-1877) uyguladığı yeni bir yöntemle, yüzey üzerinde elde ettiği görüntüye fotoğraf adını vermiştir.*” Kelime anlamı ise; Yunanca “Photos” (ışık) ve “Graphos” (çizmek) sözcüklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan İngilizce “Photography” sözcüğünün karşılığıdır. Yani fotoğraf İngilizce bir sözcüktür, kökeni ise Yunancadır.²⁴⁷

²⁴⁵ Ceren Karaçayır, “Toplumsal Yaşamın Politik Eleştirisi Bağlamında Fotoğrafın Gücü”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi GSE, 2010), s.29.

²⁴⁶ MEB, MEGEP, Grafik ve Fotoğraf / İletişim Araçlarında Fotoğraf, Ankara, 2008, s.11. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0leti%C5%9Fim%20Ara%C3%A7lar%C4%B1nda%20Foto%C4%9Fraf%20Kullan%C4%B1m%C4%B1.pdf (06.05.2019)

²⁴⁷ Fotoğraf Nedir?, 1.05.2013, <http://www.birkarefotograf.com/fotograf-nedir/> (30.04.2019).

“Fotoğraf, Dauerrottype’in 1839’daki icadından itibaren gittikçe gelişen uluslararası bir endüstri hâline gelmiştir.” Her şeyi yakından gören tanık durumunda olan fotoğraflar, gerçeklerin yerine geçerek, kitleleri iknada önemli roller üstlenmişlerdir. Ayrıca çoğaltılabilir olması ve baskı teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, zamanla gazetelerde, afişlerde, el ilanlarında, dergilerde ve diğer birçok basılı materyalde yer bulmuştur. *“Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan fotoğraf, görsel kültürü oluşturan ve görsel mesajı doğrudan etkileyen araçlardan olmuştur.”* Çünkü sözcüklerle ifade edilen mesajlara nazaran görsel mesajlar daha anlaşılır olmaktadır.²⁴⁸

*“İcat edildiği yıldan itibaren fotoğraf, hem diğer görsel malzemelerden (örneğin resim ve gravürler) hem de diğer kayıt türlerinden (örneğin mahkeme tutanağı, polis raporu vb.) çok daha fazla bir biçimde gerçekliğin bir tıpkıbasımı olarak kabul görmüştür.”*²⁴⁹ Yaşanmış olan bir anın ya da olayın bir yüzey üzerine aktararak ölümsüzleştirilmesi, fotoğrafların en önemli özelliğidir. Fotoğrafçı yaşanan olaylarda yer alan kişi ve nesneleri, aslında çektiği fotoğraflarla sonsuzlaştırmış olmaktadır. Bununla birlikte, kimi zaman duygular da bunun içine dâhil olmaktadır. Bir fotoğrafın çekilmiş olduğu andaki hissedilen duygular ile seneler sonra bu fotoğrafa bakıldığında hissedilenler neredeyse aynıdır. Yani fotoğraflar aslında bir yönden bu duyguları da sonsuzlaştırmaktadır.²⁵⁰

Dünyanın farklı birçok bölgesinde yaşananlar fotoğrafçılar tarafından görüntülenerek diğer insanlara duyurulmaktadır ve fotoğraf bu yönüyle bir kitle iletişim aracı olma özelliği göstermektedir. Fotoğraf bir iletişim aracı olduğundan bilgi vermek gibi bir fonksiyonu da bulunmaktadır. İzleyici kitleye iletmek istediği mesajları belirli bir estetik kaygıyla vermenin yanında bünyesinde bilgiyi de barındırmaktadır. Böylece bilgileri topluma ulaştırarak evrenselleştirmektedir. Bu özelliğiyle fotoğraflar, insanların

²⁴⁸ Gülbin Özdamar, “Belgesel Fotoğrafın Propagandacı Tavrı: Afsad Fotoğraf Dergisi’ndeki İşçi Fotoğraflarının İncelenmesi (1978- 1979)”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE, 2005), s.61.

²⁴⁹ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri / Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s.95.

²⁵⁰ *Fotoğrafın Belirleyici Özellikleri*, 04.05.2013, <http://www.birkarefotograf.com/fotografin-belirleyici-ozellikleri/> (30.04.2019).

arasında iletişim kuran ve ilettiği mesajlarla onların birbirlerini daha yakından tanımalarını, kendi doğalarını daha iyi bilmelerini sağlayan bir araç olabilmektedir.²⁵¹

4.1.2. Fotoğraf Türleri

Fotoğrafın türü, fotoğraftaki görüntülerin ne olduğu ve bunlar arasındaki ilişkiler, fotoğrafın kim tarafından, nerede, ne amaçla ve ne zaman çekildiği, fotoğraftaki yaşam tarzı, fotoğraftaki görüntülerin ne tür mesajlar sunduğu, hangi duygu ve düşünceleri uyandırdığı, fotoğraftaki içeriğin daha önce bilinenlerle ilişkisi son derece önemlidir.²⁵² Terry Barrett, fotoğrafları işlevlerine göre birtakım kategorilere ayırmıştır. Bu kategoriler fotoğrafları konularına ya da biçimlerine göre değil de fotoğrafların nasıl bir işlev görmüş ve görüyor olduklarına dayanmaktadır. Bu sistem izleyicilerin fotoğraflar hakkında düşünmelerine, özellikle de onları yorumlamalarına yardım etmektedir. Ona göre bir fotoğrafın hangi kategoriye veya kategorilere girdiğini bulmak izleyicinin görevidir. Bu kategoriler de şu şekildedir.²⁵³

1. Betimsel Fotoğraflar: Bütün fotoğraflar, insanların ve nesnelerin yüzeyi hakkında az veya çok ayrıntılı ve açık, betimsel, görsel bilgi sunmaları anlamında betimseldirler. Bu fotoğrafların yorum ve değerlendirme bakımından tarafsız, ama betimsel bakımdan eksiksiz olması beklenir.

2. Açıklayıcı Fotoğraflar: Kişiler, yerler ve olaylar hakkında nesnel, tarafsız bilgi vermeye çalışan fotoğraflardır. Bir fotoğrafın bu kategori içinde yer alabilmesi, ilkesel olarak bilimsel manada doğrulanabilir görsel açıklamalar sunmasına bağlıdır.

3. Yorumsal Fotoğraflar: Bunların açıklayıcı fotoğraflardan farkı, bilimsel kesinlik iddiasında değildirler. Bu fotoğraflar, bilimsel bir rapordan ziyade bir şiiri çağrıştıran kişisel ve öznel yorumlar şeklindedirler.

4. Etik Açından Değerlendirici (Ahlaki Yargılayıcı) Fotoğraflar: Etik açıdan değerlendirici fotoğraflar da betimleme yapmaktadır (kimisi bilimsel açıklamalara, kimisi

²⁵¹ Suat Gürsözlü, “Reklam Sektöründe İllüstrasyon ve Fotoğraf Kullanımının Tasarım Çözümlemelerinde Gerekliliği ve Nedenleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi GSE, 2006), s.135.

²⁵² Erdal Aslan, “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, sy.24, (2008), s.87.

²⁵³ Terry Barrett, Fotoğrafı Eleştirmek: İmgeleri Anlamaya Giriş, İstanbul: Hayalbaz Kitap, 2009, s.91-126.

de kişisel yorumlara yer vermektedir); fakat en belirgin şekilde yaptıkları etik bir yargıda bulunmaktadır. Toplumun birtakım özelliklerini ya över ya da kınarlar. Olması veya olmaması gereken şeyleri gösterirler.

5. Estetik Açıdan Değerlendirici Fotoğraflar: Fotoğrafçıların neyi estetik açıdan gözlenmeye ve tefekkür edilmeye layık bulduklarına işaret eden fotoğraflardır. Genellikle bütün çeşitliliği içinde görsel biçim mucizelerini ve fotoğrafçılığa nasıl tercüme edilebileceklerini konu alırlar. Bu kategorideki fotoğraflar genellikle güzel bir biçimde çekilmiş güzel şeylerdir.

6. Kuramsal Fotoğraflar: Sanat ve sanat yapmak üzerine sözler söyleyen; sanatın politikası, temsil biçimleri, fotoğraf, fotoğrafçılık ve başka kuramsal meseleler hakkında yorumlarda bulunan fotoğraflardır. Bunlara sanat eleştirisinin sözcükler yerine görsel yoldan yapılışı gözüyle de bakılabilir.

4.2. ÖĞRETİM SÜRECİNDE FOTOĞRAFİN YERİ VE ÖNEMİ

“Fotoğraf, içerdiği bilginin anımsanmasını kolaylaştırıcı nitelikte, okuyucuların belleğinde uyandırılan etkinin daha uzun süreli olmasını sağlamak için iyi bir araçtır.” Zira insanlar gördüklerini okuduklarından daha iyi hafızlarında tutarlar ve böylece gördüklerini daha rahat bir şekilde anımsarlar. Yazı ile kıyaslandığında, fotoğrafların duyarlılaştırma etkilerinin daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Fotoğrafların okuyucularda oldukça güçlü zihinsel ve duygusal tepkiler uyandırdığı, insana özgü davranışlar içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Hâlbuki bazen söz konusu bu davranışlar yazılı metinler vasıtasıyla aktarıldığında benzer etkileri uyandırmamaktadır.²⁵⁴

Fotoğraflar öğretim sürecinde işlenen konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla farklı şekillerde kullanılabilir. Konuyu destekleyici olarak kitap, dergi, afiş gibi yazılı materyallerde, sınıf ve okul panosundaki çalışmalarda, video gibi cihazlarda, projektör yardımıyla yansıtılan perdede, akıllı tahtalarda istenen kazanımlara uygun

²⁵⁴ MEB, **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010, s.101.

görsel etkinlikler gerçekleştirilebilir. Ayrıca yazı tahtası da konu ile ilgili resimleme ve fotoğraf gösterimi için kullanılabilecek araçlardandır.²⁵⁵

Fotoğraf ve resimler, her çeşit durumu, varlığı görüntülemeye yaramaktadır. Ayrıca sınıf ortamına getirilmesi zor olan, kolayca erişilemeyen, daha önceden tanınmayan ve bilinmeyen varlık, cisim ya da olaylarla ilgili bilgiler edinilmesine ve bunların incelenmesine yardımcı olurlar. Öğrenme ve öğretme sürecinde öğretim ortamını zenginleştirmek ve düz anlatımı desteklemek amacıyla kullanılırlar. Ancak fotoğraf ve resimlerdeki öğrenilmesi istenen yeni bilgiler daha önceden bilinen bilgilerle beraber verilmelidir.²⁵⁶

Sosyal bir olay ya da durum ile ilgili olarak fotoğraf aracılığıyla yansıyan bir kare, fotoğrafta yer alan varlığın duygu ve düşüncelerini, sevinçlerini, mutluluğunu, heyecanını, korkularını, üzüntülerini tüm yalınlığıyla bizlere nakledebilmektedir. Böylesi bir duygu çeşitliliğini bizlere yansıtabilmesi ve fotoğrafta yer alanların neler düşünmüş olabileceklerine ilişkin çıkarımlarda bulunabilme şansımız, fotoğrafı, öğrencilerin empati becerisini geliştirmekte kullanabileceğimiz verimli bir araç hâline dönüştürmektedir. Başka bir deyişle fotoğraf, öğrencinin deneyim dünyasını harekete geçirebilmekte, gördükleri aracılığıyla duygu ve düşüncelerin nasıl biçimlenebileceği üzerine daha rahat bir şekilde kestirimlerde bulunabilmektedir.²⁵⁷

Resim ve fotoğrafa dayalı öğretim yaklaşımıyla öğrencilerin davranışlarında oluşturulabilecek değişikliklerinin bir bölümü aşağıda sıralanmıştır.²⁵⁸

- Farklılıkları görebilmek,
- Tümdengelim yoluyla düşünebilmek,
- Görsellerdeki önyargıları görebilmek,
- Resim ve fotoğrafları okuyabilmek,
- Gözlem yapabilmek ve sonuç çıkarabilmek,

²⁵⁵ Ahmet Ekşi vd., **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmen Kılavuzu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s.68.

²⁵⁶ Demirel ve Altun (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.52.

²⁵⁷ Yücel Kabapınar, **Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi**, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012, s.204.

²⁵⁸ Safran (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, s.290.

- Konuyla ilgili nesnenin yapısını anlayabilmek.

Peki, bir fotoğrafa nasıl yaklaşmalı, onu nasıl konuşturmalıyız? Bu sorulara cevap vermek kolay değildir; çünkü bakmak ve görmek sanıldığı gibi doğal ve dolaysız bir insani etkinlik değildir. Görsel bir nesneden imgeler aracılığıyla tarihsel bir ana gitmek, o anı yakalamak ve sözcüklere dökmek, öncelikle sözcükler ile görülen nesneler arasında her zaman var olan bir uçurumu aşma çabasıdır. İkincisi ve daha önemlisi görmenin ardında, bakan kişinin fotoğraftan bağımsız olarak ve daha önceden edinilmiş belleğinin bulunmasıdır. Pratikte aynı nesneye bakanların aynı şeyleri gördükleri düşünülür ve bu düşünce doğrudur; ama bakmak seçmektir ve düşüncelerimiz, inanç ve değerlerimiz, teorik ve ideolojik bağlanımlarımız bu seçimlerimizi, dolayısıyla nesneleri görüşümüzü etkilemektedir. Öyleyse herhangi bir nesneye, konumuz özelinde bir fotoğrafa bakan her birimizin zihninde farklı farklı imgeler ve görüntüler belirecektir; çünkü bakmak bir tasavvur oluşturmaktır.²⁵⁹

Öğretim programıyla ilintili konularda, gazete, dergi, broşür gibi basılı materyallerden de küçük bir çaba ile elde edilebilecek fotoğraflar, öğrencilerin empati becerilerinin geliştirilmesinde kullanılma olanağına sahiptir. Fotoğraftaki sosyal olay ile ilintili belirlenecek farklı empati rolleri ile öğrenci hem empati kurabilecek, hem de incelenen olayın sonuçlarının farklı kişileri ya da canlıları nasıl etkileyebileceğini görebilecektir. Böylesi bir deneyim ile öğrenci bir olayı farklı perspektifleri ile görebilme, düşünebilme ve hissedebilme kazanımlarını elde edebilme şansına sahip olabilecektir. Tüm bunların yanı sıra böylesi bir etkinlik öğrencinin görme duyusunun gelişmesine katkıda bulunabilecek, görsel malzemeyi ayrıntılarıyla ve derinlemesine yorumlayabilmesine yardımcı olabilecektir.²⁶⁰

4.3. NİÇİN FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ?

Bilgi çağı olarak nitelendirilen yaşadığımız dönem, bilimsel gelişmelerin baş döndürücü bir hızla ilerlediği bir dönemdir. Bilimsel gelişmeler teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Bazı zararları ve bağımlılık yapan yönleri olmakla beraber, teknoloji her alanda hayatımıza kolaylıklar sağlamaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim

²⁵⁹ Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri / Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, s.92.

²⁶⁰ Kabapınar, *Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, s.208.

teknolojileri yaşamımız için vazgeçilmez bir hâle gelmiştir. Teknolojik gelişmelerden en fazla etkilenen alanlardan biri de şüphesiz eğitimidir.²⁶¹

Modernleşmenin getirdiği imkânlarla sahip olan günümüz öğrencileri daha fazla interaktif ve görsel imkânlarla sahip araç gereçlerle etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Öğrencilerin eğitim ortamlarında motivasyonlarını artırmak için öğretimde mevcut teknolojinin kullanılmasına imkân verecek yeni stratejiler, yöntemler ve teknikler geliştirilmesi zorunluluk hâlini almıştır. Bu yöntemlerin bilinmesi, uygulanması öğreticilerin eğitim ortamlarındaki başarılarının artmasına imkân tanıyacaktır.²⁶²

“Öğrencilere yeni bilgi, beceri ve tutumları nasıl kazandıracakız? Nasıl öğreteceğiz?” şeklindeki sorular, öğretme yolları konusunu içermektedir. Eğitim durumları da denilen bu kaynak, araç ve gereçler ile yöntemleri kapsamaktadır. Kısaca, “*öğretme yolları; öğretme yaklaşımı (strateji), öğretim yöntemi ve öğretim tekniklerinden oluşmaktadır*”:²⁶³

- **Öğretme Yaklaşımı:** “*Öğretimde amaçlara ulaşabilmek için, tüm öğrenme durumları göz önünde tutularak, yöntemlerin seçimine yön veren genel bir öğretme yoludur.*”
- **Öğretim Yöntemi:** “*Öğretimde amaçlara ulaşabilmek için, tekniklerin, işlenecek konunun, araç gereç ve kaynakların bir bütünlük oluşturacak biçimde düzenlenerek hizmete sunulmasında izlenen bir öğretme yoludur.*”
- **Öğretim Tekniği:** “*Öğrencilere belli bir içeriği sunmada, öğretim etkinliklerinin düzenlenmesinde izlenen özel bir yoldur.*”

Öğretim stratejisi, öğretim yöntemi ve öğretim tekniği kavramları uygulamada iç içe olmaları sebebiyle zaman zaman benzer anlamlarda kullanılırlar. Öğretim stratejisi öğretim yöntemlerini, öğretim yöntemi de öğretim tekniklerini kapsayan kavramlardır.

²⁶¹ Yılmaz, **Etkili Öğretmenlik**, s.66.

²⁶² Semra Güven ve Selahattin Kaymakçı (Ed.), **Hayat Bilgisi Öğretimi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016, s.214.

²⁶³ Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, s.33.

Öğretmen, belirlediği strateji içinde farklı yöntemler kullanabilir. Kullandığı yöntemi de farklı tekniklerle uygulayabilir.²⁶⁴

Öğretim etkinliklerinde istenilen öğrenmelerin gerçekleştirilebilmesi için farklı teknik ve yöntemlerin kullanılması gerekir. Bir öğretim yöntem ve tekniğinin derslerin ve öğrencilerin tümü için etkili olabilmesi tabii ki mümkün değildir. Öğretmenler, öğrencilerin öğrenme biçimine ve işleyeceği konunun özelliğine göre farklı öğretim yöntemleri ile öğretim tekniklerini kullanabilme becerisine sahip olmalıdırlar. Çünkü bu yöntem ve teknikler, öğrenmeyi sağlamak için birer araçlardır.²⁶⁵

Derslerde uygulanabilecek yöntem ve teknikleri belirlemede bazı temel faktörler rol oynar. Başta öğretmen hazırlık ve yeterlikleri, öğrenci seviyesi, fiziki imkânlar, dersin özellikleri ve felsefi yaklaşımlar yöntem ve tekniklerin belirlenmesinde etkili olur. Öğretmen merkezli ve davranışçı yaklaşım ile yapılan bir öğretim faaliyeti ile öğrenci merkezli ve yapılandırmacı yaklaşım ile yapılan bir öğretim faaliyeti arasında çok önemli farklar vardır. Bu farklılık daha çok yöntem ve tekniklerle ilgilidir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğrenci merkezli, çoklu zekâ kuramını önemseyen yapılandırmacı eğitim anlayışı uygulamaya konmuştur. Bu anlayış okullarda uygulanan öğretim yöntem ve tekniklerinde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Öğretmenler tarafından çok fazla kullanılan anlatım yöntemi ve sunuş teknikleri yerini alternatif yöntem ve tekniklere bırakmaktadır. Yeni yaklaşımlarda öğrencinin aktif olarak katılacağı etkinliklerin ve ders işlemeye uygun tekniklerin daha fazla kullanılması gerekmektedir.²⁶⁶

4.4. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİ NEDİR?

Öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılan tekniklerden biri olan fotoğraf yorumlama tekniği; *“eğitimin hedeflerine ve kazandırılacak davranışlara uygun, hayatın içinden ve gerçeğe uygun olarak seçilmiş bir veya birkaç fotoğrafın, öğretmenin rehberliğinde önceden hazırlanmış sorular doğrultusunda, öğrenciler tarafından fotoğrafların yorumlanması temeline dayanan bir öğretim yolu”*dur.²⁶⁷ Bu tekniğin amacı, öğrenciyi eğitim süreçlerinde aktif bir şekilde tutmaktır. Ayrıca yaşamın içinden

²⁶⁴ Yılmaz, *Etkili Öğretmenlik*, s.235.

²⁶⁵ Doğan ve Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s.191-192.

²⁶⁶ Yılmaz, *Etkili Öğretmenlik*, s.66.

²⁶⁷ Aydın ve Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar*, s.148.

olan olay ve olguları yorumlayabilmeyi kolaylaştırıcı etkisiyle öğrencinin çok yönlü görme ve düşünmesine yardımcı olmaktadır. Fotoğraf yorumlama tekniği, öğretmenin rehberliğinde öğrencinin kendi kendine öğrenmesini hedeflemekte, bununla birlikte onun ahlaki davranışları keşfetmesine, faziletli olanı tespit edebilmesine imkân hazırlamaktadır. Böylece öğrencinin kendi tarafından keşfedilen doğruların, kendi üzerinde davranışa daha kolayca dönüşeceğini öngörmektedir.²⁶⁸

Öğrencinin etkin bir hâlde bulunduğu fotoğraf yorumlama tekniği; “öğrencileri *duygu, düşünce ve davranış boyutunda harekete geçiren etkili bir buluş yoluyla öğrenme şekli*”dir. Bu tekniğin uygulanışında buluş yoluyla öğrenme süreci şöyle işlemektedir: “Öğretmen örnekleri sunar, öğrenciler örnekleri tanımlar ve tasvir ederler. Öğrenciler, farklı veya zıt örnekleri karşılaştırarak buradan bazı özellikleri ve durumları teşhis ederler. Öğretmen de rehberlik yaparak bu bilgi ve ilkeleri teyit eder.”²⁶⁹

Tüm görseller gibi fotoğraflar da ona her bakana farklı mesajlar verebilirler. Onlardan çıkarılabilecek mesajlar da bakanın bakış açısına ve birikimine göre değişebilir. Bir fotoğrafa bakmakla onun yorumlanması ya da anlamlandırılması birbirinden farklı şeylerdir. Ayrıca insanlar görüntülere, objelere ya da şeylere baktıklarında aynı anlamı çıkarıp, aynı mesajları almazlar. Bireylerin tüm görüntü ve objelere yükledikleri anlam, onlar hakkında daha önceden belleklerine kaydettikleri ile son derece yakından ilintilidir.²⁷⁰

Bir kişinin bir görsele bakması, o görseli anladığı veya o görselden öğrendiği anlamına gelmemektedir. Görsellerin doğru olarak anlaşılması için öğrencilerin yönlendirilmesi gerekmektedir. Görsel okur-yazarlıkta önemli olan görsellerden anlam çıkarabilme ve yorum yapabilme yeteneğidir. Görsellerin yorumlanmasına etki eden birçok değişken (yaş, kültür gibi) bulunmaktadır. 12 yaşından küçük öğrenciler görseli parça parça yorumlamakta ve görselden belirli öğeleri seçebilmekte iken, daha büyük öğrenciler görseli bir bütün olarak yorumlamakta ve görselden bir sonuç

²⁶⁸ Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.243-244.

²⁶⁹ Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.240.

²⁷⁰ Aslan, “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, s.85.

çıkartabilmektedir. Ayrıca öğrencilerin kültürel geçmişleri de görsellerin yorumlanmasını etkileyebilmektedir. Farklı kültürel gruplar görselleri farklı yorumlayabilmektedir.²⁷¹

Fines ve Nichol, öğrencilerin görsel okuma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini şu şekilde vurgulamaktadır: “Çocuklar, resimlerle büyüyorlar. Gazete, dergi ve karikatür kitaplarındaki resimler, televizyonda hareketli resimler gibi. Çocuklarımızın görsel okuma yapabildiklerini düşünüyoruz. Çocukların, kitaplardaki resimlere bakmalarını istediğimizde ne yapabiliyorlarsa onu yaptıkları görülür. İmajlar üzerinde yeterince konsantre olarak analitik ve eleştirel bir bakış açısıyla bakamıyorlar. Çocuklarımızın görsel yeterliliklerini geliştirmeye çalışmalıyız. Resimleri özel bir yolla kullanmaya başlamalıyız.”²⁷²

Fotoğrafların yorumlanması; öğrenciye duygularını harekete geçirme, görme, düşünme, yorumlama, analiz ve sentez yapma gibi imkânlar sağladığı gibi, aynı zamanda sözlü bir şekilde yapılan bu etkinliğe katılması için onu teşvik eder. Yazılı metinlerin düşünceyi harekete geçirmesi gibi, hem görsel bir materyal hem de bir iletişim aracı olarak fotoğraf da kişinin daha çok duygularını harekete geçirmektedir. Fotoğrafa bakan kişinin, fotoğraftan edineceği izlenimlerle sözlü ve yazılı anlatıma nazaran, çok daha yoğun zihinsel ve duygusal tepkiler vermesi muhtemeldir.²⁷³

4.5. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN ÖĞRETİM SÜRECİNDE UYGULANIŞI

Fotoğraf yorumlama tekniği etkinlikleri beş aşamada gerçekleşmektedir.²⁷⁴

1. Tanıma aşaması: “Öğrenci, fotoğraf içindeki canlıların veya nesnelerin ne olduğunu bilir (tanır).”

2. Tanımlama aşaması: “Öğrenci, fotoğraftaki objelerin ne işe yaradığını, işlevinin ne olduğunu ifade eder (tanımlar).”

²⁷¹ Emine Cabı (Ed.), **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013, s.68.

²⁷² Besime Arzu Güngör Akıncı, “İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Temsili Resim Kullanımıyla Tarihsel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi EBE, 2011) S.116.

²⁷³ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.148.

²⁷⁴ Aydın ve Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**, s.148-149.

3. Anlamlandırma aşaması: “Öğrenci, objelerin niçin orada olduklarını veya bu durumda bulunduklarını, bu nesnelerin birbiriyle ilişkilerini ve etkileşimlerini kavrar (anlamlandırır).”

4. Sonuçlandırma aşaması: “Öğrenci, oradaki nesnelerin birbiriyle ilişkilerinden ve etkileşimlerinden ortaya çıkan olumlu veya olumsuz sonuçların, iyi veya kötü değer ifade eden ahlaki durumların farkına vararak ahlaki yargılara ulaşır (sonuçlandırır).”

5. Ders çıkarma aşaması: “Öğrenci, ulaştığı sonuçları kendi tecrübeleriyle ve bilgileriyle birleştirerek kendi yaşayışı için yeni bilgilere ve tecrübelere ulaşarak doğru davranışlara yönelir (ders çıkarır).”

Resim ve fotoğraf konusunda öğretmenin hazırlığı, öğrencilerin bunları okumalarını kolaylaştıracağı gibi, etkinlik içerisinde kullanıldığı takdirde dikkat çekici ve motive edici olmasını da kolaylaştıracaktır. Aşağıdaki bilgiler, resim ve fotoğrafların öğretimde kullanımında öğretmenlere önemli katkılarda bulunacaktır. Şu beş özellik göz önünde bulundurularak resim ve fotoğraflar incelenmelidir.²⁷⁵

1. Doğrudan Algılama: Resim veya fotoğrafı doğrudan doğruya okumaya, bunlarda gezinmeye, herhangi bir yönlendirme olmaksızın resim ve fotoğraf üzerinde durmaya doğrudan algılama denir. Örneğin; “Ne görüyorum?”

2. Form Dilinin Analizi: Resim veya fotoğraflardaki şekillerin, renklerin ve ritmin incelenmesidir. Örneğin; “Resim nasıl oluşturulmuştur?”

3. İç Konsantrasyon: Resim ve fotoğrafın olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya koymaya iç konsantrasyon (yoğunlaşma) denir. Örneğin; “Resim/fotoğraf bende neler uyandırıyor? Resim/fotoğraf bana neleri hatırlatıyor?”

4. Resmin/Fotoğrafın İçerik Analizi: Resim veya fotoğrafın konusu ve konu ile ilişkisi gibi açılardan incelenmesine içerik analizi denir. Örneğin; “Resimde/fotoğrafta yorumlanacak neler var?”

²⁷⁵ Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, s.103.

5. Resimle/Fotoğrafla Bütünleşme: Resim veya fotoğrafın içine dalıp anlattıklarını yakından hissetmeye resimle/fotoğrafla bütünleşme denir. Resimdeki veya fotoğraftaki olguların, tutumların, giyimlerin, renklerin vb. sembol değerlerine dikkat etmek, onlardaki kompozisyonu ve kuruluşu incelemek; resimle veya fotoğrafla bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır. Örneğin; *“Resimde/fotoğrafta nerelere giderim? Hangi figürde kendimi buluyorum? Resim/fotoğraf, bir gözleyici olarak beni nasıl işliyor? Resim/fotoğraf benden ne bekliyor?”*

Ayrıca Felton ve Allen’in geliştirdiği tarihî fotoğrafları kullanma modelinin de fotoğraf analizinde kullanımı oldukça kullanışlıdır. Ancak işlenecek dersin hedef ve kazanımlarının belirlenmesi modelin dışında tutulmuştur. Bundan dolayı öğretmen, ilk olarak dersin hedef ve kazanımlarını belirlemektedir. Bahsedilen bu model sekiz aşamadan oluşmaktadır. Modelin aşamaları ise şöyledir:²⁷⁶

1. Fotoğrafın Sunumu: Bu aşamada yerel tarih ve ülke tarihi bağlamında öğrencilere, fotoğrafın kapsamından bahsedilir, içeriğiyle ilgili gerekli bilgilendirmelerde bulunulur. Örneğin; *“Bu fotoğrafı dikkatlice inceleyiniz ve anahtar sorulara cevap veriniz?”* gibi sorular yöneltilir.

2. Anahtar Soru Yönelme: Öğretmen tarafından öğrencilere birtakım anahtar sorular sorulur. Soruların cevaplarına ilişkin öğrencilerin hipotezleri alınır ve ortamda tahta vb. mevcutsa bunlar not edilir. Örneğin; *“Bu insanlar kimlerdir? Bu resimdeki insanlar ne yapıyor? Bu fotoğrafın nerede çekildiğini düşünüyorsunuz? Fotoğraf o dönemdeki yaşam hakkında ne söylemektedir?”* gibi sorular yöneltilir.

3. Öğrencilerden Kişileri ve Nesneleri Tanımlamalarının İstenilmesi: Bu aşamada öğrenci gözlem yapar, görmüş olduğu nesneleri, kişileri ve grupları etiketlendirir. Öğrenci, resimde ne görüyorsa hepsini listeler. İnsan ve nesnelerin tümünü adlandırır.

4. Öğrencilere Fotoğrafta Gördüklerini Betimletmek: Bu aşamada öğrenciden gördüğü şeyleri karşılaştırarak betimlemesi istenir. Örneğin; *“Bu kimseler*

²⁷⁶ Bahri Ata, “Müzelerle ve Tarihî Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin ‘Müze Eğitimine’ İlişkin Görüşleri”, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2002) s.134-135.

nasıl giyinmiş? Giysilerinin, bizimkinden farklılığı nedir? Ne gibi araçlar görmektesiniz? Bugün biz bu araçları kullanmakta mıyız?” şeklinde sorular sorulabilir.

5. Öğrencileri, Çıkarım Yapmaya Yöneltecek Sorular Sormak: Bu aşamada öğrenci verinin ötesine giderek, ne gördüyse hepsini bir araya getirerek, yani ipucu olarak kendi gözlemlerini kullanır. Örneğin; *“Fotoğraf bu adamların çalıştığı yerle ilgili ne gibi ipuçları vermektedir? Bu adamlar ne tür bir iş yapmaktadır? Bu ne çeşit bir binadır?”* şeklinde sorular sorulabilir.

6. Öğrencilerden Hipotezlerini Değiştirme, Doğrulama ve Atma İhtiyaçlarının Olup Olmadığını Sormak: Bu aşamada öğrenci başlangıçta yapmış olduğu hipotezlere yönelir, hipotezlerini değiştirecek ya da destekleyecek çıkarımları yapabilmede kendi gözlemlerini kullanır.

7. Hipotezleri Desteklemede Ders Kitabı ve Diğer Materyallerin Kullanılması: Bu aşamada öğretmen, dersin konusuna yönelik daha çok bilgi bulabilmeleri amacıyla öğrencilere birtakım kaynaklar önerir. Böylece öğrenciler, ulaşmış oldukları sonuçları destekleme ve değiştirmede daha çok bilgi toplamış olurlar.

8. Düşünmeyi Gözden Geçirmek: Bu aşamada ise öğretmen, sürecin gözden geçirilmesinde öğrencilere rehberlik yapar. Bu şekilde, beraberce düşünme becerileri ve sorular üzerinde odaklaşırlar.

Nichol ise resimsel kanıta ilişkin soru çeşitlerini 12 grupta toplamıştır.²⁷⁷ Bu sorular şu şekildedir.²⁷⁸

1. Veri Anımsama Sorusu: Öğrencilerin önceden edindiği bilgileri hatırlamalarını gerektirir. Örneğin; *“Okul ve sınıf kuralları nelerdir?”* vb.

²⁷⁷ Bu soru çeşitleri, Bayeux Tapestry’nin İngiliz tarih öğretmenlerinin tarih öğretiminde etkili olarak kullanılması bağlamında düzenlenmiştir. Bunlar, kısmen Tük tarihinden bir kesiti gösteren Ressam Mehmet Yüçetürk’ün “Trikupis’in Esir Alınması” adlı tablosuna uyarlanarak aktarılmıştır.

²⁷⁸ Ata, “Müzelerle ve Tarihî Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin ‘Müze Eğitime’ İlişkin Görüşleri”, s.145-146.

2. Adlandırma Sorusu: Resimde yer alan herhangi bir şeyin veya nesnenin adı sorulur. Örneğin; “*Fotoğraftaki öğrencilerin sıralarının üzerinde bulunan nesnenin adı nedir?*” vb.

3. Gözlem Sorusu: Resimdeki olay veya olayları anlayabilmeye ilişkin sorulan sorulardır. Örneğin; “*Fotoğrafta ne yaşandığını kim açıklayabilir?*” vb.

4. Mantık Sorusu: Öğrencilerin resimdeki olay veya olayları açıklayabilmelerine yönelik sorulardır. Örneğin; “*Fotoğraf, öğrencilerin öğretmenlerine ve öğretmenlerin de öğrencilerine yönelik tavırlarıyla ilgili bize ne anlatıyor?*” vb.

5. Hipotez Oluşturma Sorusu: Resimdeki olayların neden ve sonuçlarına yönelik düşünebilmeyi gerektiren sorulardır. Örneğin; “*Öğrencileri derste gürültü yapmaya iten sebep neydi?*” vb.

6. Sentez Sorusu: Resimde bulunan başka bir kişinin bakış açısından yola çıkarak olaya yönelik bir sentez yapabilmeyi gerektiren sorulardır. Örneğin; “*Öğretmenin yanında bulunan okul müdürünün bakış açısı ile öğretmen ve öğrenciler arasında gerçekleşen durumun bir hikâyesini yazınız.*” vb.

7. Kanıt Sorgulama Sorusu: Resimsel kanıtın, tarihî gerçekliğe uygunluğunu sorgulayan sorulardır. Örneğin; “*Bu fotoğraf, çekildiği döneme dair güvenilir bir kaynak olma özelliği göstermekte midir? Bu fotoğraf, ne derece güvenilir bir kaynaktır?*” vb.

8. Problem Çözme Sorusu: Öğrencilerin, kanıtı değerlendirmelerini sağlayan sorulardır. Örneğin; “*Fotoğraf, öğrencilerin ders esnasında olumsuz davranışlar sergilediğine dair ne gibi kanıtlar içermektedir?*” vb.

9. Kuramsal Soru: Resimde görülen olayın bir sonraki gelişimine yönelik öteleme sorularıdır. Örneğin; “*Öğretmen ile birkaç öğrenci arasında gerçekleşen bu olumsuz durumdan sonra sizce ne olmuş olabilir?*” vb.

10. Empati Sorusu: Öğrencilerin, resimde bulunan bir kişi yerine kendilerini koyarak düşünmelerini sağlayan sorulardır. Örneğin; “*Bu fotoğraftaki öğretmenin yerinde siz olsaydınız ne hissederdiniz?*” vb.

11. Kontrol Sorusu: Öğretmenin sınıf yönetimini sağlayabilmesi açısından sorulan sorulardır. Örneğin; *“Herkes dersi dinliyor mu? Lütfen dersi dinleyelim çocuklar.”* vb.

12. Kapalı Soru: Bu soru çeşidi geleneksel öğretmen sorularını kapsar. Öğrencilerin, öğretmenlerinin düşüncesinden geçenleri yakalamaya çalışmalarına ilişkindir. Örneğin; *“Okul ve sınıf kurallarına uygun davranmanın önemi hakkında bilgi veriniz.”* vb.

Yukarıda verilen Felton ve Allen’in geliştirdiği fotoğrafları kullanma modeli ile Nichol’un resimleri yorumlayabilmeye yönelik hazırladığı soru tipleri dikkatlice incelendiğinde, bu çalışmaların ahlaki mesaj içerikli fotoğraflara da uygulanabileceği söylenebilir.

Fotoğraf yorumlama tekniği uygulanırken öğretmen;²⁷⁹

- Öğrencilere yol göstermeli,
- Öğrencilere önerilerde bulunmalı,
- Gerekli durumlarda açıklama yapmalı,
- Öğrencilerin gelişimlerini gözlemeli,
- Öğrencilerin öğrenme sürecine etkin katılımını sağlamalı,
- Öğrenmeyi kolaylaştırmalı,
- Yeni ve alternatif fikirler üretme hususunda öğrencileri cesaretlendirmeli,
- Bilgi ile öğrenci arasında arabuluculuk rolünü üstlenmeli,
- Öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate almalı,
- Öğrencilerin inançlarını ve ön bilgilerini açığa çıkartmalı ve onların kendi düşüncelerinin farkında olmasını sağlamalı,
- Bilimsel bilgi ve anlayışları, öğrencilerin kendilerinin yapılandırmasına fırsat tanıyacak şekilde etkinlikleri yönlendirmeli,
- Öğrencilerin öğrendiklerini günlük hayatla ilişkilendirebilmelerini sağlamalı,

²⁷⁹ Ekşi vd., **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmen Kılavuzu**, s.50-51.

- Öğrenciye yapılandığı yeni kavramları değişik durumlarda kullanabilme imkânı vermelidir.

Bir fotoğrafın yorumlanıp kendisinden anlamlı çıkarımlarda bulunulabilmesi için, öğretmen tarafından öğrencilere, fotoğrafa yönelik bazı soruların sorulması gerekmektedir. Öğretmen fotoğraf yorumlama tekniğini amacına uygun bir şekilde uygulayıp, başarılı bir şekilde sonlandırmak istiyorsa fotoğraflara yönelik hazırlayacağı bu soruları dikkatle seçmelidir. Fotoğraf yorumlamada öğrenciye yöneltilecek soruların iyi ve etkili sayılabilmesi için aranılan birtakım özellikleri şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:²⁸⁰

- Sorular, öğrenciyi araştırmaya, düşündürmeye, karşılaştırma yapmaya, incelemeye yöneltebilmelidir.
- Öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun olmalıdır.
- Sorulardan her biri belirli bir amaca sahip olmalıdır.
- Öğrencilerden tek bir soru içerisinde birden çok cevap aranması istenmemeli; ayrı ayrı fikir ve konular için ayrı ayrı sorular olmalı; zincirleme sorular sorulmamalıdır.
- Sorular, cevabın bir kısmını veya doğrudan cevabı açıklamamalı; yani cevabı içinde olan sorular sorulmamalıdır.
- Kitaplardaki konu başlıkları soru hâline getirilip öğrencilere sorulmamalıdır.
- Sorular, açık, anlaşılır ve kısa olmalı; öğrencinin anlayacağı bir dille ifade edilmelidir.
- Sorular, zaman israfına neden olacak kadar uzun ve öğrenciyi gereksiz oyalayacak kadar karışık olmamalıdır. Öğretmen sorudan beklentisi ne ise onu kısa ve öz biçimde sunmalı ve yanıtını da öyle istemelidir.
- Dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır.
- “Evet, hayır” gibi kolayca kaçarak cevaplandırılabilen bir tarzda olmamalıdır.
- Sorular, kapsamlı bir cevabı gerektirmeli; öğrencilere düşüncelerini düzenli ve doyurucu biçimde açıklayabilme fırsatı tanımalıdır.

²⁸⁰ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s.299-304.

- Soru, öğrencinin özel durumunu ve görüşlerini açıklamaya zorlamamalıdır. Öğrencinin özel hayatını veya kendi düşüncelerini söylemeye zorlamak uygun bir davranış değildir.

Fotoğrafların okunması ve yorumlanması yapılan etkinliğin amaca hizmet etmesi yönüyle önemlidir. Fotoğrafların yorumlanması ve sonucunda da birtakım çıkarımlarda bulunulmasında fotoğraflara sistematik sorular yöneltmek oldukça önemlidir. Bu sebeple yukarıda verilen soru özelliklerinden de yararlanılarak öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılacak fotoğrafları yorumlayabilmeleri adına öğrencilere aşağıdaki sorular yöneltilebilir:²⁸¹

- Fotoğraf güvenilir bir kanıt niteliği taşıyor mu?
- Fotoğraf, izi olduğu kültürle ilgili herhangi bir bilgi ya da kavrayış sağlıyor mu?
- Fotoğraf hangi amaçlarla çekilmiş olabilir?
- Hareket hâlindeyken yakalanan şey neydi?
- Fotoğrafçı, fotoğrafı çekerken ne görmüştü? Ya da fotoğrafçının fotoğrafta görmemiş olabileceği ne ya da neler vardı?
- Fotoğraftan gözün görebileceği neler çıkarılmıştır?
- Fotoğraf, içindeki ayrıntıları yorumlamanıza nasıl yardım etmektedir?
- Parçalar bütüne nasıl katkıda bulunuyor?
- Fotoğrafçı, insanlara neden belirli bir şekilde poz verdirmiş olabilir?
- Fotoğraf, fotoğrafçı ya da fotoğrafı çekilen kişi hakkında önemli bir şey söylüyor mu?
- Fotoğraftaki insanların meslekleri, toplumsal sınıfları, zevkleri, inanışları ya da değerleriyle ilgili neler görünüyor?
- Fotoğraf, kültürel ya da doğal çevreyle ilgili hangi ipuçlarını taşıyor?
- Çekilen fotoğrafın zamanı ve yeri belirgin mi?
- Fotoğraf, çekildiği döneme dair ne anlatmaktadır?
- Ayrıntılar, fotoğrafta temsil edilen olayın yer ve zamanına ilişkin hangi sonuçların çıkarılmasına yol açmaktadır?

²⁸¹ MEB, **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010, s.101-102.

- Fotoğraf, günü ya da yılı nasıl göstermektedir?
- Fotoğrafın çekilmesinden önce ve sonra ne olmuştu?
- Fotoğraf, zamanın durdurulmasıyla ilgili neyi göstermektedir?
- Fotoğraf kapalı bir mekânda mı çekilmiştir? Eğer öyle ise, bu mekânın durumu fotoğrafı nasıl etkilemiştir?
- Fotoğraftaki mekân doğal mıdır yoksa suni midir?
- Fotoğrafın çekildiği şartlar fotoğrafçının seçimlerini nasıl sınırlamış olabilir?
- Kadrajın, insanın orada olma duygusuna etkisi neydi?
- Fotoğrafın kadrajı küçültülse, insanların fotoğrafa tepkisinde nasıl bir değişiklik olurdu?
- Fotoğraf makinesi sesleri ve kokuları kaydedebilseydi fotoğrafın imgesi güçlenir miydi?

Bu ve benzeri soruların fotoğraf yorumlama tekniğinde, aşamalara uygun bir şekilde hazırlanıp uygulama sürecinin de buna göre gerçekleştirilmesi, anlama ile doğru olanı bulmayı daha da kolaylaştırmaktadır. Öğrenci, bilhassa ders çıkarma ve sonuçlandırma aşamalarında, kendisinin ulaştığı ahlaki olan bilgileri ve davranışları kendisi uygulamaya daha eğimli hâle gelmektedir. Çünkü öğrenme ile etkili ve kalıcı öğrenmeler hakkında yapılan psikolojik araştırmalar göstermiştir ki, öğrenci kendi keşfetmiş olduğu doğruları davranışa dönüştürmeye daha istekli olmaktadır.²⁸²

Bir fotoğraf incelenirken/okunurken onun düz ve yan anlamları, kültürel ve tarihi dağarcıktaki yeri, herhangi bir düşünceyi simgeleyip simgelemediği, gerçekleri ne derece yansıtmakta olduğu gibi faktörlere oldukça dikkat edilmesi gerekmektedir.

Fotoğraf okumada öğrencilerden;²⁸³

²⁸² Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.241.

²⁸³ MEB, **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010, s.101.

“1. Toplumdaki sosyal yönelimleri incelemek amacıyla farklı dönemlere ait fotoğrafları kullanmaları;

2. Teknoloji, eğitim, mimari, sanat gibi alanlarda yüzyıl boyunca görülen gelişmeleri ortaya koymak amacıyla fotoğrafları kullanmaları;

3. Belli bir dönemdeki sosyal yaşamın farklı çevrelere ilişkin ipuçlarını yakalamaya dönük bir araç olarak o döneme ait fotoğraf albümlerini incelemeleri;

4. Öğrencilere aynı olgunun farklı dönemlerde çekilmiş fotoğraflarını sunarak benzerlikleri ve farklılıkları saptamalarını sağlamayı;

5. Savaş sahnesi, miting, sokak gibi ayrıntılı bir fotoğrafı tarih, alt yazı ve kaynak gibi bilgileri çıkararak öğrencilere fotoğrafla ilgili sorular sorarak yorumlamaları;

6. Öğrencilere bir fotoğraf vererek o fotoğraf ile ilgili yapılmış farklı yorumları karşılaştırmaları.” vb. de istenilebilir.

4.6. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN YARARLARI, ÜSTÜN YÖNLERİ, AVANTAJLARI

- Öğretmen ve öğrenciler tarafından kolay bir şekilde temin edilerek kullanılabilen fotoğraflar, eğitim ve öğretim ortamlarında çokça faydalanan ekonomik görsel araçlardan birisi olma özelliğini taşımaktadırlar.
- Fotoğrafların eğitim ve öğretim ortamlarında tekrar tekrar kullanılabilme özellikleri vardır.
- Anlaşılması zor olan soyut kavram ve olguların açıklanmasını ve kolay anlaşılır hâle gelmesini sağlamaktadırlar.
- Birçok öğretim araç ve materyalinde olduğu gibi fotoğraflar da bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilir. Bu şekilde yapılan bir değerlendirmeyle öğrencinin yanılgıları ve eksiklikleri tespit edilip bunların düzeltilmesi sağlanabilir. Bu anlamda öğrencilerin durumlarının belirlenmesinde öğretmenlere dönüt verebilmektedir.
- Belli bir konu ya da alana karşı tutum geliştirmeye veya mevcut olan tutumu değiştirmeye yardımcı olmaktadır.

- Öğrencilerin kendilerine sunulan farklı fotoğrafları gözlemleyip fotoğrafları irdelemelerinin ve böylece doğru bilgiyi bulabilmelerinin sağlanmasıyla, olumsuz ve ahlaki olmayan davranışlarının önüne geçilebilir.
- Fotoğraf okuma ve yorumlamada öğrenciler kendi duygu ve düşüncelerini sözlü olarak açıklama imkânı bulurlar. Bu durum öğrencilerin hem kendilerini rahatça ifade etme yeteneklerini geliştirmekte, hem duygu dünyalarını tanımaya yardımcı olarak öğrenciyi daha yakından tanıma imkânı vermekte hem de öğrencinin toplum önünde konuşabilme becerisini geliştirmektedir.
- Fotoğraf yorumlama tekniği dersin giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere tüm aşamalarında (dersin başında dikkat çekmede, ders sürecinde zenginleştirici veya dersi özetlemede bir materyal olarak vb.) etkili bir biçimde kullanılabilir.
- Bilim ve teknoloji çağının yaşanmakta olduğu günümüz eğitim sisteminin esas amacı, öğrencilere üst düzey zihinsel becerileri kazandırarak onların bu çağa ayak uydurabilmelerini sağlamaktır. Bu anlamda fotoğraf yorumlama tekniği de öğrencilerin düşünme, kavrama, yaratıcı düşünme, çok yönlü analiz, yorum, sorgulama, eleştirme ve daha önceden edindiği bilgileri de dâhil ederek sentez yapabilme gibi becerilerinin gelişmesini sağlayan tekniklerden biridir.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin sınıfın tamamına hitap eden bir teknik olması, bu teknikte kitaplara bağlı kalınmaması ve en önemlisi de bu tekniğin görsel öğrenme ortamları sağlaması, öğrencileri derste aktif hâle getirerek derse katılımlarını, motivasyonlarını ve öğrenme ilgilerini arttırmaktadır. Öğrencilerin bu şekilde güdülenmesi öğretimin kalitesini yükseltmekte ve dersten alınan verimi olumlu yönde etkilemektedir.
- Fotoğraf yorumlama tekniği, ders esnasında meydana gelebilecek bıkkınlığı daha kolay izâle etmekte ve dersi monotonluktan kurtarmaktadır. Böylece öğrencilerin dikkat dağınıklarında derse dönmelerine yardımcı olmaktadır.
- Bu teknikte, ezberden çok kavrayarak öğrenmeye önem verilmektedir.
- Görselliğe hitap etmesi, öğrenmeleri daha anlamlı ve kalıcı yapmaktadır.
- Konunun ana çizgilerini belirterek öğrencilerin konuyu tekrar etmesine ve pekiştirmesine fırsat vermektedir.

- Öğrencilerin öğrenmede farklı duyu organlarını kullanabilmelerini ve böylece bazı yeteneklerinin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinde, duygusal öğrenme oluşmakta ve etkin bir biçimde değerlendirilmektedir.
- Öğrencilerin empati yeteneklerinin gelişmesini sağlayarak, başkalarının duygu ve düşüncelerini anlamalarını kolaylaştırmakta; böylece onlara farklı bakış açılarını dikkate alma becerisi kazandırmaktadır.
- İstenilen davranışların kazandırılmasında ve konunun öğretilmesinde zaman açısından tasarruf sağlamaktadır.
- Bu teknik, hem bireysel hem de grupla öğrenmelerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla kullanılabilir.
- Öğretmen ve öğrenciler arasında kolay iletişim ve etkileşim sağlamak için kullanmaya uygundur. Fotoğraf yorumlama tekniği uygulanırken öğretmen öğrencilerle daima yüz yüze bulunacağından, sınıfın kontrolü kolaylaşmakta; ayrıca öğrencilerin tepkilerinden yararlanma, öğrenci tepkilerini yakından gözleme imkânı oluşmaktadır. Bu durum öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşimi de olumlu yönde etkilemektedir.
- Görsel bir ders materyali olarak fotoğrafın öğretim sürecinde kullanımıyla sınıf ortamına getirilmesi imkânsız cisim, olgu ve olaylar, güncel ve gerçek bir durum sınıf ortamına getirilebilmekte, böylece güvenli bir şekilde gözlem yapabilme imkânı da sağlanmaktadır.
- Fotoğraflar, değişik zaman dilimlerinde birbiriyle tutarlılık gösteren içeriklerin sunulmasına imkân vermektedirler.
- Diğer öğretim ortam, araç gereç ve materyallerinin yeterli olmadığı durumlarda, bunları destekleyici bir amaçla kullanılabilirleri mümkündür.

4.7. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN SINIRLILIKLARI, EKSİK YÖNLERİ

Fotoğrafların bu denli yaşamın her alanında kullanılmasını en iyi biçimde açıklayan ifadelerden birisi ünlü bir Çin atasözünde dile getirildiği üzere bazen “Bir resim bin kelimeye bedeldir.” ifadesinde yatar. Ancak kuşkusuz bu denli yaşamın her alanına

girmiş olmasına ve gerçekliğin bir kanıtı olarak kabul edilmesine karşın, sanıldığıının aksine her zaman gerçeği temsil etmezler ya da anlamın okunmasını belirgin kılmazlar.²⁸⁴

Fotoğraf kullanımının daha önce sözü edilen yararlarının yanında birtakım sınırlılıkları da bulunmaktadır. Ancak bunlar çoğunlukla fotoğrafın konuya ve öğrencilerin seviyesine uygun olmaması, öğrencilerin ilgisini çekmemesi gibi fotoğrafların iyi bir seçim sürecinden geçirilmeden kullanımıyla ilgilidir. Öte yandan iyi düzenlenemeyen ve yönetilemeyen bir fotoğraf, kullanım süreci boyunca öğrencilere katkı getirmekten çok, gereksiz bir etkinlik olarak işlev görebilir. Dolayısıyla öğretmenin derste fotoğraf kullanımına ilişkin etkili bir hazırlık yapması oldukça önem taşımaktadır.²⁸⁵

Özellikle öğretim materyallerinin görsellik açısından kalitesinin üst düzeyde olması verimli ve etkili bir öğrenme sürecinin temel şartlarından birisidir. Öğretim faaliyetlerinde kullanılan görsel dokümanların zor okunabilir ve gözlenebilir olması, öğretim etkinliğinin verimini düşürür. Görüntü kalitesinin yanı sıra kullanılan görsellerin boyutu da önemli bir unsurdur. Kullanılan görsel doküman yeterli büyüklük ve baskı kalitesine sahip olmalıdır. BİT tabanlı materyallerde ise piksel boyutları ve çözünürlük yüksek olmalıdır. Burada önemli olan, okunabilirliğin olabildiğince yüksek olmasıdır.²⁸⁶

Fotoğraf her ne kadar bir öğretim materyali olarak hızlıca hazırlanabilen ve kolay bir şekilde ulaşılabilen bir malzeme olsa da eğitimin hedefleriyle bağdaşmayan, seçimi iyi yapılamamış bir fotoğrafla veya birtakım teknik inceliklere ve özel hedeflere yönelik uygun bir şekilde hazırlanamamış bir malzemeye öğrencinin karşısına çıkmak, beklenilenin tersi yönde sonuçlar verebilir. Böyle bir durum yaşandığında ise dersin akışının öğretmenin istemediği yönle kayması ve nihayetinde de bu durumun öğretmeni hedeflerinden uzaklaştırması olasıdır.²⁸⁷

²⁸⁴ Aslan, "Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", s.85.

²⁸⁵ Döndü Özdemir Özden, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Film ve Fotoğraf Kullanımı", Sever ve Koçoğlu (Ed.), **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.154.

²⁸⁶ Öztürk, "Öğretim Materyallerinin Seçimi ve Kullanımını Etkileyen Faktörler", **Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**, s.23.

²⁸⁷ Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.243.

Ayrıca öğretmenlerin görsel-işitsel araçları kullanma bilgi ve becerilerinin yeterli düzeyde olmaması, alışmış oldukları klasik anlatım yöntemini daha kolay ve zahmetsiz bulmaları, görsel-işitsel araçları hazırlamak için yeterli zamanlarının olmaması, bu araçların öğretme-öğrenme sürecine fazla katkısının olmadığını düşünmeleri vb. nedenler öğretmenlerin görsel-işitsel araçları kullanmalarını etkilemektedir.²⁸⁸

Görsel-işitsel araçların faydası ne olursa olsun, bunları kullanacak öğretmenlerin mutlaka belirli düzeyde bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Öğretmen bu araçları kullanma becerisine sahip değilse, onları kullanmak istemeyecek ya da kullanmasını iyi bildiği aracı tercih edecektir. Görsel-işitsel aracı kullanma sadece bilgi ve beceriye de bağlı değildir. Öğretmenin bu aracı kullanmanın gerekliliğine de inanması gerekmektedir.²⁸⁹

Fotoğraf yorumlama tekniğinin öğrenme ve öğretme süreçlerindeki bu sınırlılıklarına benzer şekilde ahlak öğretiminde de karşılaşılmaktadır. Bu tekniğin hedeflenen amaç ve kazanımların gerçekleştirilmesinde üzerinde durulması gereken diğer eksik yönleri için ayrıca şunlar da söylenebilir:

- Bu tekniğin öğretmen tarafından öğretim hedef ve davranışlarına, konularına uygun bir biçimde ve etkin kullanılamaması öğrencilerin derse karşı olumsuz tutum geliştirmelerine sebep olabilir.
- Öğrencilerin fotoğraflardaki mesajları doğru anlayıp yorumlayabilmesi ile fotoğrafları eksik ve yanlış algılamalarının önüne geçilebilmesi, öğrencilerin konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmalarına bağlıdır. Bu sebeple fotoğraf yorumlama tekniğinin kullanımından önce öğrencilerin konu hakkındaki ön bilgileri mutlaka kontrol edilmelidir.
- Devamlı bu tekniğin uygulanması veya uygulama aşamasından önce de iyi planlanıp ne kadar süreceğinin iyi hesaplanmaması, derslerde zaman kaybına neden olabilir.

²⁸⁸ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.265.

²⁸⁹ Cemaloğlu, “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, **Sınıf Yönetimi**, s.264.

- Yalnızca bir fotoğraf üzerinden ahlak öğrenimi için belirlenen hedef ve kazanımların gerçekleşmesini beklemek çok iyimser bir düşüncedir. Eğer bir ders sürekli olarak fotoğraf yorumlama şeklinde işlenir ve bu tekniğin çeşitli teknik ve yöntemlerle zenginleştirilmesi sağlanmazsa, öğrenme ortamı giderek sıkıcı bir hâle gelebilir ve bu durum da öğrencileri bunaltıp dersten kopmalarına sebep olabilir. Bu durumda da öğrencilerde motivasyon düşüklükleri gözlenebilir. Bu bakımdan ahlak öğretimi diğer tekniklerle de desteklenerek gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca öğretim ve ders programlarında belirlenen her hedef ve davranış, fotoğraflar yardımıyla tam olarak işlenemeyebilir ve öğrencilere kazandırılmayabilir. Bu konu da göz önünde bulundurulmalıdır.
- Bu tekniğe öğrencilerin etkin katılımını sağlamak için sınıfta yoğun iletişim-etkileşim ortamı oluşturmak gereklidir. Her öğrencinin aynı düzeyde fotoğraf yorumlamaya katılımının sağlanamaması durumunda bazı öğrenciler dersten kopabilir.
- Yorumlanmak üzere sunulan fotoğraflar hakkında fikir belirtmeyen öğrencilerin kendilerine güvenleri azalabilir.
- Fotoğraflarla ilgili yorum yapan öğrencilerin ise çok uzun süre konuşması diğer dinleyenlerin sıkılmasına sebep olabilir.
- Fotoğraf yorumlamada kullanılan soru-cevap tekniğinin kimi zamanlarda yalnızca birkaç öğrenciyle devam etmesi söz konusu olabilmektedir. Böyle bir durumun gerçekleşmesini engelleyebilmek amacıyla öğretmen dikkatli olmalı ve yalnızca birkaç öğrencinin değil tüm sınıfın derse katılmasını sağlamaya çalışmalıdır. Ancak sınıf mevcudunun fazla olduğu durumlarda öğrencilerin hepsini fotoğraf yorumlamaya katmak mümkün olamayabilir.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinde tek yönlü (görsel) bir iletişim söz konusudur. Öğrencilerin görsel algı düzeylerinin farklılık göstermesi, öğretmenin görsel materyal kullanımını zorlaştırabilir.
- Ayrıca sınıf mevcutlarının fazla olması, sınıf ve grup kontrollerinin sağlanmasını zorlaştırabilir. Bu durum da sınıf düzeninin bozulmasına neden olabilir.

- Büyük, kalabalık sınıflarda veya öğrenme ortamlarında öğrencilerin oturma planlarında gerekli düzenlemeler yapılmadığı takdirde fotoğrafların net bir şekilde görülmesi de zorlaşabilir.
- Bu tekniğin kullanılması için bazen teknolojik altyapı gerekmektedir. Bu sebeple fotoğraflarda veya fotoğrafı görüntüleme sırasında teknik ve kalite ile ilgili sorunlar çıkabilir. Fotoğrafların çözünürlüğünün az ve kalitesiz olması, fotoğrafların öğretme ve öğrenme süreçlerindeki görsel etkisini ve işlevini azaltabilmektedir.
- Fotoğraflar her ne kadar öğretmenler tarafından rahatlıkla temin edilebilen görsel araçlardan birisi olsa da kimi zaman derse hazırlık aşamasının fotoğraf seçimi sürecinde öğretmenin fazla zaman harcamasına sebebiyet verebilir.
- Öğretim sürecinde fotoğraf yorumlama tekniğinin kontrolü öğretmenin elindedir. Bu teknik öğretmen tarafından dikkatli kullanılmadığı takdirde sınıfta gürültü ve kargaşa ortamı oluşturabilir. Bu durum da ders akışını olumsuz yönde etkileyip verimliliği azaltabilir.

4.8. FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN KULLANIMI İLE İLGİLİ DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde daha etkili kullanımı için şu hususlara oldukça dikkat edilmelidir:

- Fotoğraf yorumlama tekniğinin başarılı olabilmesi için önce yapılacak etkinliğin ayrıntıları iyice belirlenmeli ve etkinlik detaylı bir biçimde planlanmalıdır. Özellikle öğrencide hangi davranış değişikliklerinin meydana getirilmek istendiği ve hedeflenen kazanımların neler olduğu iyice belirlenmelidir. Tekniğin uygulanma sürecinde bir aşamadan diğer aşamalara geçişlerin de mutlaka bir plan içerisinde olması gerekmektedir. Yapılacak bu planlama, konunun ilerleyebilmesi ve öğrencilerin ilgisinin devam edebilmesi için şarttır.
- Uygulama aşamasından sonra fotoğraf yorumlama tekniğinin tüm boyutları ayrı ayrı ele alınarak öğretmen tarafından gözden geçirilmeli, sorun teşkil eden kısımlar olduğu takdirde yapılan değerlendirmelerle bu teknik yeniden düzeltilip geliştirilmelidir.

- Fotoğraf yorumlama tekniğinde öğrencinin derse etkin bir şekilde katılımı şarttır. Öğrencilerin derse olan ilgisi canlı tutulmalı ve işbirliği yapmaları sağlanmalıdır. Sınıf herhangi bir sebeple bu tekniğin uygulanmasına hazır değilse ve öğretmen, fotoğraflara yönelik sorulan sorulara öğrencilerden tatmin edici yanıtlar alamıyorsa ya yöntem, teknik değiştirmeli ya da öğrencilerin derse etkin bir şekilde katılımlarını sağlamaya çalışmalıdır. Zira iyi bir iletişim-etkileşim ortamı sağlanamadan bu tekniğin verimli bir şekilde kullanımı oldukça güçtür.
- Bu teknikle öğretim yapılan ortamlarda sorumluluğun büyük kısmı öğretmenin üzerindedir. Bu sebeple öğretmen üzerine düşen önemli görevlerin bilincinde olmalı ve derse çok iyi hazırlık yapmak zorundadır. Ayrıca bu tekniği ders sürecinde bir zaman doldurma gibi düşünmemelidir.
- Yorumlanacak fotoğrafın hangi mesajı vermek istediği gerektiği durumlarda açıkça söylenmeli, gerekmediğinde ise bu mesaj hemen açıklanmayarak her öğrenciye amaçlanan beceriyi kazanması için yeterli zaman tanınmalıdır. Böyle fikir belirtmek isteyen öğrencilere fırsat verilerek fotoğrafın konusunu onların bulması sağlanmalıdır. Öğrencilerin fotoğrafı yorumlamasından sonra ise öğretmen, fotoğrafın vermek istediği mesajı kendisi mutlaka açıklamalıdır.
- Ahlak öğretiminde her konu fotoğraf kullanımına uygun olmayabilir. Bu sebeple fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanacağı konuların öğretmen tarafından çok iyi tespit edilip seçilmesi gerekmektedir.
- Öğrenme ve öğretme süreçlerinde bir öğretim materyali olarak kullanılması düşünülen fotoğraflar da önceden belirlenip düzenlenerek sınıf içinde kullanıma hazır hâle getirilmelidir. Yorumlanacak fotoğraflar hakkında öğrencilerin dikkatlerinin çekilmesi ve bu fotoğrafları ilgiyle incelemelerini sağlayacak birtakım ön bilgilerin verilmesi gereklidir.
- Öğretmen, belirlediği fotoğrafların temel özelliklerini ve bu fotoğrafları nasıl daha etkili bir şekilde öğretimde kullanabileceği hakkında yeterli bilgilere sahip olmalı, iyi bir planlama ve tasarım yapabilmelidir. Seçilen fotoğraflar konuyu desteklemeli; öğrencilerin öğrenme ve gelişim özelliklerine, dersin kazanımlarına ve kullanım amaçlarına uygun olacak şekilde sınıfa sunulmalıdır.

- Seçilen fotoğraflar, öğrencilerde olumlu bir ahlaki tutum geliştirmeye yardımcı olmalı, öğrencilerin ahlaki duygu ve düşüncelerini etkileyebilmelidir. Bir davranışın kalıcı olarak öğrenilmesine ve bilinçli bir şekilde de sergilenmesine katkıda bulunmalıdır.
- Dersin akışında işlenilmesi planlanan konudan uzaklaşmamalıdır. Çünkü bu teknikte fotoğraflara yönelik sorulara cevaplar aranırken farkına varmadan asıl konunun dışına çıkmak mümkündür. Öğretmen bu hususa dikkat etmeli, bu türden bir durumla karşılaştığında düzgün bir geçişle konuyu toparlamaya çalışmalı, yeni sorular sorarak ana konuya dönülmesini sağlamalıdır.
- Aynı ders saati içinde diğer yöntem ve tekniklere ayrılacak zaman da dikkate alınmalıdır. Bu açıdan fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanma aşamasında zaman sıkıntısı yaşanabilmektedir. Öğretmen bu konuda gereken hassasiyeti göstermelidir. Konunun özelliğine göre fotoğraf yorumlama tekniğini gereğinden fazla uzatmamalı, amaçtan sapmamalı ve planlama dışına çıkılmasına müsaade etmemelidir. Mecbur kalındığında bu süre arttırılsa da hiçbir zaman dersin tamamında fotoğraf yorumlama tekniğini kullanmamalıdır.
- Bu tekniğin kullanılacağı bir dersin işleniş sürecinde öğretmen, otoriter olmayarak, dikte edici bir tutumun içine girmeyerek, kendi görüşü veya önerisini ortaya koymayarak, tartışmayı yapısal olarak yönetip sürdürerek, tartışmayı kendi denetimi ve gözetimi altında tutarak etkin bir lider rolü oynayabilir.
- Fotoğrafların yorumlanması anında öğrencilerin kimi zaman birbirleriyle tartışma veya çokça konuşma noktasına gelmeleri mümkündür. Bu durumlarda hemen genel bir gözlem yapılmalıdır. Konu dışına çıkmıyorsa ve istenilen yönde ilerlemeler oluyorsa, öğrencilerin düzeyli bir şekilde kendi aralarında konuşup tartışmalarına müsaade edilebilir.
- Gerekli durumlarda fotoğrafta yer alan önemli bilgileri vurgulamak için yazılı veya sözlü ipuçlarından yararlanılabilir.
- Öğretim sürecinde fotoğrafların masa, sıra, tahta gibi bir yerde sabit olarak sunulduğundan emin olunmalıdır. Bu durum, fotoğrafların sınıf ortamında öğrenciler tarafından düzgün bir şekilde gözlemlenebilmesi açısından önemlidir.

- Fotoğraf yorumlama tekniğinde kullanılacak fotoğrafların yüksek baskı kalitesine sahip, ilgi ve dikkat çekici olmasıyla birlikte, öğrencilerin çıkarımda bulunabileceği düzeyde olmasına dikkat edilmelidir.
- Ayrıca tüm öğrencilerin fotoğrafları açık ve net bir şekilde görebilmeleri için gerekli ortam düzenlemesi veya oturma planı da mutlaka yapılmalıdır.
- Fotoğraflardaki dikkati farklı yöne çekebilecek gereksiz detaylar kapatılmalı veya bu kısımları fotoğraftan kaldıracak biçimde fotoğraf yeniden düzenlenip hazırlanmalıdır.
- Fotoğrafların yorumlanmasıyla görüş birliği ile ortaya çıkan ilke, sonuç ve öneriler belirlenip tahtaya yazılmalı ve öğrencilerin ulaşılan bu bilgileri not almaları sağlanmalıdır.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulandığı tüm aşamalarda öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Öncelikle öğretmenler, fotoğraf yorumlama tekniği konusundaki eksik bilgilerini tamamlamalıdır. Bu teknikle işlenecek konularda öğretmenlerin iyi bir ön hazırlık yapmaları oldukça önemlidir. Seçilen fotoğraflar hazırlanan ders planı içerisinde bir öğretim tekniği olarak bilinçli ve kontrollü bir şekilde kullanılabilmesi, fotoğraflardan hedeflenen mesajlara ulaşılabilmesi için öğrencilere çok iyi rehberlik yapılmalı, ayrıca öğrencilerin bu fotoğrafları sistematik bir şekilde inceleyerek çözümlemelerine imkân sağlatılmalıdır.

Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanacağı bir derste, soru cevap tekniğinin de çok iyi kullanılması gerekmektedir.²⁹⁰ Fotoğraf yorumlama için yardım alınacak soru cevap tekniğinden istenilen verimin elde edilebilmesi için şu bilgiler göz önünde bulundurulmalıdır:

- Derslerde en önemli sorumluluk ve görevleri çoğunlukla öğrencilerin üstlenmesi için çaba sarf edilmelidir. Bu teknikte öğretmen rehber konumundadır, fotoğrafları yorumlayacak olan ise öğrencilerdir. Bu sebeple öğretmen fotoğraflar hakkında öğrencilere amacı kapsayan sorular sormalı, böylece öğrencilerin fotoğraftan hedeflenen anlamları çıkararak öğrenmelerine yardımcı olmalıdır.

²⁹⁰ Öğrencilere yöneltilecek bir soruda aranması gereken özelliklerin neler olduğu bu çalışmanın “Fotoğraf Yorumlama Tekniğinin Öğretim Sürecinde Uygulanışı” adlı başlığında açıklanmıştır. (bkz. s.91-92)

Ayrıca sorulan bu soruların, her öğrenciyi düşünmeye yöneltici nitelikte olması sağlanmalıdır.

- Soru cevap tekniği ile öğrencilerden fotoğraflara yönelik sorulan sorulara cevaplar vererek duygu ve düşüncelerini belirtmeleri istenmekte, böylece öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri için aynı zaman da bir fırsat da oluşturulmaktadır.
- Fotoğraf yorumlamaya yönelik sorulacak sorular önceden tespit edilmelidir. Öğrencilerin yaş ve algı düzeylerine uygun soru cümleleriyle fotoğrafların okunması ve yorumlanması sağlanmalıdır. Ayrıca bu sorular öğrencilerin gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde hazırlanmalı, duygu ve düşünceyi etkileyebilecek nitelikte açık, net ve anlaşılır olmalı, rastgele veya eğlendirici amaçla değil hedeflenen kazanımlara uygun şekilde belirlenmelidir.
- Fotoğrafların öğrenciler tarafından yorumlanabilmesi için fotoğraflara yöneltilecek analiz soruları, öğrencileri belirlenen hedef ve davranışa yönlendirici nitelikte olmalıdır. Ancak bu durumun öğrencilerin hayal gücü ve düşünme yeteneklerini köreltmemesine de dikkat edilmelidir.
- Sorular mantıklı bir sıra içinde, aşamalı olarak sorulmalı; bir sorudan diğerine geçiş doğal olmalıdır.
- Her fotoğraf için farklı sorular sorulmasına dikkat edilmelidir. Aynı sorular tekrar edildiği takdirde öğrenciler önceki fotoğraflardan yola çıkarak cevabı kolayca tahmin edebilir ve öğretmeni yeterince dikkatli dinlemeye gerek duymayabilir.
- Fotoğraf yorumlama için “evet, hayır” gibi kısa cevaplı ve düşünmenin önünü kapatıcı sorular yerine, yoruma açık ve yaratıcı düşünmeye teşvik edici sorular tercih edilmelidir.
- Sorular sınıfın geneline sorulmalıdır. Öğrencilerin zihinsel işlemlerini gerçekleştirebilmesi adına ilk parmak kaldıranlardan ziyade sınıfın genelinin ihtiyaç duyacağı kadar bir düşünme süresi tanınmalıdır.
- Öğrencilerin sorunun cevabını vermekte güçlük çektiği durumlarda cevabı söylemek yerine öncelikle soru farklı şekilde sorulmalı, yine cevap alınamaması durumunda ise cevaba yöneltici ipuçları verilmelidir.

- Öğrencilerin sorulara uygun olmayan veya gereksiz cevaplar vermesi öğretmeni zor durumda bırakabilir. Bu tarz bir durumda, öğretmen hemen sinirlenip kontrolü kaybetmemeli, sabırlı olmalı, pes etmeden tekniği en güzel şekilde uygulamaya devam etmeye çalışmalıdır.
- Ayrıca soruları cevaplayamayan veya sorulara cevap vermekte oldukça güçlük çeken öğrencinin kendine duyduğu güven azalabilir. Buna bağlı olarak öğrencinin öğretmenine karşı olumsuz bir tavır alması da olasıdır. Bu durumu önleyebilmenin yolu ise yine öğretmenin öğrencisine hoşgörülü olmasından geçmektedir.

Kısaca; fotoğraf yorumlama tekniğinden istenilen verimin alınabilmesi için bu tekniğinin yararları, üstün ve eksik yönleri, sınırlılıkları ile öğretim sürecinde kullanımına dair dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında mutlaka bilgi sahibi olunmasına ve ayrıca fotoğraf yorumlamada yardım alınacak soru cevap tekniğinin özelliklerinin de göz önünde bulundurulmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.²⁹¹

4.9. AHLAK ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKNİĞİNİN KULLANIMI

Eğitim sistemleri, modern dünyada oluşan değişim, gelişim ve dönüşümlere bağlı olarak değişmek zorunda kalmıştır. Eğitimdeki değişimler, teknoloji ve bilimdeki gelişmeler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu değişimler bir dayatmanın değil, tabii bir döngünün sonucunda meydana gelmektedir. Geleneksel öğretim yaklaşımları terk edilerek öğretimde değişik strateji, yöntem ve tekniklerin kullanımının, öğrencilerin başarı düzeylerini yükselttiği söylenebilmektedir.²⁹²

Çocukların nasıl öğrendiği hakkında günümüzde yapılan araştırmalar, çalışmalar ve geliştirilen kuramlar yeni bakış açıları getirmiştir. Artık eğitim sistemimiz “anamlı ve kalıcı öğrenme” üzerinde durmaktadır. “Anlatım” gibi tek yönlü bir iletişime dayanmakta olan klasik yöntemler “öğreten merkezli” yöntemler olarak

²⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Cemil Öztürk ve Dursun Dilek (Ed.), **Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2002; Semra Güven ve Selahattin Kaymakçı (Ed.), **Hayat Bilgisi Öğretimi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016; Yücel Kabapınar, **Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi**, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012; Faruk Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, İstanbul: Kampanya Kitapları, 2012.

²⁹² Ahmet Polatcan, “Öğretmen Görüşlerine Göre Sosyal Bilgiler Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi EBE, 2016), ‘Önsöz’den alıntıdır.

tanımlanmaktadır. Çocukların ilgi, ihtiyaç ve gelişimlerinin temel alındığı “öğrenen merkezli” yeni yöntemlerde ise öğrenciye gördüklerini, duyduklarını, incelediklerini doğru, düzgün ve etkili bir şekilde anlama ve anlatma alışkanlıklarının kazandırılması amaçlanmaktadır.²⁹³

Modern öğrenme yöntemleri öğrencilerin öğrenme becerilerinin geliştirilmesi üzerinde ağırlıklı durmaktadır. Bu bağlamda farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılması, öğrencilerin farklı yeteneklerinin ve becerilerinin geliştirilmesi açısından gerekli bir durumdur. Birkaç yöntemin kullanıldığı bir ders planlaması öğrencilerin farklı yönlerine hitap edeceği için öğrenme ortamının daha olumlu olmasını sağlayacaktır. Böylece daha fazla öğrencinin derse katılımı sağlanacaktır.²⁹⁴

Bu yöntem ve tekniklerin uygulanmasında öğretimi kolaylaştırmak, dersi daha zevkli ve anlaşılır hâle getirebilmek amacıyla çeşitli materyaller kullanılmaktadır. Öğrenmeye anlamlı ve kalıcı etkisi ile fotoğraf, öğretimde kullanılan bu materyallerden birisidir. Özellikle ahlak öğretiminde bilgi aktarımının yanında, öğrencilerde öğrenmelerin kalıcı ve anlamlı olması, önemli davranış değişikliklerinin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda fotoğraf, ahlak öğretiminde öğrenci merkezli kullanılabilecek materyallerdendir.

Resim ve fotoğraflar pek çok canlı ve cansız varlığı, eşyayı, mekânı, olayları gösterebilir. Günümüzde gazeteler, dergiler, kitaplar, afişler, broşürler, internet kaynakları sayısız resim ve fotoğrafla doludur. Ayrıca çeşitli fotoğraf makineleri ve cep telefonları ile fotoğraf çekmek mümkündür. Bu açıdan ahlak öğretimi öğretmenleri de günlük hayat durumları içerisinde, çevrelerinde gördükleri ve derslerinde kullanabilecekleri pek çok enstantane yakalayabilirler.²⁹⁵

Fotoğraflar, geçmiş zamanı bir anlığına dondurarak ayrıntılı inceleme imkânı sunan materyallerdir. Yazılı materyallere göre fotoğrafların bellekte kalma süresi daha fazladır. Fotoğraflar akıp giden zamanın ve kaybolacak şeylerin kayıt altına alınmasını sağlamaktadır. Yaşantımızda oldukça önemli bir noktaya gelen fotoğraflar; gazete,

²⁹³ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s.156.

²⁹⁴ Güven ve Kaymakçı (Ed.), *Hayat Bilgisi Öğretimi*, s.240.

²⁹⁵ Korkmaz, *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*, s.148.

televizyon, internet haberlerinde, ürün paketlerinin üzerinde, reklam panolarında ve yaşamın diğer birçok noktasında bizlere ilettiği mesaj veya oluşturduğu imajlarla isteyerek ya da istemeden bize gerekli ve gereksiz birçok bilgi ve algı yüklemektedir. Bu imaj ve algılar insanların duygu ve düşünce biçimlerine kısa ve uzun vadeli etkiler yapmaktadır. Bu sebeple fotoğraflar, günlük yaşantımızda yer almasının yanında eğitimde de oldukça sık kullanılmakta olan materyallerdendir. Ahlak öğretimi alanında da zihinlerde doğru bilgiye dayalı, olumlu ve uzun süreli bilişsel ve duyuşsal etkiler bırakmak için fotoğraf kullanımı etkili bir yöntemdir.²⁹⁶

Ahlak ilkelerini öğretmek, benimsetmek, hayatımızda uygulamak pek çok faktöre bağlıdır. Aile, çevre, okul, medya vb. etkenler, ahlaki kişiliğimizin oluşmasında etkili olmaktadır. Bunların içinde en etkilisi aile olmakla birlikte, medya da günümüzde oldukça etkili bir eğitim aracı durumuna gelmiştir. Ahlak eğitiminde okulun etkisi azımsanamayacak kadar fazladır. Okuldaki her şey ahlak eğitimini şu veya bu şekilde etkilemektedir. Bu bakımdan okullarımızda okutulan zorunlu derslerden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini ahlak eğitimi ve öğretiminde tek başına sorumlu tutmak elbette mümkün değildir. Ancak adı “ahlak dersi” olduğundan, bu konuda üzerine düşeni yapmak için elinden geleni yapmak durumundadır. Bu sorumluluk bizi, “ahlak öğretiminde yöntem ve teknikler” konusu ile karşı karşıya getirmektedir. Ahlaki konuların öğretimi, dinin inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konularına göre farklılık arz etmektedir.²⁹⁷ Öğretim yöntem ve tekniklerinden birisi olan fotoğraf yorumlama tekniği de ahlaki konuların öğretimindeki bu farklılıklarda, amaca uygun kullanılabilecek en etkili yöntemlerdendir.

Ahlak öğretiminde fotoğraf kullanımı mutlaka bir plan dâhilinde yapılmalıdır. Bu açıdan planlamanın ilk aşamalarından biri de fotoğrafların dikkatle belirlenmesidir. Görsel bir ders materyali olarak ahlaki konuların öğretiminde de kullanılacak fotoğrafların seçilip hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Öğrenci özellikleri, sınıf ortamının yapısı, ünite veya konunun kapsamı, kazandırılması hedeflenen davranışlar, fotoğrafta yer alan unsurların neler olduğu vb.

²⁹⁶ Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, s.113.

²⁹⁷ Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, s.107-108.

hususlar hazırlanan materyalin kullanılışlılığını belirleyecek faktörlerdendir. Fotoğrafların seçimi, fotoğraf yorumlama tekniğinin hazırlık aşamasında hassasiyetle üzerinde durulması gereken konulardandır. Ayrıca öğretmenler bu bilgilere ek olarak fotoğraf seçiminde şu süreci de örnek alabilirler: *“Öncelikle hangi konuyu ele alacaksınız, o konuyu açıklayacak fotoğrafın seçimi ile işe başlanılmalıdır. Daha sonra seçilen fotoğrafın ne anlattığını, neyi gösterdiğini ve bundan nasıl yararlanılması gerektiği belirlenmelidir. Son olarak ders materyali olarak kullanılıyorsa fotoğrafı açıklayacak uygun sorular oluşturulmalı ve bunlar organize edilmelidir. Bu organizasyon yapılmadığı takdirde fotoğraf, sadece bir görüntüden fazla bir şey ifade etmez.”*²⁹⁸

Ahlak öğretimi alanında kullanılan ders kitaplarında, fotoğraf türlerinden özellikle betimleyici tarzda oluşturulmuş fotoğraflar daha çok kullanılmaktadır. Dinî konuların öğretiminde fotoğrafların kullanımı, dinî bir unsur var olduğu biçimiyle göstermek şeklinde olabileceği gibi, konunun bireysel, toplumsal, duygusal boyutlarını ve ilgili mekânlarla ilişkisini açıklayacak tarzda da olabilir.²⁹⁹

Ahlak öğretiminde fotoğraflar;³⁰⁰

- **Öğretim sürecinin başında;** dikkat çekmek, güdülemek, öğrencilerin ön bilgilerini yoklamak, onları yeni konulara ve yeni öğrenmelere hazırlamak amacıyla kullanılabilir.
- **Öğretim sürecinin ortasında;** somutlaştırmak, konuyu genişletmek, öğrenmelerin gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmek, öğrencileri konunun farklı boyutlarına yönlendirmek, öğrencilere ipucu vermek, öğrenmeleri zenginleştirmek, öğrenilenleri yeni durumlara transfer etmek, özetlemek, öğrencileri güdülemek amacıyla kullanılabilir.
- **Öğretim sürecinin sonunda** ise; öğrencileri gelecek derslere hazırlamak, öğrencilerin öğrenme düzeylerini belirlemek, öğrenilen bilgileri özetlemek,

²⁹⁸ Ufuk Karakuş, “Şehir Coğrafyası Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, C.5, No:1, (2013), s.236.

²⁹⁹ Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, s.113.

³⁰⁰ Korkmaz, *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*, s.150-156.

öğrencilerin öğrenmelerini pekiştirmek, yanlış veya eksik öğrenmeleri düzeltmek vb. amaçlarla kullanılabilir.

Yukarıda verilen aşamalar da göz önünde bulundurulduğunda ahlak öğretiminde fotoğraf yorumlama tekniğini uygulayan öğretmen;³⁰¹

1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi günlük ve yıllık ünite planlarıyla uyumlu şekilde hazırlanmış karakter eğitimi planına göre konusunu işler.

2. Bu planlarda yer almakta olan temel ahlaki değerleri işlemeye uygun bir fotoğraf bulur.

3. Fotoğrafı tekniğe uygun şekilde işleyebilmek amacıyla aşamaları belirler ve ardından soracağı soruları hazırlar.

4. Tekniğin işleyiş aşamalarını göz önünde bulundurarak hazırlamış olduğu soruları, demokratik ve adil bir şekilde öğrencilerine söz hakkı vererek sorar.

5. Öğrencilerin çok yönlü ve farklı düşünebilmelerine yardımcı olur.

6. İlk olarak öğrencilerin verdikleri cevapları kendisi tekrar ederek olduğu gibi kabul eder.

7. Her bir soru için öğrencilere verdiği söz hakkının bitmesi neticesinde ise her soruya hedef kazanımlara yönelik en uygun ve yönlendirici cevapları verir.

8. Öğrencilerin tümünün etkinliğe katılmasına özen gösterir.

9. Soruların bitiminde öğrencilerin buradan çıkardıkları en önemli dersi ve yeni olarak hangi bilgileri öğrendiklerini sorar.

10. Öğrencilerin verdikleri cevapları düzenleyerek tahtaya yazar ve hepsinin görmesini sağlar.

11. Öğrencilerine güzel tespit ve fikirleri için teşekkür eder.

³⁰¹ Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.244-245.

Ayrıca ahlaki bilgi ve değerlerin öğretimi sürecinde fotoğraf yorumlama tekniğini kullanmak isteyen bir öğretmen, etkinlik sürecinde aşağıda verilen bilgileri de göz önünde bulundurup uygulayarak ve bu bilgilerden yola çıkarak fotoğraf yorumlama tekniğinden en verimli şekilde istifade edilmesini sağlayabilir. Bahsedilen yardımcı bilgiler şu şekildedir:

➤ Resim ve fotoğraflar çok amaçlı tahtalara asılarak, çeşitli araçlarla (projeksiyon, akıllı tahta gibi) yansıtılarak veya karton, pano gibi çeşitli araçlara tutturularak gösterilebilir. Öğretmen öğrencilere, resim ve fotoğraflara yalnızca bakmayı değil görmeyi, anlamayı, yorum yapmayı ve sorgulamayı, kısaca “görsel okuma”yı da öğretmelidir. Bunun için de şu tür etkinlikler önerilebilir.³⁰²

- Resim ya da fotoğrafta ne olduğuna bakmak,
- Resim ya da fotoğraftaki ipuçlarına bakmak,
- Değişik bakış açılarından resim ya da fotoğrafı incelemek,
- Farklı yorum alternatifleri üzerinde durmak,
- Resim ya da fotoğrafı bir kanıt olarak kullanmak,
- Resimde ve fotoğrafta görülen kişi, nesne, bina ve benzerlerini bugünkilerle karşılaştırmak, sıralamak,
- Aynı konu hakkında farklı zamanlarda çekilmiş fotoğrafları ya da çizilmiş resimleri karşılaştırmak,
- Resim veya fotoğrafla ilgili bir ödev yapmak.

Ahlak öğretiminde fotoğraflardan yararlanılırken, fotoğrafların kullanımı kadar bu fotoğrafların hangi amaçlarla ve nasıl kullanılacağı da dikkat edilmesi gereken noktalardandır. Bu çerçevede öğretmenin resim ya da resimleri gösterip geçmek yerine, resimle ilgili etkili sorular sorması, başka bir anlatımla “resmi/fotoğrafı öğrencilere okutması” daha önemlidir. Elbette bunun için öğretmenin ders öncesinde hazırlık yapması, derste soracağı soruları önceden belirlemesi, bunları belli bir sıraya (kolaydan zora, somuttan soyuta vb. doğru) koyması önemlidir. Burada birden fazla resim de

³⁰² Selahiddin Öğülmüş (Ed.), *İlköğretim Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, s.544-545.

hazırlanıp, olayların sırası, fotoğraflar arası benzerlik, farklılıklar gibi konular da işlenebilir.³⁰³

Öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan görsel araçlardan biri olan fotoğrafları yorumlamak için 5N1K yöntemini kullanmak, yani ne, niçin, nerede, ne zaman, nasıl ve kim sorularını sormak fotoğrafları analiz etmedeki öncelikli tutum ve yaklaşımlarımızdandır.³⁰⁴ Bu teknik uygulanırken etkili öğrenmelerin gerçekleşebilmesi için, öğrencilere özellikle yoruma açık sorular yöneltilmesi oldukça önemlidir. Örneğin, öğrencilere “Bu fotoğraftan ne anlıyorsunuz?” gibi kapalı sorular sormak yerine; “Fotoğraftaki ayrıntılar nelerdir? Fotoğraftaki olay/kişi nedir? Bunların sebepleri neler olabilir? Bunun öncesinde ne olmuştur, sonrasında ne olabilir? Bu fotoğraf karesinin burada gözükmeyen dış çevresinde ne vardır? Çevrenizde de bu fotoğraftakine benzer örnekler var mıdır? Fotoğraftakilerin duydu durumları nedir? Sizin başınıza da böyle bir şey geldi mi? Siz olsaydınız ne yapardınız, ne hissederdiniz?” vb. sorular sorulabilir. Bu ve benzeri sorular sorarak, onlardan yorumlama yapmalarını istemek, gelen yorumları karşılaştırmak ve değerlendirme yapmak onların daha anlamlı öğrenmeler gerçekleştirmelerine katkıda bulunabilir. Bunların dışında, eğer vakit varsa başka sorular da sorulabilir. Örneğin, “Bu fotoğrafa bir isim bulsaydınız veya bu resimle ilgili bir slogan oluştursaydınız bu ne olurdu? Bu fotoğraftan bir sonrakini siz çekseydiniz nasıl bir sahne düşünürdünüz? Niçin?” vb. sorular sorulabilir. Şüphesiz her fotoğraf farklı bir tema içerdiği için sorulacak sorular da farklı farklı olacaktır.³⁰⁵

Öğretimde görsel teknoloji ve materyallerin kullanımına yönelik örnek yaklaşımlar ahlak öğretiminde kullanılabilecek bir fotoğrafa aşağıda verilen şekillerde uyarlanabilir:³⁰⁶

- Fotoğrafın ana özelliklerini veya başlıklarını bir taslak hâlinde belirlemek.
- Fotoğrafa bir başlık bulmak.
- Fotoğrafa farklı bakış açılarıyla değişik başlıklar üretmek.

³⁰³ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.151.

³⁰⁴ Danacıoğlu, **Geçmişin İzleri / Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz**, s.96.

³⁰⁵ Korkmaz, **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**, s.151.

³⁰⁶ MEB, **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010, s.102-103.

- Fotoğrafın nasıl çekildiğini tartışmak.
- Fotoğrafta tuhaf veya mantıksız şeylerin olup olmadığını sorgulamak.
- Fotoğrafta bulunan işaretlerin veya sembollerin anlamlarının araştırılmasını istemek.
- Fotoğrafta vurgulanan öyküyü, nesneyi ya da durumu kimliklemek, tanımlamak.
- Fotoğraftaki diğer nesneleri tanımlamak.
- Verilen bir nesne listesinden kaçının fotoğrafta yer aldığını belirlemek.
- Fotoğrafa sınırlı bir süre bakıldıktan sonra, fotoğraf gizlenerek içerdiği nesnelerin listelenmesi için bir oyun oynamak.
- Fotoğraftaki herhangi bir nesnenin kimler tarafından, kimler için yapılmış olabileceğini tartışmak.
- Fotoğraftaki nesnelerin ne amaçla yapılmış olabileceğini tartışmak.
- Fotoğrafta öğrencilerin hoşuna gidebilecek nesnelerin ve kişilerin hangileri olduğunu anlamaya çalışmak.
- Fotoğraftaki öğelerin değişik biçimlerde nasıl sınıflandırılabilirliğini tartışmak.
- Fotoğraftaki karakterleri tanımlama ve onlarla konuşmanın mümkün olup olmadığını düşündürmek.
- Öğrencinin fotoğraftaki karakterlerle röportaj yapmasını (bir öğrencinin fotoğraftaki karakterin rolünü üstlenmesi ve diğerlerinin röportajı gerçekleştirmeleri) istemek.
- “Eğer fotoğrafa başka bir figür eklenecekse bu fotoğrafın neresine, ne amaçla dâhil edilmelidir?” şeklindeki sorularla fotoğrafa başka bir figür dâhil edilip edilemeyeceğini sormak.
- Fotoğrafta öğrenciyi özellikle ilgilendiren şeyin ne olduğu hakkında konuşmak.
- Fotoğrafın konu hakkında söylediklerini tartışmak.
- Fotoğrafın tamamına veya bir bölümüne göz atmak, görüntüyü tanımlamak.
- Fotoğrafın herhangi bir bölümü hakkında sınıfa sorular yöneltmek.
- Fotoğrafın bütününden edinilen izlenim hakkında fikir beyan etmek.
- Öğrencinin bir fotoğraf grubundan herhangi birine veya bir fotoğrafın belirli bir detayı üzerine odaklanıp gördüklerini sınıfa aktarmasını istemek.
- Fotoğrafın farklı bölümlerinde nelerin olduğunu açıklamak.

- Fotoğrafın karesinin dışında neler olabileceğini tartışmak.
- Fotoğraftaki kişi, nesne ya da olayların dönemleri hakkında yorum yapmak.
- Fotoğraftaki olayın ya da durumun, farklı zamanlarda geçtiğini hayal etmek; varsa farklılıkları tanımlamak ve nedenleri üzerine fikir yürütmek.
- Fotoğrafın çekildiği yerin planını çizmek.
- Fotoğrafın çekildiği tarihten itibaren geçen zaman diliminde fotoğraftaki kişilerin, nesnelerin ve olayların geçirdiği muhtemel değişiklikleri tartışmak ve böylece oluşan değişimlerin fark edilebilmesini sağlamak.
- Fotoğraftaki olayın öncesinde ve sonrasında neler olduğu hakkında tahminlerde bulunmak.
- Fotoğraftaki kişilerin fotoğrafları çekilene kadar zamanı nasıl geçirmiş olabileceklerini tartışmak.
- Fotoğraftaki herhangi bir kişi veya nesnenin fotoğraf çekildikten hemen sonraki hâlinin nasıl olabileceği hakkında tahminlerde bulunmak.
- Fotoğrafın zaman içinde nasıl değişmiş olabileceği hakkında konuşmak.
- Öğrencilerin bir rol paylaşımı yapmalarını, ardından fotoğraftaki kişileri canlandırarak fotoğrafı dramatize etmelerini ve daha sonra neler olabileceğini kestirmelerini sağlamak.
- Birden fazla fotoğrafı bir öykü üretmek için kullanmak.
- Fotoğrafı merkez alarak fotoğraftaki görüntünün tarihini ya da öyküsünü yazmak.
- Fotoğrafı, içindeki insanların bakış açılarından bir öykü üretmek için ya da fotoğraftaki öyküyü sürdürmek için kullanmak.
- Öğrencinin fotoğrafa benzer bir resim çizmesi ve öyküyü sürdürmesini sağlamak.
- Fotoğraflar arasındaki benzerlik ve farklılıkları listelemek.
- Fotoğrafçının, fotoğrafı çekerken yaşadığı zihin durumuna ilişkin fikir öne sürmek.
- Fotoğrafçının çektiği fotoğrafla ilgili tutumunun ve fotoğraftaki olayın güvenilirliğini tartışmak.
- Sunulan fotoğrafların ardışık sıraya konulmasını istemek.

- “Fotoğraftaki kişinin ailesinden biri, o fotoğraftaki kişi hakkında ne düşünüyor olabilir?” şeklinde sorulan bir soruyla fotoğraftaki kişilerin yakın çevrelerince nasıl düşünülmüş olabilecekleri hakkında tahminlerde bulunmak.
- Eğer fotoğrafı satıyor olsaydı, birinin onu almasını sağlamak için öğrenciye neler yapabileceğini sormak.

Bu şekilde fotoğraf analizi yapılırken, konunun özelliği ve öğrencinin bilişsel/duyuşsal öğrenme düzeyine göre yukarıdaki soru ve yaklaşımlara yenileri eklenebilir. Din ve ahlak öğretiminde fotoğrafları öğretim malzemesi olarak kullanırken, aşağıdaki öğretim tekniklerini de fotoğrafların analiz sürecine dâhil edebiliriz:³⁰⁷

- Konuya uygun ayetlerle soru sormak.
- Analiz edici sorulara hadisleri dâhil etmek.
- Kıssalardan yararlanmak.
- Hikâye ve örnek olaylardan yararlanmak.
- Şiirlerden yararlanmak.
- Sure ve dualardan yararlanmak.
- Yardımcı metinler kullanmak ya da yeni metinler oluşturmak.
- Kavram buldurmak veya yeni kavramlar oluşturmak.

Ayrıca ders içinde kullanılan bir materyal olmasının yanında fotoğrafları öğrencinin hazırlayacağı bir materyal hâline getirmek de mümkündür. Öğretmenin işlediği dersten önce hazırlık amaçlı veya dersi işledikten sonra pekiştirme amaçlı olarak öğrencilerden konularının uygunluğuna göre fotoğraf bulmaları ya da kendi fotoğraflarını oluşturmaları istenebilir. Fotoğraf okuma yeterliklerini geliştirmek adına öğrencilerden;³⁰⁸

- Bir konu veya olayın farklı dönemlerine ait fotoğraflarını araştırmaları,
- Bir olayın süreç içerisinde oluşunu veya gelişimini gösteren fotoğraflar kullanmaları ve farklılıkları ortaya koymaları,

³⁰⁷ Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, s.116.

³⁰⁸ Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, s.114.

- Olgu veya olayların farklı toplumlardaki durumunu ortaya koyan fotoğraflar bulmaları,
- Fotoğraflardaki fark edilemeyen ayrıntılara yoğunlaşmaları,
- Aynı konuya dair birbirine zıt noktaları işleyen fotoğraflar bulup farklılıkları ortaya koymaları,
- Öğrencilere konuyla ilgili birçok fotoğrafı karışık bir şekilde vererek konuyu sıraya koymaları, özetlemeleri, örneklemeleri ve açıklama yazmaları,
- Kendi hazırladıkları fotoğrafları okumaya yönelik kendi sorularını hazırlamaları istenebilir.

Öğrenme ve öğretme sürecinde bir materyal olarak kullanılan fotoğrafların öğretime katkıları yadsınamaz bir gerçektir. İşte öğretimde verimliliğin artırılmasına katkı sağlamak için öğretmenler mümkün oldukça bu şekilde materyal kullanmaya çalışmalıdırlar. Öğrencilere işlenen konularla ilgili materyaller sağlanmalı, öğrenci-öğretmen işbirliği ile materyal hazırlanmasına önem verilmelidir. Öğrenciye hazırlatılan veya sağlanan materyallerin hem öğretim hedeflerine hem de öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerine uygun olması öğretimin etkililiğini arttırmaktadır. Öğrencilere, öğretmen rehberliğinde basit materyaller hazırlatılarak hem öğrencinin konuyu daha kalıcı olarak öğrenmeleri hem de öğrencilerin öğrenme güdülerini arttırma sağlanabilir. Bu açıdan öğretmenler mümkün oldukça gerçek materyalleri sunmaya çalışmalıdırlar.³⁰⁹

Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanmasında kullanılmak üzere seçilmiş fotoğraflar da gerçek veya gerçeğe uygun olduğu için, öğrenciler hayalî bir dünyadan ziyade, bilgilerin uygulamaya dönüştüğü gerçek bir hayatın tecrübe ve bilgilerine yönlendirilmiş olacaklardır. Böylece öğrencilerin daha önceden sahip oldukları tecrübe ve bilgilere dayanarak yeni bilgilere ulaşmaları sağlanacaktır.³¹⁰

³⁰⁹ Tan, “Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, s.356.

³¹⁰ Kanger, **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**, s.244.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FOTOĞRAF YORUMLAMA TEKİNİĞİNİN AHLAK ÖĞRETİMİNDE KULLANIMINA ÖRNEKLER

Fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde kullanımına dair örneklerin yer aldığı bu bölümde; 50 adet fotoğraf ile bu fotoğrafları yorumlamaya yönelik sorular sunulmuş ve hedeflenen kazanımların neler olduğuna yer verilmiştir. Bu fotoğrafların araştırılıp bulunma sürecinde genel olarak internet kaynaklarına başvurulmuştur. Ayrıca fotoğraflara yönelik sorulacak soruların hazırlanmasında ahlaki değerler esas alınmıştır.

1. DAYANIŞMA³¹¹

Kazanım:

- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde dayanışmanın önemini ve gerekliliğini kavrar.
- ✓ Dayanışmanın birey ve toplumların ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir.
- ✓ Güzel ahlaki tutum ve davranışlardan biri olan dayanışmaya örnekler verir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Karıncalar sizce ne yapmaya çalışıyor olabilirler?
- Bu karıncalardan bir tanesi çileği tek başına taşıyabilir miydi? Neden?
- Sizce bu hayvanların içine dayanışma duygusu nasıl yerleşmiş olabilir?
- Fotoğrafta gördüğünüz karıncalar acaba elde ettiklerinin ne kadarını aralarında paylaşmışlardır?
- Peki, bizler insan olarak benzer durumlarda ne kadar dayanışma içerisindeyiz? Örnek verebilir misiniz?
- Hayvanların sergiledikleri bu dayanışma örneğini bizler de kendi aramızda yapıyor olsaydık neler değişirdi?
- Dayanışmanın toplum hayatındaki öneminden bahseder misiniz?

³¹¹ <https://www.instagram.com/p/BbDOftolESI/> (30 Haziran 2019)

2. SABIR³¹²

Kazanım:

- ✓ Başarmak için çok çalışır ve sabırlı olur.
- ✓ İşlerinde sabırlı olmanın önemini bilir.
- ✓ Karşılaştığı zorluklar karşısında mücadele etmeyi bırakmaz.
- ✓ Güzel ahlaki tutum ve davranışlardan biri olan sabretmeye örnekler verir.

- Fotoğrafta görmüş olduklarınızı anlatınız.
- Bu fotoğrafa bir başlık verecek olsaydınız bu ne olurdu?
- Sizce taşları bu şekilde dizen kişi bu iş için ne kadar zaman harcamıştır?
- Bu işi yapabilmek için kişi hangi karakteristik özelliklere sahip olmalıdır?
- Sizce taşları dizme işini bir kişi mi yapmıştır? Nasıl?
- Taşlar dizilirken ne gibi zorluklarla karşılaşmış olunabilir?
- Taşları fotoğraftaki şekliyle dizen kişinin göstermiş olduğu sabır kendisine ne kazandırmıştır?
- Size göre sıkıntı ve zorluklar başarıya ulaşmada engel teşkil eder mi?
- Siz de çokça sabretmeniz ve gayret göstermeniz gereken benzer durumlarla karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız neler yaptınız? Sabretmek size neler kazandırdı?
- Aceleci ve sabırsız olmak insana neler kaybettirir?

³¹² <https://pixabay.com/tr/photos/dinlenme-ta%C5%9Flar-kuleleri-2424378/> (30 Haziran 2019)

3. SEVGİ³¹³

Kazanım:

- ✓ Tüm canlıları sever ve onlara merhamet eder.
- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde sevginin önemini ve gerekliliğini savunur.
- ✓ Sevgi ve şefkat değerleri arasında ilişki kurabilir.

- Fotoğrafta yaşanan durumu kısaca anlatınız.
- Fotoğrafi ilk gördüğünüz an ne hissettiniz?
- Gagasında yiyecek tutan kuş, sizce ne yapmaya çalışıyor olabilir?
- Sizce fotoğraf çekildikten sonra kuşların arasında ne yaşanmış olabilir?
- Anne kuşun yavrularına yiyecek getirmesini sağlayan duygu nedir? Sizce anne kuş bu davranışını devamlı olarak yapmakta mıdır? Neden?
- Ailemize ve çevremizdekilere karşı beslediğimiz sevgi duygusu bizim onlara karşı olan davranışlarımızı nasıl etkiler?
- İnsanların bir arada yaşayabilmesi için sevgi şart mıdır? Neden?
- Sevginin gücüyle ilgili düşüncelerinizden bahseder misiniz?

³¹³ <https://www.flickr.com/photos/irene2carton/7766066194/> (30 Haziran 2019)

4. HOŞGÖRÜ³¹⁴

Kazanım:

- ✓ İnsanların düşünce ve davranışlarına karşı hoşgörülü olur.
- ✓ Hoşgörülü olmanın sosyal hayattaki önemini kavrar.
- ✓ Çevresindeki kişilerle ilişkilerinde hassas ve ince duygulu olmaya özen gösterir.
- ✓ Başkalarını rahatsız edecek iş ve davranışlardan uzak durur.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafın çekildiği mekân neresidir?
- Çocuğun ağlamasına ne sebep olmuş olabilir?
- Sizce çocuk, arkadaşları tarafından neden dışlanmış olabilir?
- Çocuğun ağlamasına rağmen arkadaşları ona karşı nasıl bir tavır sergiliyorlar? Bu tavır doğru mudur? Neden?
- Siz de böyle bir durumla hiç karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız ne hissettiniz ve sonrasında nasıl bir tepki verdiniz?
- Size yapıldığında hoşlanmayacağınız bir davranışı başkalarına yapmaktan kaçındığınızda bu insanlarla olan ilişkilerinizi nasıl etkileyebilir?
- Bizler günlük hayatımızda hoşumuza gitmeyecek davranışlarla karşılaşırsak ahlaken en uygun şekilde nasıl bir tavır sergilemeliyiz? Neden?
- İnsanları sahip oldukları özelliklere göre kabul edip onlara hoşgörüyle yaklaştığınızda neler hissedersiniz?

³¹⁴ https://www.freepik.com/free-photo/bullies-laughing-little-crying-girl_2533034.htm (30 Haziran 2019)

5. ÇEVREYİ KİRLETMEMEK ³¹⁵

Kazanım:

- ✓ Çevresini kirletmez, kirletenleri uyarır.
- ✓ Çevreye karşı görev ve sorumluluklarının farkında olur.
- ✓ Çevre sorunlarına çözüm önerileri getirir.
- ✓ Olumsuz davranışlardan uzak durmaya özen gösterir.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Bu fotoğrafı gördüğünüzde neler hissettiniz?
- Gördüğünüz çevre sizce nasıl bu hâle gelmiştir? Çevrenin bu hali kısa sürede mi oluşmuştur?
- Sizce bu fotoğraf karesinin dışında kalan yerlerde de aynı durum söz konusu mudur? Nasıl anladınız?
- Siz fotoğraftaki gibi veya buna benzer bir ortamda yaşamak ister misiniz? Neden?
- Çevrenin bu duruma gelmesinde kimlerin ihmali söz konusudur?
- Çevre kirliliği insanların ve diğer tüm canlıların yaşamını nasıl etkilemektedir?
- Çevrenin kirlenip yaşama elverişsiz bir hâle gelmesi engellenebilecek bir durum mudur? Bu açıdan insanlara düşen görevler nelerdir?
- Toplumun doğayı koruma konusunda daha duyarlı olabilmesi için ne gibi çalışmalar yapılabilir?

³¹⁵ https://www.freepik.com/premium-photo/industrial-waste_4190252.htm (30 Haziran 2019)

6. SAYGI ³¹⁶

Kazanım:

- ✓ İçinde yaşadığı toplumun bütün fertleriyle saygıya dayalı ilişkiler kurar.
- ✓ Çevresindeki kişilerle ilişkilerinde hassas ve ince duygulu olur.
- ✓ Rahatsızlık verici söz ve davranışlardan uzak durur.
- ✓ Davranışlarında ölçülü ve tutarlı olmaya özen gösterir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafın çekildiği mekân neresi olabilir?
- Fotoğrafta yer alan kişilerin sahip oldukları konumlarını tahmin ediniz.
- Sizce bağırان kişinin bu şekilde davranmasına ne sebep olmuş olabilir? Doğru bir davranış sergilemiş midir?
- Sizce yaşanan olayda kadının da suçlu olma ihtimali var mıdır? Neden?
- Bu fotoğrafta saygıya dayalı bir davranış görüyor musunuz?
- Kadın bu tepki karşısında ne hissetmiş olabilir? Bu durumdan dolayı kadının sağlığı olumsuz etkilenmiş midir?
- Sizce bu olaydan sonra ne yaşanmıştır?
- Fotoğraftaki bağırان kişi sizce bu davranışından sonra mutlu ve huzurlu olmuş mudur? Yorumlayınız.
- Bağırان kişi bu tavrından önce empati yapmış olsaydı yine aynı şekilde davranır mıydı?
- Bu şekilde insanların birbirine saygı çerçevesinde yaklaşmadığı çalışma ortamlarında bulunanların çalışma performansları bu durumdan nasıl etkilenir?

³¹⁶ https://www.freepik.com/premium-photo/angry-irate-boss-yelling-pregnant-employee_4657519.htm
(30 Haziran 2019)

7. KIBİR ³¹⁷

Kazanım:

- ✓ Sosyal hayatı olumsuz etkileyen davranışları fark eder.
- ✓ Kimseyi küçük görmez, mütevazı olur.
- ✓ Mütevazı bir insanın hangi özelliklere sahip olacağını bilir.
- ✓ Olumsuz tutum ve davranışlardan biri olan kibirden kaçınmaya özen gösterir.
- ✓ Tevazu sahibi olan insanların başkaları tarafından seviceğini, kibirli insanların ise sevilmeceğini idrak eder.
- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde alçakgönüllü olmanın önemini ve gerekliliğini savunur.

- Fotoğrafta ne görmektesiniz?
- Fotoğraftaki kişinin karakteri hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Onun bu karaktere sahip olmasında ne etkili olmuştur?
- Sizce bu kişi etrafındakilere ne şekilde davranıyor olabilir? Bu kişinin yaptığı davranışa ne ad verilebilir?
- İnsanlara tepeden bakmak kişiyi toplumda sevilen ve saygı duyulan biri yapar mı? Neden?
- Size göre bir kişinin toplumda sahip olduğu değer ve diğer kişilere olan üstünlüğü ne şekilde belirlenir?
- Siz böyle bir karakterde olmak ister miydiniz? Neden?
- Toplumda kibir göstergesi sayılan davranışlar nelerdir? Siz bu davranışları yapmamaya gayret gösteriyor musunuz? Neden?

³¹⁷ https://www.freepik.com/free-photo/blond-businessman-happy-expression_1030306.htm
(30 Haziran 2019)

8. TEKNOLOJİNİN ZARARLARI ³¹⁸

Kazanım:

- ✓ Bilinçsiz teknoloji kullanımının insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerini fark eder.
- ✓ Doğru teknoloji kullanımı konusunda çevresindekilere rehberlik eder.
- ✓ Yüz yüze iletişim kurabilmeyi önemser.

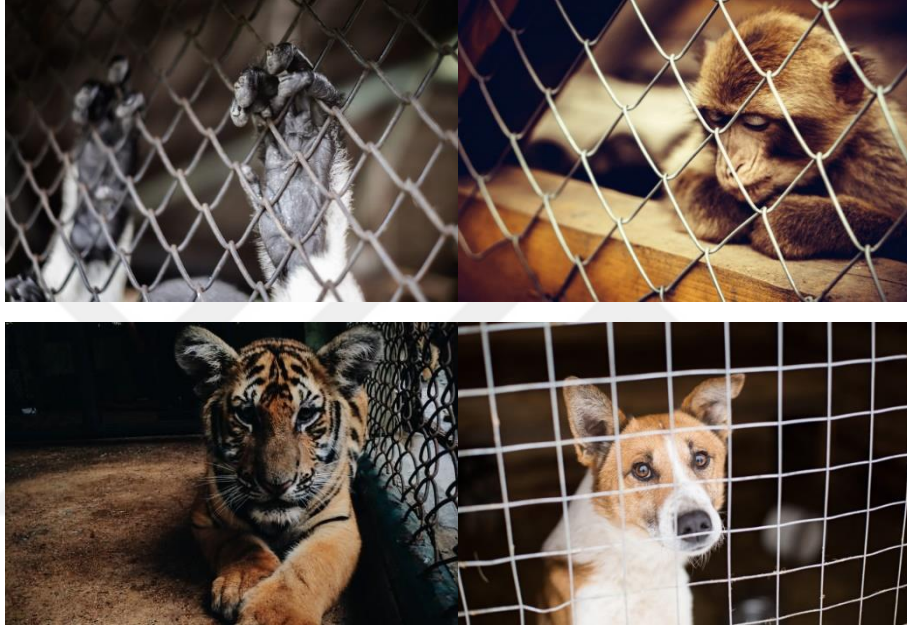
- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğrafın çekildiği yer neresidir?
- Fotoğraftaki kişiler aynı ailenin mensubu mudur? Aile içi bireylerin birbirleriyle iletişimlerinin nasıl olması gerekmektedir?
- Fotoğraftaki kişiler neyle meşgul görünüyorlar? Sizce bu meşguliyetleri birbirlerine olan davranışlarını nasıl etkilemektedir?
- Fotoğraftaki yetişkin birey, çocuğa nasıl örnek olmalıdır?
- Teknolojinin bireyler arası iletişimi azaltmadaki rolü nedir?
- Sizce gerek ev ortamında gerekse günlük hayatta teknoloji kullanımının ölçüsü ne olmalıdır?
- Bilinçsiz teknoloji kullanımının önüne nasıl geçilebilir?

³¹⁸ https://www.freepik.com/premium-photo/caucasian-family_2366726.htm (30 Haziran 2019)

9. ÖZGÜRLÜK ³¹⁹

Kazanım:

- ✓ Hayvanları sever ve onlara merhamet eder.
- ✓ Hayvanları korumaya özen gösterir.
- ✓ Hayvanların doğal ortamlarında özgürce yaşamalarına müdahale etmenin onlar için hangi olumsuz sonuçlar doğuracağını farkına varır.
- ✓ Hayvanlara yönelik olumsuz tutum ve davranışlardan uzak durmaya önem verir.

- Bu fotoğraflarda neler görüyorsunuz?
- Fotoğraflardaki hayvanların bulundukları ortamı tarif ediniz.
- Sizce bu hayvanlar bulundukları ortamdan memnun görünüyorlar mı? Hissettikleri ortak duygu ne olabilir?
- Hayvanların insanlar tarafından bir takım amaçlar için kullanılması konusunda neler düşünüyorsunuz? Sizce bu şekilde hayvanların özgürlüğünü elinden alarak onları alıkoymak doğru bir davranış mıdır?
- Bu konuda bize düşen görevler nelerdir? Bu durumun önüne nasıl geçilebilir?
- İnsanların özgürlüğünün elinden alındığı durumlara örnek veriniz?
- Sizin elinizden özgürlüğünüz alınmış olsa ne hissederdiniz?

³¹⁹ https://www.freepik.com/premium-photo/sad-imprison-gibbon-wildlife-hope-help-freedom-cage_3339717.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/monkey-sitting-cage-zoo_4598082.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/little-tiger_762456.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/homeless-dog-bars-looks-with-huge-sad-eyes_4182958.htm (30 Haziran 2019)

10. AZİM³²⁰

Kazanım:

- ✓ Başarmak için çok çalışır ve azimli olur.
- ✓ İşlerinde azimli olmanın önemini bilir.
- ✓ Karşılaştığı zorluklar karşısında mücadele etmeyi bırakmaz.
- ✓ Zorluklarla mücadele etmenin kendisini başarıya götüreceğini savunur.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğrafta bulunan ortamı anlatınız.
- Bu sporu yapan oyuncuların ortak özellikleri ne olabilir?
- Fotoğrafta gördüğünüz sporcu ne hissetmektedir?
- Sizce bu sporcunun elde ettiği başarının önemli olma sebebi nedir?
- Bedensel engelli olmak bir şeyleri başarmak için engel midir? Neden?
- Bu fotoğrafta ilgili bir slogan oluşturulsaydı bu ne olurdu?
- Bu fotoğraftaki kişinin sahip olduğu şartlara rağmen elde ettiği başarıyı göz önünde bulundurduğunuzda kendinize ne gibi dersler çıkarmaktasınız?
- Azimli olmak size hayatta neler kazandırır?

³²⁰ <https://pixabay.com/tr/photos/ampute-milli-tak%C4%B1m%C4%B1-t%C3%BCrkiye-g%C3%B6steri-2909494/>
(30 Haziran 2019)

11. ÇALIŞKANLIK ³²¹

Kazanım:

- ✓ Çalışmanın önemini ve gerekliliğini açıklar.
- ✓ Başarmak için çok çalışır.
- ✓ Kendisine ve çevresindekilere karşı görev ve sorumluluklarının bilincinde olur, buna göre hareket eder.

- Fotoğraflarda gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki kişilerin maddi durumlarıyla ilgili ne söylenebilir?
- Fotoğraftaki kişiler bu işi yapma gereğini neden duymaktadırlar?
- Sizce bu mesleklerin yapılması kolay mıdır? Sizce böyle bir sorumluluğu üstlenmenin zorlukları nelerdir?
- Fotoğraftaki kişilerin karakterleri hakkında ne tür tahminlerde bulunabilirsiniz?
- Fotoğraftaki bu kişiler çalışmayı sevmeyen kişiler olsaydı şu an ne yapıyor olurlardı?
- Sizin de çevrenizdekilere karşı bu şekilde sorumluluklarınız var mı? Varsa nelerdir?
- Bu fotoğraflardan örnek aldığınız davranışlar nelerdir?
- Çalışma ve emek göstermenin önemiyle ilgili bir atasözü ya da deyim söyleyiniz.

³²¹ https://www.instagram.com/p/0_5rMqF7t1/ (30 Haziran 2019)
<https://www.instagram.com/p/4TDZkuF7vS/> (30 Haziran 2019)

12. YARDIMSEVERLİK³²²

Kazanım:

- ✓ Çevresinde bulunan ihtiyaç sahiplerini tanır ve onlara yardım eder.
- ✓ Sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmaya özen gösterir.
- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde yardımlaşmanın önemini ve gerekliliğini savunur.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafı gördüğünüzde ne hissettiniz?
- Bu çocuğun anne ve babası nerede olabilir?
- Çocuğun bulunduğu duruma bakıldığında nasıl bir yaşantıya sahip olduğu söylenebilir?
- Sizce bu yaştaki bir çocuğun bu durumda olması ona ne hissettiriyor olabilir?
- Çocuğun bu şekilde bir yaşantıya sahip olmasında aile ve çevrenin nasıl bir etkisi vardır?
- Böyle bir durumla karşılaşılnca neler yapılabilir? Görmezden mi gelinmeli yoksa yardımcı mı olunmalıdır? Neden?
- Fotoğraftakine benzer durumda olan kişiler için topluma düşen görevler nelerdir?
- Yardımseverlik bize ve topluma ne kazandırmaktadır?

³²² <https://www.freepik.com/free-photo/child-by-road> 599068.htm (30 Haziran 2019)

13. MERHAMET³²³

Kazanım:

- ✓ Tüm canlıları sever ve onlara merhamet eder.
- ✓ Merhametin koşulsuz sevgi olduğunun farkında olur.
- ✓ Sevgi ve merhamet değerleri arasında ilişki kurabilir.
- ✓ Merhamet duygusunun birey ve toplumun ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi açıklayınız.
- Bu fotoğrafa bir başlık verilecek olsaydı bu başlık ne olurdu?
- Anne ayı ve yavru ayılar arasında hangi duygular yaşanmaktadır?
- Fotoğraftaki bu anne ayının yavrularına karşı acımasız olabileceğini düşünür müsünüz? Neden?
- Böylesine yırtıcı bir hayvanın yavrularına karşı gösterdiği şefkat size şaşırtıcı geliyor mu? Neden?
- Yavrularını böylesine seven bir anne ayı yavruları için her şeyi göze alabilir mi?
- Size göre merhamet duygusu tüm canlılar için geçerli midir?
- İnsanlar arasındaki merhamet duygusunun azalması o toplumu nasıl etkileyebilir?

³²³ <https://www.flickr.com/photos/drdad/27399307838/in/album-72157633124953916/> (30 Haziran 2019)

14. PAYLAŞMAK ³²⁴

Kazanım:

- ✓ Paylaşmaya yatkınlık gösterir ve sahip olduklarını başkalarıyla paylaşır.
- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde paylaşmanın önemini ve gerekliliğini savunur.
- ✓ Güzel ahlaki tutum ve davranışlardan biri olan paylaşmayı örneklerle açıklar.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğraf nasıl bir ortamda çekilmiş olabilir?
- Bu fotoğraftaki çocukların yaşlarını tahmin ediniz.
- Fotoğraftaki çocuklar ne yapmaktadır?
- Çocuklar aralarında neyi paylaşıyor olabilirler? Sizce bu çocuklardaki paylaşma duygusu onların nasıl hissetmesini sağlamıştır?
- Sizce onlar bu davranışı bilinçli mi yapmaktadırlar?
- Çocukların bu şekilde paylaşımlarına çevredeki kişiler nasıl tepki vermişlerdir?
- Paylaşma isteği sonradan mı kazanılmaktadır yoksa doğuştan gelen bir duygu mudur? Düşüncelerinizi belirtiniz.
- Sizler de sahip olduklarınızı arkadaşlarınızla veya çevrenizle paylaşmaya özen gösteriyor musunuz? Örnek verebilir misiniz?
- İnsanların paylaşma duygusuyla hareket etmelerin onlara nasıl bir fayda sağlamaktadır?
- Paylaşmaya önem veren ve bunu hayatına uygulayan bir kişi olmak, insanların bize karşı düşünceleri nasıl etkilenmektedir?

³²⁴ <https://www.flickr.com/photos/jamesallen/4387652761/> (30 Haziran 2019)

15. DEDİKODU ³²⁵

Kazanım:

- ✓ Dedikodunun sosyal hayatı olumsuz etkileyen davranışlardan biri olduğunu fark eder.
- ✓ Dedikodudan uzak durmaya özen gösterir.
- ✓ Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, başkalarına da öyle davranması gerektiğinin bilincinde olur.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki çocukların bulunduğu ortam neresi olabilir?
- Fotoğrafın çekildiği anda sınıfta ne yapılmaktadır?
- Dersi dinlemeyen çocuklar kendi aralarında kimin hakkında konuşmaktadırlar?
- Kendi aralarında gizlice kız çocuklarının sergiledikleri davranışın adı nedir?
- Sizce kendisi hakkında konuşulan kız çocuğu bu durumdan haberdar mı? Nasıl anladınız?
- Dedikodusu yapılan kız çocuğu ne hissediyor olabilir?
- Başkalarının arkasından konuşmak nasıl bir davranıştır?
- Arkadaşlarınızın size bu şekilde davranmasını ister miydiniz? Neden?
- Siz böyle bir durumla karşılaştıysanız ne tepki verirdiniz?
- Dedikodu yapmak insan ilişkilerini nasıl etkiler? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Dedikodunun önüne geçebilmek için neler yapılabilir?

³²⁵ https://www.freepik.com/premium-photo/naughty-pupils-class_1677231.htm (30 Haziran 2019)

16. TASARRUF ETMEK ³²⁶

Kazanım:

- ✓ Bolluk içinde yaşasa bile ihtiyacı kadar harcamayı bilir.
- ✓ Tasarruflu olmak ile toplumsal kalkınma arasındaki ilişkiye göre davranır.
- ✓ Harcamalarında ölçülü olmaya özen gösterir.
- ✓ İsrafın önemli birer ahlaki zafiyet olduğunu fark eder.
- ✓ İstek ve ihtiyaç arasındaki farkı anlar.

- Fotoğrafta gördüklerinizi açıklayınız.
- Sizce bu çocuk kaç yaşlarında olabilir?
- Çocuğun davranışı hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Onu para biriktirmeye iten sebep ne olabilir? Para biriktirmesinin başka bir amacı olabilir mi?
- İsteddiği şeyi gerçekleştirmek için yeterli miktarda parayı biriktirebilmiş midir? Eğer biriktiremediyse sizce devam etmeli midir, yoksa vazgeçmeli midir? Neden?
- Size göre çocuk bu parayı biriktirirken zorlanmış mıdır? Bunu yaparken hangi isteklerinden vazgeçmiş olabilir?
- Çocuğun bu davranışı onun kanaatkâr bir kişi olduğunu gösterir mi? Nasıl?
- Sizin de hiç böyle bir deneyiminiz oldu mu? Olduysa ne gibi katkılarını gördünüz?
- Tasarruflu olmanın insanlara ve topluma ne gibi faydaları vardır?

³²⁶ https://www.freepik.com/premium-photo/save-money-account-banking-finance-business-concept_3862266.htm
(30 Haziran 2019)

17. HEDİYELEŞMEK³²⁷

Kazanım:

- ✓ Hediyeleşmenin kişiler arası sevgiyi geliştirdiği konusunda farkındalık kazanır.
- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde hediyeleşmenin önemini ve gerekliliğini savunur.
- ✓ Hediyeleşmeyi sever ve hediyeleşmeye yatkınlık gösterir.

- Fotoğrafta neler görüyorsunuz?
- Fotoğraftaki çocukların birbiriyle ne gibi bir bağı olabilir?
- Fotoğrafın çekildiği günün bu çocuklar için özel bir anlamı var mıdır? Nasıl anladınız?
- Çocuklar ellerinde bulunan hediye kutularını sizce kimin için hazırlamışlardır?
- Çocukların içinde bulundukları duygu durumu nedir? Sizce mutlu görünüyorlar mı? Bu mutluluklarının sebebi ne olabilir?
- Fotoğraf çekildikten sonra bu iki kardeş arasında ne yaşanmış olabilir?
- Hediyeleşmek güzel bir davranış mıdır? Neden?
- Hediyeleşmek iki insanın birbirine olan duygularını nasıl etkilemektedir?
- Siz hoşlanmadığınız kişilere hediye vermek ister miydiniz? Neden?
- Peki, size bir hediye verildiğinde neler hissedersiniz?
- Toplumda insanlar arasındaki sevgiye dayalı ortamın pekiştirilebilmesi için sizce hediyeleşme dışında başka hangi davranışlar sergilenebilir?

³²⁷ https://www.freepik.com/free-photo/children-with-present-boxes_1449133.htm (30 Haziran 2019)

18. KUL HAKKI (ÖZEL HAYATA SAYGISIZLIK)³²⁸

Kazanım:

- ✓ Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, başkalarına da öyle davranması gerektiğinin farkına varır.
- ✓ Başkalarını rahatsız edecek davranışlardan uzak durur ve kul hakkına girmekten kaçınır.
- ✓ Kendi özel hayatını koruduğu gibi, başkalarının da özel hayatına girmemesi gerektiğini bilir ve buna uygun davranır.
- ✓ Kul hakkına riayet etmeye istekli olur.

- Fotoğrafta görmüş olduğunuz durumu anlatınız.
- Fotoğraftaki kişinin bulunduğu yer neresi olabilir?
- Bu kişinin yaptığı davranışın bir amacı olabilir mi? Nedir?
- Sizce amacı ne olursa olsun bu kişinin yaptığı davranış doğru mudur? Neden?
- Aynı durum kendisine yapılmış olsaydı sizce ne hissederdi?
- Sizin isteğiniz dışında birileri hayatınız hakkında bilgi edinseydi sonradan öğrendiğinizde o kişileri affeder miydiniz? Neden?
- Başkalarının özel hayatını merak etmek neden yanlış bir davranıştır? İnsanların özel hayatı hakkında bilgi edinmek bize ne kazandırır?
- Bu kişinin yaptığı bu davranış ile kul hakkı arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Kul hakkına giren bir kişi yaptığı davranıştan pişmanlık duyduğu takdirde ne yapmalıdır?
- Sizce toplum içerisinde kul hakkı kapsamına giren benzer davranışlar nelerdir?

³²⁸ https://www.freepik.com/premium-photo/geeky-businessman-eavesdropping-with-cup_3440883.htm (30 Haziran 2019)

19. TEMİZLİK ³²⁹

Kazanım:

- ✓ Ağız ve diş temizliğini yerine getirir.
- ✓ Temiz ve düzenli olmaya özen gösterir.
- ✓ Ağız ve diş bakımının sosyal hayatı olumlu anlamda etkileyen bir unsur olduğunu fark eder.

- Fotoğrafta gördüğünüz durumu anlatınız.
- Bu kişiler ailenin hangi bireyleri olabilir?
- Sizce baba, çocuklarına hangi davranışı kazandırmaya çalışıyordur?
- Sizce çocuklar diş fırçalamanın önemi hakkında ne kadar bilgiye sahiptir?
- Çocuklar diş fırçalamayı babalarından örnek alarak mı öğrenmişlerdir? Ailedeki yetişkin bireyler çocuklar için rol model özelliği mi taşımaktadırlar?
- Babaları diş fırçalamaya önem vermeseydi çocuklarda bu özellik pekişir miydi?
- Sağlıklı dişlere sahip olmak için diş fırçalamak şart mıdır? Neden?
- Dişlerimizin temiz ve sağlıklı olması diğer kişilerle olan ilişkilerimizi nasıl etkilemektedir?
- Diş temizliği için diş fırçası ve macunu dışında başka neler kullanılabilir?
- Siz ağız bakımınıza önem veriyor musunuz? Neden?
- Kişi sağlıklı ve temiz görünümünün devamı için başka neler yapmalıdır?

³²⁹ https://www.freepik.com/premium-photo/young-man-teaching-kids-how-clean-teeth_2142772.htm (30 Haziran 2019)

20. AFFEDİCİ OLMAK³³⁰

Kazanım:

- ✓ Karşısındaki kişinin içinde bulunduğu şartları dikkate almayı öğrenir.
- ✓ Başkalarının kusurları karşısında daha müsamahalı davranma becerisi geliştirir.
- ✓ Affetmenin büyük bir erdem olduğunu bilir.
- ✓ Affetme ve hoşgörü arasındaki ilişkiyi kurar.

- Fotoğrafta yaşanan olayı anlatınız.
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresidir?
- Fotoğraftaki yetişkinler çocuğun neyi olabilir?
- Fotoğraf çekilmeden önce ne yaşanmış olabilir?
- Sizce anne ve babanın çocuklarına bu şekilde sinirlenmelerinin altında yatan sebep nedir?
- Sizce çocuk bir baskı altında görünüyor mu? Nasıl anladınız?
- Çocuk baskı altındayken hissettiği duygu ne olabilir?
- Size göre çocuk kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş midir? Getirmemişse sebebi ne olabilir?
- Anne ve babanın çocuğun sorumsuzluğu karşısında sizce nasıl bir tavır sergilemesi gerekmektedir?
- Anne ve babanın çocuklarına bu derece sinirlenip baskı uygulaması sizce doğru bir davranış mıdır? Bu baskı çocuğun davranışını düzeltmesine herhangi bir katkı sağlar mı? Neden?
- Çocuk hatasını anladığı takdirde anne ve babanın ona karşı tutumu nasıl olmalıdır?
- Siz çocuğun yerinde olsaydınız ne hissederdiniz ve size nasıl davranılmasını beklerdiniz?
- Gerekli durumlarda affedici olmak ve hoşgörü yaklaşmak insan ilişkilerini ve insan davranışlarını nasıl etkilemektedir?

³³⁰ https://www.freepik.com/premium-photo/child-closed-ears-when-parents-scolding-room_4827008.htm
Haziran 2019)

21. DOĞAYI KORUMAK ³³¹

Kazanım:

- ✓ Doğayı korumanın önemini kavrar.
- ✓ Doğayı ve canlıları korumak hususunda bilinçli davranır.
- ✓ Doğaya karşı sorumlu davranışlar sergiler.
- ✓ Doğaya ve bütün canlılara karşı sevgi duyar.

- Fotoğrafta gördüğünüz şeyleri açıklayınız.
- Sizce bu fotoğraf çekildiği yer neresi olabilir?
- Sizce fotoğraf karesi dışında kalan yerlerde de bu bitkilerin devamı mevcut mudur?
- Sizce fotoğraf karesinde görülen bitkilerin hepsini çocuk mu ekmiştir? Bu bitkileri eken kişi veya kişilerin amacı ne olabilir?
- Çocuk örnek bir davranış mı sergilemektedir? Neden?
- Size göre çocuk bunu tek başına mı yapıyordur yoksa birinden yardım alıyor mudur?
- Çocuk yaptığı bu davranıştan dolayı mutlu görünüyor mu? Nasıl anladınız?
- Sizce çocuk bu davranışını nasıl kazanmış olabilir?
- Doğadaki yeşil alanları korumak ve arttırmak sizce neden önemlidir?
- Yeşil alanların çoğaltılması için ne yapılabilir? Siz de böyle bir faaliyetin içinde bulunmak ister misiniz?
- Yeşil alanlara zarar verilmesi canlıların yaşamını nasıl etkilemektedir?
- Doğanın korunması konusunda insanların daha çok bilinçlendirilmesi gerekir mi? Neden?

³³¹ https://www.freepik.com/premium-photo/child-plants-watering-plants-garden-selective-focus_4835406.htm (30 Haziran 2019)

22. ÇALIŞKANLIK ³³²

Kazanım:

- ✓ Gayret ve emeğin önemini kavrar.
- ✓ Çalışkan insanları takdir eder.
- ✓ Çalışkanlık konusunda olumlu inanç, tutum ve davranışlar gösterir.
- ✓ Sorumluluklarını bilir ve buna göre hareket eder.
- ✓ Evde ve okulda üstlendiği görevleri layıkıyla yerine getirir, sorumluluktan kaçmaz.

- Fotoğraflarda gördüğünüz durumları anlatınız.
- Fotoğraftaki kişiler kaç yaşlarında olabilir?
- Bu kişiler hangi işi yapmaktadır? Çevrenizde bu işi yapan başka kişiler gördünüz mü?
- Sizce fotoğraftaki kişiler bu işi neden yapmak durumunda kalmışlardır? Onlar kendi yaşantılarında hangi sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmışlardır?
- Bu insanlar yaptıkları işten memnun görünüyorlar mı? Neden?
- Sizce yapılan bu işin ne gibi zorlukları olabilir?
- Siz böyle bir işi yapmak ister miydiniz? Neden?
- Sizce bu şekilde çalışıp ailelerine destek olmaları yanlış bir davranış mıdır? Neden?
- Çalışmak zorunda olmaları onların eğitim hayatlarını nasıl etkilemiştir?
- Toplumun, geçimini sağlamak için bu işi yapmak zorunda kalan kişilere karşı tavrı nasıl olmalıdır?
- Bu kişiler zorluklarla baş etme ve zorluklara tahammül etme konusunda bizlere nasıl örnek olmaktadır?
- İçinde bulunduğunuz hayat şartlarını düşündüğünüzde çalışmakla ilgili size düşen görevler nelerdir?
- Peki, ailenizin sizden beklediği anlamda bir başarıyı yakalayabilmek için ne kadar çaba sarf ediyorsunuz?

³³² <https://www.instagram.com/p/BTkJziYgPwO/> (30 Haziran 2019)
<https://www.instagram.com/p/BWaiRvOge-Y/> (30 Haziran 2019)

23. SORUMLULUK BİLİNCİ ³³³

Kazanım:

- ✓ Kendine ve çevresindekilere karşı görev ve sorumluluklarını bilir.
- ✓ Kişisel sorumlulukların önemini kavrar.
- ✓ Sorumluluk bilinci gösteren davranışlar sergiler.
- ✓ Sorumsuzca davranmanın ne gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin farkına varır.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Sizce arabayı kullanan kişinin herhangi bir acelesi var mıdır? Nasıl anladınız?
- Bu kişiyi araba kullanırken telefonla uğraşmaya yönelten sebep ne olabilir?
- Size göre telefonla uğraşmak bu kişinin araba kullanmasını nasıl etkilemektedir?
- Sizce bu kişi doğru bir davranış sergiliyor mu? Neden?
- Trafikte dikkat dağınık şeylerle uğraşmak hem kişinin kendisinin hem de diğer kişilerin can güvenliğini nasıl etkilemektedir?
- Araç kullanırken telefonla uğraşılması gerektiği durumlarda ne yapılmalıdır?
- İnsanların bu gibi trafiği tehlikeye sokacak hareketlerde bulunmasının önüne geçilebilmesi için neler yapılmaktadır? Alınan önlemler yeterli midir? Bu konuda kimlere görev düşmektedir?
- İnsanların sorumluluklarının farkında olmaması kendilerinin ve çevrelerinin yaşamını nasıl etkilemektedir?
- Sizce bu davranış kul hakkı kapsamına girmekte midir? Neden?

³³³ https://www.freepik.com/premium-photo/young-woman-looking-her-smartphone-while-driving-car_4494418.htm
(30 Haziran 2019)

24. EMEK İSRAFI ³³⁴

Kazanım:

- ✓ Gayret göstermenin ve çalışmanın önemini kavrar.
- ✓ Emeğini boşa harcamanın kişiye neler kaybettireceğinin farkına varır.
- ✓ Emek israfı yapmadan gayret gerektirici davranışlar sergiler.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğrafın çekildiği yer neresi olabilir?
- Fotoğraftaki kişiler arasında nasıl bir konuşma geçmiş olabilir?
- Bu kişilerin maddi durumu hakkında tahminde bulunabilir misiniz? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Sizce para isteyen kişi gerçekten ihtiyaç sahibi bir kişi mi? Nasıl anladınız?
- Sizce dilenci görünümündeki kişi bu duruma nasıl gelmiştir? Geçimini sağlayabilmek için onun dilenmekten başka bir çaresi gerçekten yok mudur?
- Sizce buradaki adam yaşamı boyunca geçimini sağlayabilmek amacıyla dilencilığe ne kadar daha devam edebilir? Neden?
- Dilenciyle konuşan adamın dilenciye yaklaşımı sizce nasıl görünüyor? Davranışında haklı mıdır? Sizce nasıl olmalıdır?
- Hiçbir emek harcamadan çevredeki insanlardan para elde etmek doğru bir davranış mıdır ve bu durum dilenen kişiyi mutlu etmeye yeter mi?
- Çalışmak yerine emeğini boşa harcayarak dilenmek kişiye maddi ve manevi neler kaybettirir?

³³⁴ <https://www.freepik.com/premium-photo/kind-businessman-give-money-homeless> 2493190.htm (30 Haziran 2019)

25. TEDBİRLİ OLMAK ³³⁵

Kazanım:

- ✓ Risk oluşturacak durumların önüne geçebilmek için gereken tedbirleri almanın önemini fark eder.
- ✓ Kendisinin ve çevresindekilerin can güvenliğini tehlikeye atmamak adına gerekli tedbirleri almaya önem verir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafta gördüğünüz nesneleri tanımlayınız.
- Bu kişilerin bulundukları ortam neresi olabilir?
- Bu yetişkin ve çocuğun aralarında ne tür bir bağ olabilir? Nasıl anladınız?
- Sizce yetişkin kişi ne yapmaya çalışıyor? Çocuğa kask takmasındaki amaç ne olabilir?
- Kask takmasaydı çocuğun başına ne gelebilirdi?
- Babasının çocuğa kask takması çocukta nasıl bir tepkiye yol açmış olabilir? Çocuğun vermesi gereken doğru tepki ne olmalıydı?
- Bu durumdan sonra çocuk ne yapmış olabilir?
- Siz de gerekli durumlarda can güvenliğiniz için belirli kurallara uymak adına neler yapıyorsunuz? Önlem alıyor musunuz? Nasıl?
- Olumsuzluklarla karşılaşmamak adına tedbirli olup önlemler almak bizi ve çevremizi nasıl etkilemektedir?
- Siz can güvenliğini hiçe sayan kişilere ne gibi önerilerde bulunurdunuz? Neden?

³³⁵ https://www.freepik.com/premium-photo/middle-age-father-helping-his-little-son-put-his-helmet-active-little-boy-ride-scooter_4879941.htm (30 Haziran 2019)

26. KURALLARA UYMAK ³³⁶

Kazanım:

- ✓ Okul ve sınıf kurallarını yerine getirmede ve grup çalışmalarında sorumlu davranır.
- ✓ Okul ve sınıf kurallarına uygun hareket etmenin kendisine neler kazandıracağına bilincine varır.
- ✓ Okul ortamında öğretmen ve büyüklerine karşı saygılı olur.

- Fotoğrafta nasıl bir olay görmektesiniz?
- Fotoğraftaki kişilerin kimler olabileceğinden bahsediniz.
- Öğretmen ve öğrencilerin duygu durumları nasıl görünmektedir?
- Sizce sınıf ortamında yaşanan bu duruma ne sebep olmuş olabilir?
- Sizce öğrencilerin öğretmenlerine karşı davranışları doğru mu? Neden?
- Öğrencilerin bu tavrına karşı öğretmen ne yapmalıydı? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Çocukların bu şekilde davranmalarının onlara ne gibi faydası olmuş olabilir?
- Sizce bu olaydan sonra ne yaşanmıştır?
- Sizin de sınıf kurallarına uymadığınız durumlar oldu mu? Olduysa nelerdir?
- Okul ve sınıf kurallarına uymak neden önemlidir?
- Kurallara uyulmadığı takdirde ne gibi durumların oluşması söz konusudur?
- Okul ve sınıf kurallarına uymayan öğrenciler için neler söylemek isterdiniz?

³³⁶ https://www.freepik.com/premium-photo/naughty-pupils-class_2578213.htm (30 Haziran 2019)

27. ŞÜKRETMEK³³⁷

Kazanım:

- ✓ Sahip olduğu nimetlerin çokluğunun farkına varır.
- ✓ Şükretmenin sahip olduklarımızın önemini ve değerini idrak etmemizi sağladığının farkında olur.
- ✓ Şükür ve kanaatkârlık ile bereket ve bolluk arasında bir ilişki olduğunu öğrenir.

- Fotoğraflarda gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Sizce fotoğraftaki çocuklar kaç yaşında görünüyorlar?
- Bu çocukların ailelerinin maddi durum ve imkânları sizce nasıldır?
- Sizce çocuklar ellerindeki çuvalara ne dolduruyor olabilirler? Bunu yapmaktan sizce memnunlar mıdır? Neden?
- Kendi ve ailelerinin ihtiyaçlarını giderebilmek için böyle bir durumu yaşamaları size ne düşündürüyor?
- Bu çocukların yerinde siz olsaydınız elinde her türlü imkânı bulunan kişiler hakkında ne düşünürdünüz?
- Çevremizde ihtiyaç sahibi insanları bu fotoğraflardaki duruma düşürmemek için üzerimize düşen görevler nelerdir?
- Peki, siz sahip olduklarınız için ne kadar şükrediyorsunuz?
- Bu fotoğraflar şükretme konusunda size ne göstermektedir?
- Şükretmenin önemi hakkındaki düşüncelerinizi paylaşınız.

³³⁷ <https://www.freepik.com/free-photo/poor-child-landfill-looks-forward-with-hope> 4553602.htm (30 Haziran 2019)
<https://www.freepik.com/free-photo/poor-children-collect-garbage-sale> 4553601.htm (30 Haziran 2019)

28. YARDIMSEVERLİK ³³⁸

Kazanım:

- ✓ Yardımseverliğin önemini kavrar.
- ✓ Yardımlaşmaya yatkınlık gösterir.
- ✓ Yardıma muhtaç kişiyle empati kurabilir.
- ✓ Yardımlaşmanın sosyal hayat üzerindeki olumlu etkilerini fark eder.

- Yukarıdaki fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki nesneleri tanımlayınız.
- Fotoğrafın çekildiği yer neresi olabilir?
- Sizce tekerlekli sandalyedeki yaşlı kadının ne gibi bir sağlık problemi olabilir?
- Doktorun yaşlı kadına uygulatmaya çalıştığı durum nedir?
- Yaşlı kadın iyileşmeye ve doktorun direktiflerine uymaya istekli görünüyor mu? Nasıl anladınız?
- Siz bu hastanın doktorun tavsiyelerine uyduğu takdirde daha hızlı iyileşeceğini düşünüyor musunuz? Neden?
- Peki, hasta doktorun yardımı olmadan tek başına ayağa kalkabilir miydi? Neden?
- Fotoğrafın çekildikten sonra ne yaşanmış olabilir?
- Siz bu hastanın yerinde olsaydınız size bu şekilde yardım edilmesini ister miydiniz? Yardıma muhtaç kişilerin çevredekilerden beklentisi bu anlamda ne olabilir?
- Zor bir anınızda size yardım edildiğinde ne hissediyorsunuz? Size yardım eden kişiye karşı bir minnet duygusu içerisine giriyor musunuz?
- Yardıma muhtaç kişilere karşı bize ve topluma düşen görevler neler olabilir?

³³⁸ <https://www.freepik.com/free-photo/nurse-holding-disabled-senior-woman-s-hand-sitting-wheel-chair> 2675946.htm (30 Haziran 2019)

29. BİRLİK / BERABERLİK ³³⁹

Kazanım:

- ✓ Birlik ve beraberliğin gerekliliğini kavrar.
- ✓ Birlik ve beraberlik içerisinde olmanın toplumsal yaşantıya katkılarının farkında olur.

- Yukarıdaki fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki nesneleri tanımlayınız.
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Fotoğraftaki kişiler ne yapıyor olabilirler?
- Bu spor hakkında herhangi bir bilginiz var mı? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Sizce bu sporda başarılı olabilmek için gereken şartlar nelerdir?
- Bottaki kişilerden yalnızca birinin bile yanlış hareketi nelere sebebiyet verebilir?
- Botun başındaki davulcunun yönlendirmesine uyulmadığı takdirde ne olabilir?
- Fotoğraftaki sporcular bir uyum içerisinde hareket ediyor görünüyorlar mı? Nasıl?
- Bu tarz sporlarda kişiye düşen sorumluluk ne derece önemlidir?
- Siz de böyle birlik ve beraberlik gerektiren spor veya faaliyetlerde bulundunuz mu? Bulunduysanız dayanışmanın önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Birlik ve beraberliğin insan ve toplumun yaşantısına ne gibi katkıları vardır?

³³⁹ https://www.freepik.com/premium-photo/dragon-boat-race-team_2779913.htm (30 Haziran 2019)

30. SELAMLAŞMAK ³⁴⁰

Konu: Selamlaşmak

- ✓ İnsani ilişkilerin gelişmesinde selamlaşmanın önemini ve gerekliliğini savunur.
- ✓ Selamlaşmada dikkat edilmesi gereken hususları açıklar.
- ✓ Selamlaşma adabına riayet eder.
- ✓ Selamlaşmanın birey ve toplumun ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir.
- ✓ Güzel ahlaki davranışlardan biri olan selamlaşmaya günlük yaşantıdan örnekler verir.

- Yukarıdaki fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafa bir başlık vermeniz gerekseydi bu ne olurdu?
- Bu fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Fotoğraf karesinin dışında kalan yerleri tahmini olarak tasvir edebilir misiniz?
- Fotoğraftaki kişilerin bulundukları mevki ya da yaptıkları işle ilgili bir tahminde bulunabilir misiniz? Nasıl?
- Sizce fotoğraftaki kişilerin selamlaşma sebebi ne olabilir?
- Bu iki kişinin aralarında selamlaşmaları onlara nasıl hissettirmiştir?
- Selamlaşmanın bu iki kişi için ne gibi bir faydası olmuş olabilir? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Yakınlarınıza, arkadaşlarınıza veya çevrenizdekilere selam verdiğinizde onların tepkileri ne olmaktadır?
- Toplum içerisinde selamlaşmak sizce neden önemlidir?
- Selamlaşmak ile ilgili bir hatıranızı paylaşabilir misiniz?

³⁴⁰ https://www.freepik.com/free-photo/business-people-handshake-greeting-deal-work_1024706.htm#page=1&query=greetings&position=41 (25 Ağustos 2019)

31. KUL HAKKI (HIRSIZLIK)³⁴¹

Kazanım:

- ✓ Dürüstlüğün insanlar arası güven duygusunun oluşumundaki rolünü bilir.
- ✓ Sınav anında kopya çekmenin dürüstlükle bağdaşmadığının farkında olur.
- ✓ Dürüstlüğün kişisel ve sosyal huzura katkısını bilir.
- ✓ Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, başkalarına da öyle davranması gerektiğini bilir.
- ✓ Kendi gayret ve emeğiyle başarılı olmaya özen gösterir.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Fotoğraftaki kişileri tanımlayınız.
- Fotoğrafta görülen kız öğrencilerin amacı ne olabilir?
- Bu öğrencilerin sergiledikleri eylemin adı nedir?
- Bu iki öğrencinin yaptığı davranış doğru mu? Neden?
- Öğretmen bu durumun farkında olsaydı tepkisi ne olurdu?
- Bu öğrenciler kopya çektikten sonra ne yapmış olabilirler, sınavda başarılı olmuşlar mıdır? Nasıl?
- Sizce kopya çeken bu öğrenciler kendi emekleriyle sınavlarını bitiren diğer öğrencilerin hakkına girmişler midir? Bu davranışları hırsızlık olarak nitelendirilebilir mi? Neden?
- Kopya çekmeye teşebbüs etmelerinin nedenleri ne olabilir?
- Bu sınava çok çalışkan bir öğrencinin kopya çeken arkadaşlarına tepkisi sizce ne olurdu? Siz olsaydınız ne tepki verirdiniz?
- Hiçbir emek sarf etmeden haksızlıkla işlerinde başarı gösteren kişilere karşı ne hissediyorsunuz? Sizce bu insanlar yaptıklarından dolayı vicdanen ne hissetmeliler?

³⁴¹ https://www.freepik.com/premium-photo/women-students-cheating-exam_3637928.htm (30 Haziran 2019)

32. FEDAKÂRLIK ³⁴²

Kazanım:

- ✓ Sevgi ve fedakârlık değerleri arasında ilişki kurar.
- ✓ Fedakârlığın şahsi menfaatini düşünmeksizin vazgeçebilmek olduğunu kavrar.
- ✓ Fedakârlığın karşılıksız bir eylem olduğunu bilir.
- ✓ Fedakârca davranışlar sergilemeye yatkınlık gösterir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraf nerede çekilmiş olabilir?
- Fotoğraftaki kişilerin birbiriyle nasıl bir bağı olabilir?
- Sizce annesi çocuğu ne kadar süre sırtında taşımıştır? Bu durumdan şikâyetçi görünüyor mu? Nasıl anladınız?
- Annenin yaptığı bu davranış onun hangi duygusundan kaynaklanmaktadır?
- Sizce bu anne çocuğu için başka ne fedakârlıklar yapıyor olabilir?
- Çocuk büyüdüğünde annesinin bu fedakârlıklarını sizce hatırlayacak mı? Nasıl?
- Siz annelerinizin sizin için yaptığı fedakârlıkların bilincinde misiniz? Annenizin böyle her şeye rağmen fedakârca davranması size ne hissettiriyor?
- Sizin de hiç bu şekilde yaptığınız fedakârlıklar oldu mu? Olduysa nelerdir? Bu fedakârlığınız kıymet görmediğinde neler hissedersiniz? Karşılık beklemeden yapmaya devam edebilir misiniz?

³⁴² <https://www.instagram.com/p/2aDSgRF7u/> / (30 Haziran 2019)

33. EMANETİ KORUMAK ³⁴³

Kazanım:

- ✓ Emaneti korumak ile güvenilir olmak arasındaki ilişkiyi kavrar.
- ✓ Emanete sahip çıkmamanın emin olmak anlamına geldiğini bilir.
- ✓ Emanetlere sahip çıkılması gerektiğini bilir ve sahip çıkar.
- ✓ Verdiği sözü yerine getirir.

- Fotoğrafta görmüş olduklarınızı anlatınız.
- Bu fotoğraf nerede çekilmiş olabilir?
- Fotoğraftaki kişilerin meslekleri hakkında ne söyleyebilirsiniz?
- Size göre bu kişiler kütüphane kurallarına uygun hareket ediyorlar mı? Nasıl anladınız?
- Kütüphaneden ödünç kitap alındığı takdirde dikkat edilmesi gereken kurallar nelerdir? Bu kurallara dikkat edilmediğinde hangi problemlerle karşılaşılabilir?
- Daha önce emanet olarak aldığınız veya emanet verdiğiniz bir şey oldu mu? Olduysa bu neydi?
- Emanetiniz istediğiniz gibi korunmadığında tepkiniz nasıl oldu? Emanetinizi koruyamayan kişilere tekrar bir şey ödünç verir miydiniz? Neden?
- Emanetlerin korunması konusunda siz ne kadar hassas davranıyorsunuz? Bu konuda yeterince bilinçli olduğunuzu düşünüyor musunuz?
- Konuyla bir anınız varsa paylaşabilir misiniz?

³⁴³ https://www.freepik.com/premium-photo/students-row-library-counter_1524805.htm#page=5&query=to+lend&position=46 (25 Ağustos 2019)

34. OLUMSUZ ÖRNEK OLMAK ³⁴⁴

Kazanım:

- ✓ Olumsuz örnek olabilecek davranışlar hakkında fikir sahibi olur.
- ✓ Çevresindekilere olumsuz örnek olmaktan kaçınır.
- ✓ Sorumluluklarını bilir ve buna göre hareket eder.
- ✓ Aile içinde ve toplumda örnek teşkil edecek davranışlar sergiler.
- ✓ Yetişkinlerin kötü örnek olmalarının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinin farkına varır.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki kişilerin birbirleriyle ne gibi bir bağı olabilir?
- Çocuğun yapmaya çalıştığı şey nedir?
- Çocuk ödevini yapıyorken annesinin onun yanında nasıl davranması gerekmektedir? Sizce annenin çocuğa yardımcı olduğu görünüyor mu? Nasıl anladınız?
- Siz böyle bir durum yaşasaydınız aile büyüklerinizden beklentiniz ne olurdu?
- Siz ödev yaparken veya ders çalışırken yanınızda dikkatinizi dağıtıcı davranışlar sergilendiğinde performansınız nasıl etkilenir?
- Aile büyüklerinin çocuklara olumlu örnek olmaları gereken yerlerde sorumsuzca davranmaları çocuklar üzerinde ne gibi etkiler oluşturur?
- Çocukların gelişim dönemlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmeleri için anne ve babalara ne gibi sorumluluklar düşmektedir?

³⁴⁴ https://www.freepik.com/free-photo/woman-using-digital-tablet-while-her-daughter-doing-homework_2627468.htm (30 Haziran 2019)

35. KANAATKÂRLIK ³⁴⁵

Kazanım:

- ✓ Sahip olduğu maddi ve manevi imkânları fark eder.
- ✓ Elindeki nimetlere kanaat etmenin önemli bir ahlaki görev olduğunun farkına varır.
- ✓ Kendisine verilen güzel şeyler karşısında içsel bir şekilde şükran duymayı öğrenir.

- Fotoğrafta gördüğünüz ortamı anlatınız.
- Sizce çocuğun bu ortamda aile büyüklerinden herhangi biri bulunmakta mıdır? Nasıl anladınız?
- Çocuğun orada bulunma amacı ne olabilir?
- Sizce çocuğun yaşından ötürü ailesine maddi anlamda herhangi bir katkısı var mıdır? Olması da gerekiyor mu? Nasıl?
- Çocuk babasıyla beraber sizce haftada kaç gün bu mekâna geliyordur?
- Çocuğun babasının yanında bu ortama gelmek zorunda olmasının nedenleri neler olabilir?
- Babasıyla beraber buraya sık sık geliyor olması çocuğun okul hayatını nasıl etkilemiş olabilir?
- Sizce çocuk bu ortamda bulunmaktan dolayı mutlu mudur? Neler hissediyor olabilir?
- Sizin böyle bir mecburi hâl içerisinde bulunmuyor olmanız size ne yapmayı gerektirir?
- Sahip olduğumuz nimetlerin farkında olup kanaat gösterebilmemizin önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

³⁴⁵ <https://www.instagram.com/p/1hYii-F7hp/> (30 Haziran 2019)

36. ADİL OLMAK (AYRIMCILIK YAPMAMAK)³⁴⁶

Kazanım:

- ✓ Başkalarını rahatsız edecek iş ve davranışlardan uzak durur.
- ✓ Haksızlığa uğramış birini gördüğünde ona yardımcı olur.
- ✓ Toplumun bütün fertleriyle hoşgörüye dayalı ilişkiler kurar.
- ✓ Adaletin birey ve toplumun ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir.
- ✓ İnsanların yaratılıştan eşit olduğunun farkında olur.

- Fotoğrafta yaşanan olayı anlatınız.
- Fotoğraf nerede çekilmiş olabilir?
- Fotoğrafta görünmekte olan duygusal durumlar nelerdir?
- Çocukları bu şekilde davranmaya iten sebep ne olabilir?
- Kız çocuklarının yaptığı davranış doğru mu? Neden?
- Bu kız çocuklarından biri daha anlayışlı olsaydı sonuç daha farklı olur muydu? Nasıl?
- Bu olaydan sonraki günlerde sizce kız çocukları davranışlarından pişmanlık duymuş olabilirler mi? Niçin?
- Çocuk bu şekilde sürekli dışlanmaya devam ederse sizce psikolojik durumu nasıl etkilenir?
- Siz de bu şekilde arkadaşlarınız tarafından dışlanmış olsaydınız neler hissederdiniz?
- Sizin de bu şekilde arkadaşlarınıza karşı adilce davranmadığınız durumlar oldu mu? Neden? Bu durum size nasıl hissettirdi?
- Dil, din, ırk, cinsiyet, meslek, makam gibi sahip olunan özelliklere göre insanlara yaklaşmak veya onları dışlamak doğru bir davranış mı? Neden?

³⁴⁶ https://www.freepik.com/premium-photo/sad-pupil-being-bullied-by-classmates-corridor_1946826.htm (30 Haziran 2019)

37. KARDEŞLİK BAĞI ³⁴⁷

Kazanım:

- ✓ Kardeşlerine karşı sorumluluklarını bilir ve buna göre hareket eder.
- ✓ Kardeşleriyle sevgi ve saygıya dayalı sağlıklı ilişkiler kurmaya özen gösterir.
- ✓ Kardeşlerinin değerini bilir ve onlarla ilişkilerini kuvvetlendirir.
- ✓ Kardeşleriyle ilişkilerinde daha hassas ve ince duygulu olur.
- ✓ Kardeşleriyle uyum ve huzur içinde yaşamasının öneminin farkında olur.

- Fotoğrafta neler görüyorsunuz?
- Gördüğünüz nesneleri tanımlayınız.
- Fotoğraftaki çocukların birbiriyle ne gibi bir bağı olabilir?
- Sizce yaptıkları davranışı bilinçli mi yapmaktalar? Nasıl anladınız?
- Çocukların bu davranışını ebeveynleri görmüş olsaydı sizce ne tepki verirlerdi?
- Sizce büyük çocuğun kardeşine gerçekten zarar vermek istediği görünüyor mu? Neden?
- Büyük çocuk fişi prize taktığında olacakların farkında olsaydı yine de bu davranışını devam ettirir miydi? Devam etmesinin nedeni ne olabilir?
- Siz kardeşinize zarar verecek herhangi bir durum fark etmiş olsaydınız nasıl davranırdınız?
- Kardeşinizin size karşı düşünceli davranmasını ister miydiniz? Davranmasıydı onun bunu bilinçli yaptığını mı düşünürdünüz?
- Kardeşler arası bağın kuvvetlenebilmesi için kardeşlerin birbirlerine nasıl davranması gerekmektedir?
- Kardeşlerin birbiriyle iyi geçinmesinin önemi hakkında ne düşünüyorsunuz?

³⁴⁷ https://www.freepik.com/free-photo/children-playing-with-electrical-extension-outlet_1469937.htm (30 Haziran 2019)

38. AZİM³⁴⁸

Kazanım:

- ✓ Azim göstererek yapılan işlerin zamanla basamaklar halinde gerçekleştiğini anlar.
- ✓ Başarılı olmanın azimli olmaktan geçtiğini fark eder.
- ✓ Azmin, sabır ve ümitvar olmak ile ilişkisini kavrar.
- ✓ Azim konusunda olumlu inanç, tutum ve davranışlar gösterir.
- ✓ Azimli olmaya isteklilik gösterir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki kişilerin bulundukları mekân neresi olabilir?
- Sizce bu kişilerin yaptıkları iş ciddi ve zor bir iş mi? Nasıl anladınız?
- Fotoğrafta tekerlekli sandalyede bulunan kadının bu ortamdaki konumu ne olabilir?
- Sizce bu konuma gelebilmek için ne gibi zorluklarla karşılaşmıştır?
- Bu kişinin sahip olduğu karakter hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizce bu kadının en büyük hedefi ne olabilir? Bu hedefine ulaşabilir mi? Neden?
- Çalışma hayatında engelli vatandaşların karşılaşabilecekleri zorluklar nelerdir?
- Bu fotoğrafa bakınca karşılaşacağımız sıkıntıların başarımızın önünde bir engel olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
- Sizin de hedefinize ulaşmak için çokça azim gösterdiğiniz işler oldu mu? Örnek vererek başarmak için neler yaptığınızı anlatınız.

³⁴⁸ https://www.freepik.com/free-photo/handicapped-business-executive-using-digital-tablet_1005932.htm (30 Haziran 2019)

39. ÖZDENETİM ³⁴⁹

Kazanım:

- ✓ Özdenetimin ne demek olduğunu kavrar.
- ✓ Özdenetim ile sorumluluklarının bilincine varır ve buna göre davranır.
- ✓ Özdenetim sahibi olmanın toplumsal hayattaki önemi hakkında bilgi edinir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafa bir başlık koyacak olsaydınız bu ne olurdu?
- Sizce çocuk ne yapmakta ve yaptığı davranışın farkında mı?
- Çocuğun aile büyükleri çocuğun bu şekilde odasını dağıttığını görseydi sizce ne tepki verirlerdi?
- Çocuk, odasını bilinçsizce dağıtmış olsa bile ailesi tarafından ona bunun eğitimi verilebilir miydi? Nasıl?
- Çocuğun özdenetim sahibi olabilmesi belirli bir yaşa gelmesine bağlı mıdır, yoksa küçük yaşlardan itibaren çocuğa ahlaki davranışlar öğretilmeli midir? Neden?
- Bu konuyla ilgili siz evinizde nasıl davranmaktasınız?
- Üzerinize düşen sorumlulukların bilinciyle mi hareket ediyorsunuz?
- Özdenetim sahibi olmak aile ve toplum içinde neden önemlidir? Bu anlamda sorumsuzca davranan kişilere toplumun bakışı nasıl olmaktadır?

³⁴⁹ https://www.freepik.com/free-photo/baby-girl-chooses-dress_1238233.htm (30 Haziran 2019)

40. HASTA ZİYARETİ³⁵⁰

Kazanım:

- ✓ Hasta ziyaretlerinin öneminin farkında olur.
- ✓ Hasta olan yakınlarını ziyaret etmeye özen gösterir.
- ✓ Hasta ziyaretlerinde daha hassas davranmaya dikkat eder.
- ✓ Hasta ziyaretlerinde rahatsızlık verici söz ve davranışlardan kaçınır.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Bu fotoğrafın çekildiği ortam hakkındaki fikriniz nedir?
- Fotoğraftaki kişiler arasında nasıl bir bağ olabilir?
- Fotoğraftaki gençlerin yapmış oldukları ziyaretin hasta kişinin üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
- Hasta ziyaretine gelen bu kişilerin ziyaret adabına uygun hareket ettiklerini düşünüyor musunuz? Neden?
- Hasta olan bir kişiyi ziyaret edeceğinizde nelere dikkat edersiniz?
- Daha önce hiç hasta olan bir kişiyi ziyarete gittiniz mi? Gittiyseniz hissettiğiniz duygular neler oldu? Bu ziyaretinizin daha önce yaptıklarınızdan herhangi bir farkı var mıydı? Nasıl? Ziyaret ettiğiniz hasta veya hastaların size karşı sergiledikleri davranışları gözlemleyebildiniz mi? Onların en çok dikkatinizi çeken söz veya davranışları neydi?
- Hasta ziyaretlerinin kişiler arası sevgi ve bağlılığı arttırdığını düşünüyor musunuz? Nasıl?
- Sizce hasta ziyaretine gitmek neden önemlidir? Düşüncelerinizi paylaşınız.

³⁵⁰ https://www.freepik.com/premium-photo/young-people-brought-old-man-gift-large-box-hug-him_5202362.htm#page=2&query=relatives+visit&position=14 (25 Ağustos 2019)

41. ÇEVRE TEMİZLİĞİ ³⁵¹

Kazanım:

- ✓ Çevre temizliğine önem verir.
- ✓ Çevresini kirletmez, kirletenleri uyarır.
- ✓ Güzel ahlaki davranışlardan biri olan çevreyi temiz tutmaya istekli olur.
- ✓ Çevre kirliliğinin canlıların yaşamına olumsuz etkilerini fark eder.

- Fotoğrafları gördüğünüzde neler hissettiğinizi anlatınız.
- Bu iki fotoğraf arasındaki benzerlikler nelerdir?
- Fotoğraflardaki ayrıntılardan bahsediniz.
- Çevrenin bu şekilde kirlenmesine kimler nasıl sebep olmuştur?
- Sizce bu kirlilik ne kadar sürede temizlenebilir?
- Bu kirliliğin oluşmaması için neler yapılmalıdır? Alınması gereken tedbirler nelerdir?
- Sizce bu ortamlarda canlıların yaşayabilmesi mümkün müdür? Neden?
- Fotoğraftaki durumun tersi yönde bir resim çizmeniz istenseydi resminizde bu ortamları nasıl tasvir ederdingiz?
- Bu fotoğrafların bize verdiği dersler nelerdir?
- Sizce tüm önlemlere rağmen insanlar çevreyi kirletmekten neden vazgeçemiyorlar? İnsanların bu duyarsızlığının önüne geçebilmek için daha fazla nelere yapılabilir?

³⁵¹ https://www.freepik.com/premium-photo/blurred-volunteers-collecting-garbage-beach-environment-pollution_3625607.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/garbage-can-is-packed-with-garbage-waste_4199946.htm (30 Haziran 2019)

42. ÇALIŞKANLIK ³⁵²

Kazanım:

- ✓ Gayret göstermenin ve çalışmanın önemini kavrar.
- ✓ Zorluklarla mücadele etmede çalışkan olmanın önemini fark eder.
- ✓ Başarmak için çok çalışmanın gerektiğini bilir.
- ✓ Gayretli ve çalışkan insanları takdir eder.

- Fotoğrafta neler görmektesiniz?
- Fotoğraftaki yaşlı amcanın içinde bulunduğu durum hakkında tahmin yürütünüz.
- Sizce onun yaptığı iş ne olabilir?
- Yaptığı işin ne gibi zorlukları olabilir?
- Bu işten geçimini sağlayabilecek kadar kazanç elde ediyor mudur? Nasıl anladınız?
- Bu yaşta hangi nedenden dolayı çalışmaya devam ediyor olabilir?
- Fotoğrafa baktığınızda onun bu durumundan şikâyetçi olduğu söylenebilir mi? Neden?
- Bu kişinin yaşına ve yaptığı işe baktığınızda kendinize ne gibi dersler çıkarıyorsunuz?
- Çevrenizde bu fotoğraftaki kişinin durumuna benzer örnekler var mı? Varsa onları gördüğünüzde neler düşünüyorsunuz?
- Kimseye muhtaç olmadan kendi emeğinizle çalışmanın önemi hakkında ne söyleyebilirsiniz?

³⁵² <https://www.instagram.com/p/BShDb3EA4H9/> (30 Haziran 2019)

43. SORUMLULUK BİLİNCİ ³⁵³

Kazanım:

- ✓ Görev ve sorumluluklarını bilir, buna göre hareket eder.
- ✓ Kişisel sorumlulukların önemini kavrar.
- ✓ Sorumsuzca davranmanın toplumsal hayatı olumsuz etkileyen unsurlardan biri olduğunu fark eder.

- Fotoğrafta nasıl bir olay yaşanmıştır?
- Fotoğraftaki kişilerin bu çalışma ortamındaki konumları ne olabilir?
- Sizce kızgın olan kişilerin bu hâle gelmelerindeki sebepler nelerdir? Haklı olduklarını düşünüyor musunuz?
- Size göre işe geç kalan kadının geçerli bir mazereti var mıdır? Eğer yoksa bu kişinin nasıl bir karaktere sahip olduğunu düşünüyorsunuz?
- Sizce ayaktaki kadın devam eden günlerde bu sorumsuzca davranışını yeniden yapmış mıdır? Neden?
- Onun geç kalması diğer çalışanları ve yaptıkları işin gidişatını nasıl etkilemiştir?
- Siz de böyle bir durumla karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız gerekçeniz neydi? Sonrasında bu durumu düzeltmek için neler yaptınız?
- Etrafınızda bu şekilde sorumsuzca davranan kişiler var mı? Varsa onlara tepkiniz nasıl olmaktadır?
- Sorumluluklarımızın farkında olmak bize neler kazandırır? Farkında olmamak ise neler kaybettirir?

³⁵³ https://www.freepik.com/free-photo/angry-executive-pointing-wristwatch-scolding-employee-being-late_3952600.htm (30 Haziran 2019)

44. YAŞLILARA SAYGI GÖSTERMEK ³⁵⁴

Kazanım:

- ✓ Yaşlılara ve diğer büyüklerine karşı saygı duyar.
- ✓ Kendisinin de bir gün yaşlanacağını hayal ederek davranışlarını kontrol eder.
- ✓ Yaşlılara saygı çerçevesinde değerlendirilen davranışların neler olduğunu farkında olur.
- ✓ Toplumun bütün fertleriyle saygı temelli ilişkiler kurar.

- Fotoğrafta yaşanan olayı anlatınız.
- Fotoğraftaki kişilerin birbiriyle nasıl bir bağı olabilir?
- Sizce çocuklar dedelerinin uyuduğunun farkında olmadan mı böyle davranıyorlar? Nasıl anladınız?
- Çocukların bu şekilde başkalarına rahatsızlık vererek eğlenmeleri doğru bir davranış mıdır? Neden?
- Sizce onların bu olumsuz davranışlarından dedeleri nasıl etkilenmiş olabilir?
- Bu durumu aynı zamanda bir saygısızlık olarak değerlendirebilir miyiz? Neden?
- Aynı durum siz uyuduğunuzda size karşı yapılmış olsaydı ne tepki verirdiniz?
- Bu fotoğraf çekildikten sonra ne yaşanmış olabilir?
- Çocukların yaptıkları davranışın yanlış olduğunu farkına varmaları için ne yapılabilir?
- Bu saygısızca davranışın farkına vardıktan sonra çocukların ne yapmaları beklenir?
- Aile ve toplum içinde buna benzer saygı çerçevesi dışındaki davranışlar neler olabilir? Siz bu davranışlardan kaçınmaya özen gösteriyor musunuz? Göstermediğiniz takdirde nasıl tepkiler alıyorsunuz?

³⁵⁴ https://www.freepik.com/premium-photo/wild-crazy-kids-have-pillow-fight-grandpa-sleeps_4812328.htm (30 Haziran 2019)

45. ANNE SEVGİSİ ³⁵⁵

Kazanım:

- ✓ Annesiyle sevgi temelli ilişkiler kurmanın öneminin farkında olur.
- ✓ Annesinin değerini bilir ve onunla ilişkilerini kuvvetlendirmeye gayret eder.
- ✓ İletilmemiş sevginin sevgisizlikle eşdeğer olduğunu bilir.
- ✓ İlgi göstererek ve sorumluluk alarak sevgisine davranışlarıyla kıymet verir.
- ✓ Kişilerarası ilişkilerde muhatabının sevgi diline uygun tepki verir.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğraftaki kişilerin birbiriyle nasıl bir bağı olabilir?
- Fotoğraftaki kişilerin birbirlerine karşı hissettikleri duygu ne olabilir? Bunu nasıl anladınız?
- Sizce fotoğrafın çekildiği günün bir anlamı var mı? Ne olabilir?
- Size göre kızın annesine çiçek vermesinin altında farklı nedenler olabilir mi? Nelerdir?
- Annenize olan sevginizi göstermek için özel bir günün olması şart mıdır? Neden?
- Siz annenizi mutlu etmek için neler yapıyorsunuz? Annenizi mutlu ettiğinizde neler hissediyorsunuz?
- Anneniz için bir mektup yazmanız istenseydi giriş cümleiniz ne olurdu?

³⁵⁵ <https://www.freepik.com/free-photo/daughter-mom-embracing-looking-each-other> 4056649.htm (30 Haziran 2019)

46. KİMSESİZLERİ KORUMAK ³⁵⁶

Kazanım:

- ✓ Kimsesizleri korumanın önemini kavrar.
- ✓ Toplumsal sorumluluklarını yerine getirmede bilinçli davranır.
- ✓ Kendisinden yardım isteyenlerin makul isteklerini geri çevirmez.
- ✓ Çevresindeki kimsesiz ve ihtiyaç sahibi insanları tanır ve onlara yardım eder.
- ✓ Yardıma muhtaç kişilere acımak yerine, onların bakış açısını anlamaya çalışması gerektiğini bilir.
- ✓ Yardıma muhtaç kişiyle empati kurabilir.

- Fotoğrafi gördüğünüzde neler hissettiniz?
- Çocuğun bir ailesi olduğunu düşünüyor musunuz?
- Çocuğun dış görünümüne bakacak olursak onun hangi sıkıntı ve zorlukları yaşadığını söyleyebiliriz?
- Sizce bu çocuğun insanlardan beklentisi nedir?
- Size göre toplum bu durumdaki kişilere yeteri kadar bilinçli davranıyor mu? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Bu durumdaki kişilere yardım edilmediğinde onlar başka hangi zorluklarla karşılaşabilirler?
- Kimsesizleri korumak konusunda topluma düşen görevler nelerdir?

³⁵⁶ <https://www.instagram.com/p/3j1LT-F7nc/> (30 Haziran 2019)

47. TEKNOLOJİNİN ZARARLARI ³⁵⁷

Kazanım:

- ✓ Yaş gurubuna göre doğru teknoloji kullanımının önemini kavrar.
- ✓ Teknolojik araçların çocuk gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini farkında olur.
- ✓ Çocukların teknoloji kullanımı konusundaki olumsuz davranışlarını fark eder.
- ✓ Teknolojinin insan yaşamı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini ifade eder.

- Bu iki fotoğrafta benzer hangi durumu görüyorsunuz?
- Sizce çocukların bu yaşta teknoloji ile iç içe olmaları doğru mu? Neden?
- Bu durumdan dolayı çocukların sağlıkları nasıl etkilenebilir?
- Çocukların belirli amaçlar için telefon veya başka teknolojik aletlerle oyalanmaya çalışılması hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizin çevrenizde de bu şekilde davranan yetişkinler var mı? Sizce onlar çocukları için iyi bir şey yaptıklarını düşünürken aslında çocuklarına zarar verdiklerinin farkında değiller mi?
- Çocukları mutlu edebilmek için teknoloji dışında alternatifler mevcut değil mi? Birkaç örnek veriniz.
- Teknoloji kullanımının bu kadar küçük yaşlara kadar inmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

³⁵⁷ https://www.freepik.com/free-photo/two-little-sisters-park_2874521.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/baby-eating-lunch-while-looking-smartphone_3043952.htm (30 Haziran 2019)

48. KÜÇÜMSEMEK / DIŞLAMAK ³⁵⁸

Kazanım:

- ✓ Başkalarını küçümsemek ve dışlamanın sosyal hayatı olumsuz etkileyen unsurlardan biri olduğunu fark eder.
- ✓ İnsanları küçümsemek ve dışlamak gibi olumsuz davranışlardan uzak durmaya özen gösterir.
- ✓ Karşısındaki insanı olduğu gibi kabul etmeyi öğrenir.
- ✓ Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, başkalarına da öyle davranması gerektiğini bilir.
- ✓ Kendisinin de aynı hale düşebileceğini hayal ederek davranışlarını kontrol eder.

- Bu fotoğrafta nasıl bir olay yaşanmıştır?
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Fotoğraf çekilmeden önce çocuklar arasında ne yaşanmış olabilir?
- Çocukların üzgün görünen çocukla bu şekilde eğlenmelerinin altında yatan sebep nedir?
- Üzülen çocuk arkadaşları hakkında ne düşünüyor?
- Bu durum onun hayatını ve kişiliğini nasıl etkilemiştir?
- Sizce bu çocuk arkadaşlarının isteğine göre karakterini değiştirmeye çalışmalı mıdır? Neden?
- Siz bu şekilde küçümsenip dışlanmış olsaydınız neler yapardınız?
- Sürekli başkalarını küçümseyen insanlara toplumun bakışı ne olmaktadır?

³⁵⁸ https://www.freepik.com/premium-photo/boy-student-getting-bullied-school_3427941.htm (30 Haziran 2019)

49. HIRSIZLIK ³⁵⁹

Kazanım:

- ✓ Başkasının eşyasını izinsiz almanın dürüstlükle bağdaşmadığını davranışlarıyla sergiler.
- ✓ Dürüst olur, hırsızlık gibi kötü davranışlardan uzak durur, kimseyi aldatmaz.
- ✓ Hırsızlığın insanlar arası güven duygusunun zedelenmesindeki olumsuz etkisinin farkında olur.
- ✓ Dürüstlüğün mutluluğun gerçekleşmesinde ve toplumsal barışın sağlanmasındaki etkisi konusunda farkındalık kazanır.
- ✓ Toplumu rahatsız edecek davranışlardan uzak durur.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Fotoğrafın çekildiği ortam neresi olabilir?
- Fotoğraftaki olayın öncesinde neler olmuş olabilir?
- Sizce fotoğraftaki kız cüzdanının alındığından haberdar mı? Nasıl anladınız.
- Fotoğraftaki bu olayın sonrasında neler olmuş olabilir? Kız cüzdanının çantasında olmadığını fark ettiğinde ne tepki vermiştir veya ne yapmıştır?
- Sizce bu hırsızlığın gerçekleşmesinde kızın dikkatsizliği veya dalgınlığının da etkisi var mı? Nasıl? Bu tarz bir duruma maruz kalmamak adına ne gibi bir önlem alabilirdi?
- Peki, sizce hırsızlık yapan bu adamın akıbeti ne olmuştur?
- Bu hırsızın kaybedeceği maddî ve manevî şeyler nelerdir?
- Hırsızlık yapmak kişiyi mutlu eder mi? Neden?
- Hırsızlık yapan bir kişinin hırsızlığı ortaya çıktığında insanların gözündeki itibarı nasıl olur? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Sizce çevre tarafından güvenilmeyen bir kişi olarak tanınmak kişiye nasıl hissettirir? Böyle bir duruma düşmemek için hangi davranışlardan uzak durulması gerekmektedir?

³⁵⁹ https://www.freepik.com/premium-photo/thief-trying-steal-wallet-backpack-walk-away_3879066.htm (25 Ağustos 2019)

50. MİSAFİRPERVERLİK³⁶⁰

Kazanım:

- ✓ Misafir ağırlarken dikkat edilmesi gereken hususları açıklar.
- ✓ Evine gelen misafire değer verir, ikram eder.
- ✓ Misafirperverliğe önem verir, misafirlerine karşı olumlu ve nezaket kurallarına uygun davranışlar sergilemeye özen gösterir.
- ✓ Misafirlerine karşı nezaket ölçülerine riayet etmeye istekli olur.
- ✓ Misafirlik adabına uygun hareket eder.

- Fotoğrafta gördüklerinizi anlatınız.
- Bu fotoğraftaki kişilerin birbirleriyle nasıl bir bağı olabilir?
- Fotoğraftaki kişilerin duygu durumları hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- Bu fotoğrafa bakıldığında ev sahiplerinin misafirlerini nasıl karşıladıklarını görüyorsunuz? Bu şekilde bir karşılamanın misafirler üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?
- Misafirlerin bu ziyarete hediyeyle gelmeleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce böyle bir davranış misafirlik adabına uygun bir davranış mıdır? Misafirlik adabına uygun başka hangi davranışlar vardır?
- Fotoğraftaki bu karşılamanın sonrasında ne olmuş olabilir? Sizce misafirler bu ortamdan mutlu bir şekilde ayrılmışlar mıdır? Neden?
- Sizin de misafir ağırladığınız zamanlar oldu mu? Olduysa nelere dikkat ettiniz? Ev sahipliğiniz boyunca misafirlerinize karşı samimi bir şekilde yaklaşp onları memnun etmeye çalıştınız mı? Neden?
- Peki, siz misafir olarak ağırlandığınızda size karşı nasıl davranılmasını isterdiniz? Ev sahibi tarafından herhangi bir olumsuz davranış sergilendiğinde ne düşünürdünüz?
- Misafirperver olmanın insan ilişkileri üzerinde ne gibi etkileri olabilir? Düşüncelerinizi paylaşınız.

³⁶⁰ https://www.freepik.com/premium-photo/family-receiving-visitors_1736062.htm (25 Ağustos 2019)

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. SONUÇLAR

Geleneksel öğretim yöntem ve teknikleriyle işlenen dersler zamanla öğrenciler açısından sıkıcı hâle gelebilmektedir. Bu sebeple öğretimdeki verimliliğin artırılmasında birden fazla duyu organına hitap eden teknoloji, araç-gereç ve materyallerden faydalanmak gerekmektedir. Duyu organlarının bir kısmının veya hepsinin öğretim sürecine katılmasıyla yaparak yaşayarak öğrenme imkânı sunan bu kaynaklar, öğrencinin derse karşı güdülenmesini arttırarak kalıcı, anlamlı ve hızlı öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayan önemli unsurlardandır. Bu sebeple, öğrenme ve öğretme süreçlerinin aşamaları planlanırken çağdaş yöntem ve tekniklere de bu planda mutlaka yer verilmesi gerekmektedir. Öğretim ilke ve yöntemleri, öğretimin hedeflerine ulaşmada oldukça önemlidir. Öğretim tekniklerinden biri olan fotoğraf yorumlama tekniği de öğretmenin merkezde olmasından uzak, öğrenci aktifliğini ön planda tutan en etkili tekniklerden biridir. Bu teknik, öğrencileri düşünmeye yönelten ve öğrendikleri bilgileri yapılandırmalarını sağlayan yapılandırmacı eğitim anlayışına dayanmaktadır.

Ahlak öğretimi, kişinin ahlaki konularda bilgilenmesine, bilinçlenmesine, ahlaki değerleri içselleştirmesine ve öğrendiklerini davranışlarına yansıtmasına, böylece toplum içinde duyarlı bir birey olmasına katkı sağlamaktadır. Yine kişiye ve topluma hayat boyu faydalı olabilecek bir ahlak öğretimi, kişinin öğrendikleri ile günlük yaşantısı arasında ilişki kurmasının sağlanmasıyla anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu sebeple ahlaki konuların öğretim sürecinin çok iyi planlanması gerekmektedir. Bu planlamada, ders akışında kullanılacak gerekli yöntem ve tekniklerin hazırlanması, konunun içeriğine uygun araç gereç ve materyal seçimi, ölçme ve değerlendirme araçlarının belirlenmesi gibi faaliyetler de yer almaktadır. Diğer derslerde olduğu gibi ahlaki konuların öğretiminde de hedeflenen kazanımların gerçekleştirilebilmesi amacıyla farklı yöntem ve tekniklerden yararlanılmaktadır. Bu farklı yöntem veya tekniklerden hangisinin işlenecek derste daha etkili olacağına karar verebilmek için de öğrenci özellikleri, öğretim ortamı, zaman, maliyet vb. sınırlılıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İşte ahlak öğretiminde etkililiğin arttırılabilmesi ve

sağlıklı bir ahlak anlayışının oluşturulup geliştirilebilmesi amacıyla hazırlanan bir ders planı içerisinde teknoloji ve materyal kullanımına oldukça önem verilmelidir.

Ahlaki konuların öğretiminde kullanılabilecek birçok farklı yöntem ve teknik bulunmaktadır. Ancak bu süreçte uygulanan geleneksel öğretim yöntem ve teknikleri, hedeflenen kazanımlara ulaşılmasında maalesef yeterli olamamaktadır. Farklı öğretim yöntem ve teknikleri göz önünde bulundurulduğunda hangisinin ahlak öğretimi için en ideal olduğu tartışılır, ancak fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlaki değerlerin öğretiminde kullanılabilecek en etkili tekniklerden biri olduğu açıktır.

Bu bilgilere bağlı olarak ahlak öğretiminde fotoğrafın nasıl kullanılabileceğinin konu alındığı bu çalışmada, fotoğraf yorumlama tekniği ve bu tekniğin ahlak öğrenme ve öğretme sürecine katkısı incelenmiş ve bu çalışmadaki bilgiler ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Araştırmada ahlaki bilgi ve konuların öğretiminde görsel bir ders materyali olarak fotoğrafın kullanımının öğrenme ve öğretme sürecindeki etkililiği literatüre dayanılarak araştırılmış ve bu sürece olumlu birçok faydasının olduğu görülmüştür.
- Kitle iletişim araçlarının bireylerin ahlaki gelişimi üzerindeki etkisi büyüktür. Bu araçlardan biri de fotoğraflardır. Fotoğraflar içerdikleri olumlu veya olumsuz mesajlarla bireyi birçok yönden etkileyebilmektedir.
- Görsel araç gereç ve materyaller, öğrenmelerin bilinçli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak bu öğrenmelerin üst düzeyde olmasına katkıda bulunmaktadır. Yani öğretimin görselleştirilmesi, öğrencilerin konuyu kavrama düzeyinin artmasını ve çok yönlü düşünme becerilerini kazanmasını sağlamaktadır. Buna bağlı olarak ahlak öğretiminde de öğrencilerin dikkatinin çekilerek ahlaki bilgi ve değerlere yönelik ilgilerini ve motivasyonlarını daha çok yükseltebilmek amacıyla görsel materyallerden özellikle de fotoğraflardan yararlanılabilir. Bu materyallere ahlak öğretiminde yer verilerek öğrenme ortamı zenginleştirilmelidir.
- Fotoğraf yorumlama tekniği, öğrenme ve öğretme etkinliklerinde geniş kullanım alanına sahip, öğrenimi ve öğretimi kolaylaştırıcı etkisi oldukça yüksek görsel

tekniklerdendir. Fotoğrafın bir materyal olarak derste kullanılması, öğretimi eğlenceli hâle getirmekte, bu da öğrencilerin derse daha istekli bir şekilde katılmalarını sağlamaktadır. Böylece içine kapanık, akademik başarısı düşük veya derse ilgisiz olan öğrencilerin derse veya konuya karşı takındıkları tutum da olumlu yönde etkilenmekte ve bunun sonucunda da disiplini bozan öğrenci davranışları ile daha az karşılaşılabilir.

- Ahlak öğretiminin amaçları, kapsadığı konular ve bireye kazandıracığı davranışlar incelendiğinde, ahlak öğretiminin beklentilerine cevap verilebilmesi adına fotoğraf yorumlama tekniği bu alanda da rahatlıkla kullanılabilir. Bu teknikle ahlaki bilgi ve değerlerin öğretimi monotonluktan uzak, daha ilgi çekici, merak uyandırıcı ve etkili bir şekilde yapılabilir.
- Soyut bir kavramı öğrenmek ve öğretmek zordur. Ahlaki konular da genellikle soyut kavramlar içerdiğinden ahlak öğretimi sürecinde kullanılacak yöntem ve tekniklerde mümkün olduğu kadar görselliğin ön planda tutulmasına dikkat edilmelidir. Bu açıdan fotoğraf yorumlama tekniği, ahlak öğretiminde karşılaşılan soyut kavram, olay ve olguları öğrenciye görelilik ilkesinden yola çıkıp somutlaştırarak, öğrenmeyi pratik hâle getirmeye çalışmaktadır. Böylece soyut kavramların hâkim olduğu bu alanda, anlama ve kavrama daha olanaklı hâle getirilmiş olacaktır.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin ahlak öğretiminde kullanımıyla öğrencilerin ahlaki yargı düzeylerinin yükselmesi ve daha yeterli hâle gelmesi amaçlanmaktadır. Bu teknikle öğrencilerin ahlaki tutumlarının hangi düzeyde olduğu hakkında fikir edinilip değerlendirme yapılabilir. Ahlak öğretiminde görsel bir ders materyali olarak kullanılan fotoğrafların analiz edilmesi, öğrencilerin ahlaki becerilerini (davranış) açığa çıkararak bu becerilerin olumlu yönde geliştirilmesine veya değiştirilmesine, böylece hedeflenen ahlaki davranışların kazandırılmasına katkı sağlamaktadır.
- Fotoğraflar, ahlak öğretiminin hem planlama, hem uygulama, hem de değerlendirme aşamalarında kullanılabilen materyallerdendir. Ancak dersin tüm aşamalarının öğretmenin kontrolünde olacak şekilde çok dikkatli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

- Ahlaki konuların öğretiminde en yüksek verimin elde edilebilmesi için öğrencilerin mutlaka sürece aktif olarak katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan fotoğraf yorumlama tekniği, öğrencilerin derste aktif olduğu bir öğrenme ortamını sağlayabilecek öğretim tekniklerindendir. Çünkü bu teknikte öğrenci merkezli bir eğitim anlayışı benimsenmektedir.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin uygulanma aşamasında öğrencilerin dinleme, anlama, yorum yapma, empati kurma, fotoğraf okuma gibi becerileri olumlu yönde etkilenebilmektedir. Bu şekilde öğrencinin kendi yeteneklerinin farkına vararak özgüvenini geliştirmesi sağlanmakta ve sunulan fotoğraflar hakkında açıkça düşüncesini söyleyip kendini ifade etmesiyle duygu ve düşünce dünyası hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca fotoğraflarda verilmek istenen mesajlara yönelik karşılıklı fikir alışverişlerinin yapılması ve gerekli durumlarda yapıcı eleştirilerde bulunulması, öğretmen ve öğrenciler arasındaki karşılıklı iletişim ve etkileşimi de kuvvetlendirmektedir.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin ön hazırlıklarından biri konunun amacına ve hedef davranışlara uygun, öğrenmeye teşvik edici fotoğrafların seçimidir. Bireyin gelişimi her yaş döneminde farklılık göstermektedir. Bu sebeple seçilen fotoğrafların konunun amaçlarına ve hedeflenen kazanımlara uygun olması kadar öğrencinin hazırbulunuşluğuna da uygun olması gerekmektedir. Fotoğraf seçimi konusunda hassas davranılmalı, psikolojik, zihinsel ve sosyal gelişimi olumsuz etkileyebilecek olanlar çok iyi belirlenip elenmelidir. Bu anlamda seçilecek fotoğraflar gerçeğe yakın olmalı ya da gerçeği tam anlamıyla yansıtmalıdır. Ayrıca öğrenciler işlenen konu ile fotoğraflar arasında bir ilişki kurabilmeli, bilgi transferlerini fotoğraflar üzerinde gerçekleştirebilmelidir.

6.2. ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda önerileri şöyle sıralayabiliriz:

- Fotoğraf yorumlama tekniği ile desteklenmiş bir eğitim, öğrenci başarısında geleneksel yöntem ve tekniklere göre çok daha etkili olabilmektedir. Bu sonuçtan hareketle fotoğraf yorumlama tekniğinin kullanımı ahlaki bilgi ve değerlerin öğretiminde de yaygınlaştırılmalıdır.

- Teknoloji ve materyallerin öğrenme ve öğretme sürecine katkıları göz önünde bulundurulduğunda, öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik hizmet içi eğitim programlarının arttırılmasının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmenler de öncelikle yöntem ve tekniklerin öğrenme ve öğretim sürecinde kullanımıyla ilgili istekli olmalı, yöntem ve teknik konusunda kendilerini yeterince geliştirmeli, gerekirse eğitici çalışmalara katılmalıdırlar. Yöntem ve teknik seçimi ile bunların kullanımının nasıl yapılacağına dair alanında uzmanlaşmış kişilerden bu anlamda yardım almalıdırlar.
- Fotoğraf yorumlama tekniğinin öğretim sürecinde rahatça kullanılabilmesi, bu teknikten istenilen sonuçların elde edilebilmesi ve ayrıca öğrencilerin fotoğraf okuyabilme ve yorumlayabilme konusundaki bilgi ve becerilerinin de geliştirilebilmesi adına öğretimin gerçekleştirildiği ortamın fiziki imkânlar ve teknik donanım bakımından yeterli düzeye sahip olması için gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır.
- Fotoğraf yorumlamanın derslerde bir teknik olarak kullanılabilmesi ve öğretmenlerin bu teknikten kolay bir şekilde faydalanabilmesi amacıyla ders kitaplarında ve diğer yardımcı kaynaklarda bu teknikle ilgili materyallere de yer verilmelidir.
- Ahlak öğrenme alanıyla ilgili konuların öğretiminde yararlanılabilecek fotoğrafların yer aldığı kataloglar, arşivler veya fotoğraf havuzları oluşturularak eğitimcilere bu anlamda önemli bir yardımcı kaynak sunulabilir.
- Ahlaki konuların işlenişinde fotoğraf yorumlama tekniğinden faydalanmanın oldukça önemli olduğu bilinse de öğretim sürecinde sadece fotoğraf yorumlama tekniğine bağlı kalınmamalı, dersin akışı mutlaka diğer yöntem ve tekniklerle de desteklenmelidir.
- Ahlak öğretimini ve öğrenimini kolaylaştırmak ve öğrencilere bu dersi sevdirmek amacıyla bu alanda kullanılabilecek yöntem ve teknikler daha çok geliştirilip çeşitlendirilmelidir. Böylece öğrencilerin bu alana dair olan veya olabilecek olumsuz tavırlarının da önüne daha kolay geçilebilir.

- Ahlak öğretiminde fotoğrafların bir ders materyali olarak kullanılması ve fotoğraf yorumlama tekniğinin kullanımıyla ilgili örnekler çeşitlendirilerek bu konuyla ilgili daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir.
- Ahlak öğretiminde fotoğraf yorumlama tekniğinin öğrenciler üzerindeki etkilerinin daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi adına konuyla ilgili deneysel çalışmalar yapılarak belirlenen gruplara uygulanması sağlanabilir. Böylece tekniğin sınırlı ve eksik yönleri ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akkale, Mehmet. **İlköğretim 4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar için DKAB Kavramlar Kaynak Kitabı**. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2009.

Aküzüm, Cemal. “Eğitim ve Teknoloji İle İlgili Temel Kavramlar”, Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.). **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Alkan, Cevat. **Eğitim Teknolojisi**. 7. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Alkan, Cevat. **Özel Öğretim İlke ve Yöntemleri “Özel Öğretim Teknolojileri”**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991.

Aydın, Mehmet Zeki ve Şebnem Akyol Gürler. **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar**. 3. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Aydın, Mehmet Zeki. “Ahlak Eğitim ve Öğretimi”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.). **Din Eğitimi El Kitabı** içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, ss.139-180.

Aydın, Mehmet Zeki. **Din Öğretiminde Yöntemler**. 5. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.

Aydın, Mehmet Zeki. **Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**. 4. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.

Aydoğdu, Mustafa ve Teoman Kesercioğlu (Ed.). **İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Ayhan, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**. 3. Basım. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1997.

Bahadır, Elif. **Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı**. Konya: Eğitim Yayınevi, 2016.

Barrett, Terry. **Fotoğrafi Eleştirmek: İmgeleri Anlamaya Giriş**. İstanbul: Hayalbaz Kitap, 2009.

Başar, Erdoğan. “Türkiye’deki Eğitimin Tarihsel Gelişimi”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.). **Eğitim Bilimine Giriş** içinde. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.23-66.

Bayraklı, Bayraktar. **İslâm’da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli**. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Bayraktar, Mehmet Faruk. **İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri**. 2. Baskı. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1987.

Bilgin, Beyza ve Muallâ Selçuk. **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

Bolay, Süleyman Hayri. **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü**. “Kişilik”, 9. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Cabı, Emine (Ed.). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Cebeci, Suat. “Din Öğretimi Yöntemleri”, Şaban Karaköse (Ed.), **Etkili Din Öğretimi** içinde. 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu Yayınları, 2010.

Cemaloğlu, Necati. “Sınıf Ortamında Eğitim Teknolojisinin Fonksiyonel Kullanımı”, Leyla Küçükahmet (Ed.). **Sınıf Yönetimi** içinde. 10. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.253-276.

Çağrı, Mustafa. “Ahlak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**. C.2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Çelikkaya, Tekin. “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Araç-Gereç ve Materyal Kullanımının Önemi”, Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.). **Sosyal Bilgiler**

Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Çiftçi, Nermin. “Ahlak Gelişimi”, Alim Kaya (Ed.). **Eğitim Psikolojisi** içinde. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.141-184.

Çileli, Meral. **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**. Ankara: V Yayınları, 1986.

Çilenti Kâmuran. **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**. 4. Baskı. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1991.

Çölgeçen, Kenan. **Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi**. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2007.

Danacıoğlu, Esra. **Geçmişin İzleri / Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz**. 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Demirci, Ali. **Beden Eğitimi ve Spor Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Demirel, Özcan ve Eralp Altun (Ed.). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**. 6. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.

Demirel, Özcan, S. Sadi Seferoğlu ve Esed Yağcı. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003.

Demirel, Özcan. **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**. 12. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.

DİB. **Temel İslam Bilgileri Ahlâkım**. 3. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2008.

Dodurgalı, Abdurrahman. **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 1999.

Doğan, Recai ve Cemal Tosun. **İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık, 2003.

Doğan, Recai ve Cemal Tosun. **İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflar İçin DKAB Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003.

Ekizoğlu, Nihat. “Öğretim Materyalleri”, Hüseyin Uzunboylu (Ed.). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011.

Ekşi, Ahmet, Ahmet Yapıcı, Ahmet Meydan ve Ahmet Türkan. **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmen Kılavuzu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Erdem, Hüsameddin. **Ahlâk Felsefesi**. 3. Baskı. Konya: Hü-Er Yayınları, 2003.

Erdoğan, Mehmet, Fahrettin Atar, İlyas Çelebi ve Rahmi Yaran. **İslâm İlmihali**. 2. Basım. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2007.

Ersoy, Feride. “Teknolojinin Tarihçesi ve Eğitimde Kullanımı”, Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.). **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Gültekin, Mehmet (Ed.). **Hayat Bilgisi Öğretimi**. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Gün, Mesut. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**. Elazığ: Asos Yayınları, 2017.

Güneş, Adem. **Din Öğretimi Materyalleri**. 3. Baskı. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.

Güngör, Erol. **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.

Güngör, Erol. **Değerler Psikolojisi**. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, 1993.

Güven, Semra ve Selahattin Kaymakcı (Ed.). **Hayat Bilgisi Öğretimi**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.

Hoşgörür, Vural. “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.). **Eğitim Bilimine Giriş** içinde. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.129-160.

Hökelekli, Hayati. **Din Psikolojisi**. 4. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Hürsen, Çiğdem. “Öğretim Teknolojisinin Kavramsal Çerçevesi”, Hüseyin Uzunboylu (Ed.). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011.

İbn Miskeveyh, **Tehzîbu’l-Ahlâk / Ahlâk Eğitimi**. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç (çev.). 2. Baskı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Kabapınar, Yücel. **Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi**. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.

Kanger, Faruk. **Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi**. İstanbul: Kampanya Kitapları, 2012.

Kaya, Zeki. “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.). **Eğitim Bilimine Giriş** içinde. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.95-127.

Kaya, Zeki. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2006.

Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan. **Ahlak, Değerler ve Eğitimi**. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.

Korkmaz, Mehmet. **Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme**. 3. Baskı. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Kulaksızoğlu, Adnan. **Ergenlik Psikolojisi**. 6. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Küçükahmet, Leyla. **Öğretim İlke ve Yöntemleri**. 26. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.

MEB. **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı**. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010.

Oral, Behçet. “Etkili Öğretim ve Etkili Öğretim İlkeleri”, Alim Kaya (Ed.). **Eğitim Psikolojisi** içinde. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.437-472.

Öğülmüş, Selahiddin (Ed.). **İlköğretim Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen El Kitabı**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.

Örten, Hakan, Yılmaz Keskin ve Özcan Ekici. “Sosyal Bilgiler Dersinde Materyal Hazırlamanın Temelleri”, Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.). **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Özden, Özdemir Döndü. "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Film ve Fotoğraf Kullanımı", Ramazan Sever ve Erol Koçoğlu (Ed.). **Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2013.

Özden, Yüksel. **Öğrenme ve Öğretme**. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2000.

Özdil, İlhan. **Uzaktan Eğitim Teknolojisi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 1985.

Öztürk, Cemil ve Dursun Dilek (Ed.). **Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2002.

Öztürk, İbrahim Hakkı. “Öğretim Materyallerinin Seçimi ve Kullanımını Etkileyen Faktörler”, İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.). **Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015.

Özyurt, Eylene Berrin. “Gelişim Konularına Genel Bakış”, Alim Kaya (Ed.), **Eğitim Psikolojisi** içinde. 3. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.1-28.

Safran, Mustafa (Ed.). **Sosyal Bilgiler Öğretimi**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.

Sakallı, Mukaddes. “Eğitim Teknolojisinin Kuramsal Temelleri”, Hüseyin Uzunboyulu (Ed.). **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı** içinde. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011.

Selçuk, Muallâ. **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**. 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Selçuk, Ziya. **Eğitim Psikolojisi**. 14. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.

Senemoğlu, Nuray. **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**. 22. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.

Şahin, Yanpar Tuğba ve Soner Yıldırım. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**. Ankara: Anı Yayıncılık, 1999.

Şimşek, Selçuk (Ed.). **Sınıf Öğretmenleri ve Adayları İçin Hayat Bilgisi Öğretimi**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

Tan, Şeref (Ed.). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.

Tan, Şeref. “Öğretimin Materyallerle Desteklenmesi”, Şeref Tan (Ed.). **Öğretim İlke ve Yöntemleri** içinde. 4. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009, ss.341-366.

Uşun, Salih. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı “Tasarım-Seçim-Geliştirme-Kullanım-Yönetim-Değerlendirme”**. Çanakkale: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Uşun, Salih. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı**. 2. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Yalçın, Ali. “Mehmet Akif İnan Hatırasına”, Musa Kazım Arıcan vd. (Ed.). **Eğitim ve Ahlak Şûrası** içinde. Ankara: Eğitim Bir-Sen Yayınları, 2015, ss.7-10.

Yalın, Halil İbrahim. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**. 28. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Yanpar, Tuğba. **Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme**. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Yaran, Cafer Sadık. “İslam’a Göre Ahlaki Davranış ve Kıstasları”, Muhammet Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.). **İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar** içinde. İstanbul: DİB Yayınları, 2014, ss.71-96.

Yılmaz, Muhammed. **Değerler Eğitimi ve Okul Etkinlikleri**. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Yılmaz, Muhammet. **Etkili Öğretmenlik**. 2. Baskı. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.

Sürelî Yayınlar

Akyürek, Süleyman. “Din Eğitimi Gerçekliği ve Din Eğitimi Bilimlerine İlişkin Bir Analiz”. **Bilimname Dergisi**. sy.2, 2010, ss.117-135.

Aslan, Erdal. “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**. sy.24, 2008, ss.82-91.

Çavdar, Duygu, Zekeriya Çam, Sedef Seydooğulları ve Figen Çok. “Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**. 12(2), 2012, ss.1211-1221.

Çeliköz, Nadir, Zarife Seçer ve Tuğba Durak. “Suç İşleyen ve İşlemeyen Çocukların Düşünme Becerileri ve Ahlaki Yargılarının İncelenmesi”, **Konya: Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**. sy.25, 2008, ss.335-350.

Çiftçi, Nermin. “Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişim Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. C.1, sy.1, Ocak 2003, ss.43-77.

Draz, M. Abdullah. “Ahlak ile Eğitimin Alakası”. Hüseyin Emin Sert (çev.). **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. sy.2, 1997, ss.113-117.

Güneş, Adem. “DKAB Dersinde Teknolojik Materyal Kullanımı ve DKAB Öğretmenlerinin Teknolojik Materyal Kullanma Eğilimleri (Gaziantep İli Örneği)”. **CÜİF Dergisi**. C.XVI, sy.1, 2012, ss.479-506.

Gürses, İbrahim ve M. Akif Kılavuz. “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. C.25, sy.1, 2016, ss.97-117.

Kabaday, Abdulkadir ve Kezban Sibel Aladağ. “Farklı İlköğretim Kurumlarına Devam Eden Öğrencilerin Ahlaki Gelişimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**. C.7, sy.1, 2010, ss.878-898.

Karakuş, Ufuk. “Şehir Coğrafyası Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”. **Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks**. C.5, No:1, 2013, ss.233-246.

Koç, Hakan. “Coğrafya Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**. C.0, sy.3, Aralık 2009, ss.31-41.

Şengün, Mustafa. "Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri". **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. C.23, sy.23, Haziran 2007, ss.201-221.

Şimşek, Ahmet. “Tarih Öğretiminde Görsel Materyal Kullanımı”. **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**. C.4, sy.1, 2003, ss.143-157.

Tutak, Tayfun ve Yunus Güder. “İlköğretim 5. Sınıf Öğretmenlerinin Matematik Ders Kitabı Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**. sy.19, 2012, ss.16-28.

Tezler

Akınal, Beyza. “Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim (Gaziantep Örneklemi)”, **Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

Akıncı, Güngör Besime Arzu. “İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Temsili Resim Kullanımıyla Tarihsel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi”, **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi EBE, 2011.

Apak, Sercan. “Afişlerde Kullanılan Manipülasyon Fotoğrafların Afişe Olan Etkisi ve Analizi”, **Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Arel Üniversitesi SBE, 2018.

Ata, Bahri. “Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin ‘Müze Eğitimine’ İlişkin Görüşleri”, **Doktora Tezi**. Gazi Üniversitesi SBE, 2002.

Bayram, Necmettin. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Mülmedya Olanaklarının Kullanımı”, **Yüksek Lisans Tezi**. Selçuk Üniversitesi SBE, 2009.

Çelikkol, Suat. “Farabi’de Ahlak ve Ahlak Eğitimi”, **Doktora Tezi**. Erciyes Üniversitesi SBE, 2010.

Gürsözlü, Suat. “Reklam Sektöründe İllustrasyon ve Fotoğraf Kullanımının Tasarım Çözümlerinde Gerekliiliği ve Nedenleri”, **Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi GSE, 2006.

Karaçayır, Ceren. “Toplumsal Yaşamın Politik Eleştirisi Bağlamında Fotoğrafın Gücü”, **Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi GSE, 2010.

Özdamar, Gülbin. “Belgesel Fotoğrafın Propagandacı Tavrı: Afsad Fotoğraf Dergisi’ndeki İşçi Fotoğraflarının İncelenmesi (1978- 1979)”, **Yüksek Lisans Tezi**. Anadolu Üniversitesi SBE, 2005.

Polatcan, Ahmet. “Öğretmen Görüşlerine Göre Sosyal Bilgiler Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı”, **Yüksek Lisans Tezi**. İnönü Üniversitesi EBE, 2016.

Yazıcı, Ömür. “Kurumsal İmaj ve Fotoğrafın Önemi: Türkiye İş Bankası Reklamlarının Fotoğraf Analizi”, **Yüksek Lisans Tezi**. Atatürk Üniversitesi GSE, 2018.

Yıldız, Vahit Ağa. “Bir Sosyal Öğrenme Aracı Olarak Medya ve Ahlaki Gelişim Kuramları Açısından Medya Okuryazarlığına Eleştirel Bir Bakış”, **Yüksek Lisans Tezi**. Atatürk Üniversitesi EBE, 2011.

İnternet Kaynakları

Yıldırım, Yüksel. "Evrensellik İddiası ve Doğu-Batı Farklılığı Bağlamında Kohlberg'in Ahlâk Gelişimi Kuramı", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*. 2017, C.4, sy.1, ss.96-107. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/316001> (03.07.2019).

<https://pixabay.com/tr/photos/ampute-milli-tak%C4%B1m%C4%B1-t%C3%BCrkiye-g%C3%B6steri-2909494/> (30 Haziran 2019)

<https://pixabay.com/tr/photos/dinlenme-ta%C5%9Far-kuleleri-2424378/> (30 Haziran 2019)

<https://www.flickr.com/photos/drdad/27399307838/in/album-72157633124953916/> (30 Haziran 2019)

<https://www.flickr.com/photos/irene2carton/7766066194/> (30 Haziran 2019)

<https://www.flickr.com/photos/jamesallen/4387652761/> (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/angry-executive-pointing-wristwatch-scolding-employee-being-late_3952600.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/baby-girl-chooses-dress_1238233.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/blond-businessman-happy-expression_1030306.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/bullies-laughing-little-crying-girl_2533034.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/business-people-handshake-greeting-deal-work_1024706.htm#page=1&query=greetings&position=41 (25 Ağustos 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/child-by-road_599068.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/children-playing-with-electrical-extension-outlet_1469937.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/children-with-present-boxes_1449133.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/daughter-mom-embracing-looking-each-other_4056649.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/handicapped-business-executive-using-digital-tablet_1005932.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/little-tiger_762456.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/nurse-holding-disabled-senior-woman-s-hand-sitting-wheel-chair_2675946.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/poor-child-landfill-looks-forward-with-hope_4553602.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/poor-children-collect-garbage-sale_4553601.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/two-little-sisters-park_2874521.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/free-photo/woman-using-digital-tablet-while-her-daughter-doing-homework_2627468.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/angry-irate-boss-yelling-pregnant-employee_4657519.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/baby-eating-lunch-while-looking-smartphone_3043952.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/blurred-volunteers-collecting-garbage-beach-environment-pollution_3625607.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/boy-student-getting-bullied-school_3427941.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/caucasian-family_2366726.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/child-closed-ears-when-parents-scolding-room_4827008.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/child-plants-watering-plants-garden-selective-focus_4835406.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/dragon-boat-race-team_2779913.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/family-receiving-visitors_1736062.htm (25 Ağustos 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/garbage-can-is-packed-with-garbage-waste_4199946.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/geeky-businessman-eavesdropping-with-cup_3440883.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/homeless-dog-bars-looks-with-huge-sad-eyes_4182958.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/industrial-waste_4190252.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/kind-businessman-give-money-homeless_2493190.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/middle-age-father-helping-his-little-son-put-his-helmet-active-little-boy-ride-scooter_4879941.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/monkey-sitting-cage-zoo_4598082.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/naughty-pupils-class_1677231.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/naughty-pupils-class_2578213.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/sad-imprison-gibbon-wildlife-hope-help-freedom-cage_3339717.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/sad-pupil-being-bullied-by-classmates-corridor_1946826.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/save-money-account-banking-finance-business-concept_3862266.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/students-row-library-counter_1524805.htm#page=5&query=to+lend&position=46 (25 Ağustos 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/thief-trying-steal-wallet-backpack-walk-away_3879066.htm (25 Ağustos 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/wild-crazy-kids-have-pillow-fight-grandpa-sleeps_4812328.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/women-students-cheating-exam_3637928.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/young-man-teaching-kids-how-clean-teeth_2142772.htm (30 Haziran 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/young-people-brought-old-man-gift-large-box-hug-him_5202362.htm#page=2&query=relatives+visit&position=14 (25 Ağustos 2019)

https://www.freepik.com/premium-photo/young-woman-looking-her-smartphone-while-driving-car_4494418.htm (30 Haziran 2019)

https://www.instagram.com/p/0_5rMqF7t1/ (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/1hYii-F7hp/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/2aDSgRF7u/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/3j1LT-F7nc/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/4TDZkuF7vS/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/BbDOftolESl/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/BShDb3EA4H9/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/BTkJzjYgPwO/> (30 Haziran 2019)

<https://www.instagram.com/p/BWaiRvOge-Y/> (30 Haziran 2019)

MEB, MEGEP, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi / Ahlak Gelişimi, Ankara, 2013.
http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ahlak%20Geli%C5%9Fimi.pdf (02.12.2018)

MEB, MESEP, Grafik ve Fotoğraf / İletifim Araçlarında Fotoğraf, Ankara, 2008.

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0leti%C5%9Fim%20Ara%C3%A7lar%C4%B1nda%20Foto%C4%9Fraf%20Kullan%C4%B1m%C4%B1.pdf (06.05.2019)

Fotoğraf Nedir?. 01.05.2013. <http://www.birkarefotograf.com/fotograf-nedir/> (30 Nisan 2019).

Fotoğrafın Belirleyici Özellikleri. 04.05.2013. <http://www.birkarefotograf.com/fotografin-belirleyici-ozellikleri/> (30 Nisan 2019).

<http://sozluk.gov.tr/> (04 Eylül 2018)

<http://sozluk.gov.tr/> (03 Temmuz 2019)